

A TÁJÉKOZÓDÁS KÖNYVEI

2. SZÁM

KÉT HÁBORÚ KÖZT

KOVÁCS ENDRE

KÉT HÁBORÚ KÖZT

TURUL KIADÁS

Budapest, 1944.

KOVÁCS ENDRE:

KÉT HÁBORÚ KÖZT

A TURUL SZÖVETSÉG KÖNYV- ÉS LAPTERJESZTŐ
KFT. KIADÁSA. KÉSZÜLT NAGY VINCE NYOMDÁ-
JÁBAN, BUDAPESTEN.

Felelős kiadó: HARTYÁNYI ISTVÁN

Nagy-nyomda Budapest-, Rottenbiller-utca 34. — F. k. Nagy Vince.

1. FEJEZET.

Az ember nem menekülhet a múltja elől. Közhely, de ma újra érzem, mennyire igaz. Az éjszakai gyorsal érkeztem a Tátrába, álomtalan hosszú utam volt; hajnali hatkor szálltam ki a poprádi állomáson. Azóta megzavart idegekkel fekszem, múlt és, jelen hátán, mintha egy libegő inga szárnyai repítenének ide-oda. Az elutazás előtt három nyugalmas óráam volt Pozsonyban. Hat órákor érkeztem. Évek óta nem jártam már ifjúságom városában, nem csoda, ha úgy jöttem, mint aki egy kissé csodára vár. Hogyne, hiszen valamikor együtt nőtem a várossal, ismertem a szíve dobogását, kutattam a titkait, magaménak hittem minden rezdülését. Kíváncsi voltam, mi újat mondhat városom a megtért csavargónak. Ez a kíváncsiság már a vonatban elfogott, a kánikulai hőség arany fénnel csurgatta be a Téglamező roppant betonkolosszusait, láttam a vár ezüst ködbe fulladt sziluettjét, a dómot, elképzeltem a Duna selymes csíkját s egészen elborítottak a színek és az illatok. Azt a büszkeséget éreztem, amely elfog, valahányszor hazaérek. De valami hűs idegenkedés is tolokodott ebbe az érzésbe, egyfajta elidegenülés, amely a megfakult szerelmekre jellemző. És eszembe jutott a sok régi szemrehányás, amely mind a városnak szólt. A reménytelenség napjaiban hányszor neveztem Megrontónak, Reménytelenség Városának, melyben csak álkultúra s álcivilizáció tenyészik, hányszor szidtam heterogén összetételét, furcsa felemás lakosságát, hibrid szellemiségét. A megpróbáltatás és nyomor tovatűnt napjai a friss élmény érzékiségével ütöttek arcba, miközben a vonat lágy szőlődombok alján rohant velem tova az álmok városába. Az utolsó percekben mérhetetlen súllyal éreztem rám-

nehezdedni egy semmibe szállt élet emlékuhatagát. A szorongás torkomra ült, fojtogató rosszullét fogott el, percekig nem láttam semmit, mintha az a hinta szédített volna el, melyet egy külvárosi udvaron vettem észre néhány pillanattal azelőtt. Aztán lassan mégis magamhoz tértem, elmúlt a rosszullétem és nagy nyugodtság áradt szét a tagjaimban. Elérzékenyülésemet szinte már nevetségesnek tartottam. Munkától megviselt idegzetem az utóbbi időben gyakran megréfál s ezekért a gyengeségi periódusokért utólag mindig kénytelen vagyok szégyenkezni. Úgy érzem ilyenkor, van valami férfiatlan abban, ha az emberen úrrá tud lenni egy-egy emlék és remegni kezdünk az elherdált múlt intő szavára. Az embernek sohasem volna szabad hátra tekintgetnie, úgy kellene lerázni a múlt torz kísértéseit, mint holmi tolakodó legyet. Engem az utazás szomorúvá tesz: a vonat' kerekeinek egyhangú zenéje életem unott adósságait dobolja fülembé és már eleve rémít a megérkezés. Minden állomás újabb csalódás! Most azonban a menekülés gesztusa repített Pozsony felé, ahová úgy szerettem volna megérkezni, mint egy jókedélyű idegen, akinek szeme-füle nyitva van az új csodákra s aki megható örömet érez az élet apró örömei felett. Jól lett volna idegennek lenni a régi falak között, kilépni a magam köré rajzóit búvköiből, néhány órára meghazudtolni a már-már gépiessé váló asszociációkat, melyek odahaza, a megszokott környezetben mindig ugyanazokra a kérdésekre figyelmeztetnek. Most, utólag persze mosolygok ezen a dőre elképzelésen. Mintha ki tudna lépni az ember önmagából, mintha csak néhány percre is meg tudnánk szabadulni attól a gyötrő tehertől, ami az Én s amelynek lényegét a latin mondás azzal fejezi ki, hogy *individuum est ineffabile*, Nem, az ember nem menekülhet a múltja elől!

Három nyugalmas óráam volt Pozsonyban. Nyugdíjas öregúr módjára kezdtem a sétát, szinte észre sem vettem, hogyan szállott meg a belső hév, az a mélyből született izgalom, mely arra készítetett, hogy egyre nyugr talanabbul rójjam az ismert köveket, míg végre valóságos;

rohanássá alakult át a séta. Maga a város mintha megszépült volna. Még sohasem láttam fölötte ilyen kéknek az alkonyi eget, még sohasem égtek ilyen bíbor fényben a falak, a Ferenciek terének meghitt romantikája még sohasem markolta meg ilyen erővel a szívemet. Élesen és meghökkentően csapott le rám a hagyomány egy-egy régi boltíves kapu faragása nyomán a belváros szűk utcárain és hirtelen magam is úgy éreztem, hogy a másodsor is kisebbségben maradt pozsonyi magyarságnak nem is lehet más hivatása, mint a régi értékek, a hajdani szellem hű megőrzése. Talán nem véletlen, hogy ebben a városban olyan mély hagyománykultusz él az őslakos polgárság lelkében. Pozsonyban hallatlan intenzitással, fába, kőbe vésve lélezkzik egy ezeréves kultúra szelleme és e hagyomány alól nem vonhatja ki magát senki sem, akit sorsa hosszabb időre ideköt. Boldogult ifjúkorunkban milyen felháborító közönnyel tudtunk eltekinteni ennek a sok évszázados hagyománynak a figyelmeztetése mellett! A jövő érdekelt bennünket kizárólagosan, tele voltunk tekintélygyűlölettel s megvetéssel a polgári kultúra alkotásaival szemben. Ifjúságunk lázban és kimérákkal vívott harcokban égett el s egyikünk sem dicsekedhetik azzal, hogy a legkisebb mértékben is hozzájárult a meglévő értékek gyarapításához. Talán nevetséges e vallomás: mi nem értettük a világot. Nem volt számunkra érzékenyebb sértés, mint hogyha valaki azt tanácsolta, hogy ragaszkodjunk a bevált értékekhez. Megőrzőknek lenni — ez az Öregkor kiváltsága, de az övék a megértés erénye is. Ez a város is lám mennyire megértettben maradt szemünkben mindvégig. A nemzedék, nyelvezet tartozom s amelyre ezek az emlékezések a következőiben utalnak, igen szoros kapcsolatban állott Pozsonnyal. Első eszmélkedéseink éppenúgy ide fűznek bennünktől, mint a kőborlássá fajult sors hazátlan tévelygései. Velem, személy szerint, itt esett meg minden jelentős esemény, mely csak emberrel megeshet. Iskola, gyerekkor, első szerelem, kenyérkereset nagy állomásai ezekhez az

ódon kövekhez fűznek és mégis azt kell mondanom, nem értettem a várost, míg benne éltem. Százszor megénekeltem, láttam Molochnak, Emberfaló Szörnynek, Egyszemű Óriásnak, érzéketlen gépnek, robotoló embermalomnak, százféle szörnyű kísértés hazájának, titkoknak és halálos koporsónak, egy kibírhatatlan életforma kínzó abroncsának. Most, annyi év után szeretet költözött szívembe a város iránt. Most ő a nagy megőrző, aki elhullajtott szépségek varázsával legyinti meg arcomat. A kövek élnek, a házak ablakai mind tárt szemek, kapui beszélnek, ezer és ezer történetet tudnak. Ide-oda kapkodó tekintetem alig győzi számontartani jelentésüket. A Dunaparton kezdem a sétát, annyi céltalan séta színterén. Valamikor itt hullámzó tömegek rótták esténként az aszfaltot, a város nem bírta el a rettentő nagy embertömeget, mely itt kapott egy kis friss levegőt a kánikulai estéken. Tarka hangzavarban örvénylett az ifjúság az est korlátlan szabadságában, túlról kósza fények hívogattak, nagy csöndes kompok úsztak a vízen, mint mozduatlan hullák. Most csöndes a Dunapart, alig néhány ember sétál a padok között, A liget kihalt, minden csöndes, még egy eltévedt hajó túlkölése sem hallatszik. A hajókávéházat a hajdani propeller helyére tolták, a sötétben lenn mint valami összeesküvők látszanak a kávéház vendégei. A Berlin kávéház terraszán csöndes magyarok méléznak. A téren Stefánik tábornok hatalmas szobra, mögötte a csonka obeliszk — a cseh idők emléke. Napközben katonák csákányokkal döngetik. A tetején, valamikor kétfarkú oroszlán nézett büszkén a ligeti oldalra. Az oroszlán elkotródott, most tüntetik el a túlméretezett oszlopot is. A Savoy alszik, a színház is nyári álmát alussza. A Savoy rikkancsa az első, aki ismerősként üdvözl, a friss Magyar Hírlapot lóbálja. Úgy látom, örül a találkozásnak. Amikor a megélhetése felől érdeklődöm, megelégedetten nyilatkozik. A lapok jobban fognak, mint valaha. Pozsonyban ma sokat olvasnak. A Carlton terraszán két kivénült magyar színésznő, egy magyar új-

ságíró, a szlovák propagandahivatal tisztviselői, az asztalon málnaszörp. A régi közönség bizony kipusztult, szétszóródott. A hagyományt itt már csak a pincérek képviselik, a jó öreg Pressburgerek, akiken nem sokat változtattak az idők ... Meglep a város esti hullámsága. A villamosmegállóknál csokoládészínű fiatal lányok új-jatlan ruhákban rohamozzák a kocsikat, boldogan integetnek, csupa ismeretlen, üde arc, hiába az élet megy tovább. A városház környékén, a tér barokk gazdagságában, végre egy ismerős arc. Klincsok, akit hajdan az Astoria terraszáról ismertünk. Az új szlovák líra kiválóságaként emlegették, komor bányászverseket írt a napilapokba, esténként a cigány húzta neki. Mintha le volna törve kissé. Verseket már nem ír, csalódott az irodalomban és mint mondja, a viszonyokban is. Huszonkét éves kölykök lettek közgazdasági szerkesztők, — újságolja és legyint. Az egyetem növénytani osztályán dolgozik, valamiféle statisztikát csinál. Csupa elégedetlenség. Az irodalomról kérdezgetem, Milo Urban regény trilógiájának harmadik részét nem olvasta. Egyáltalán nem olvas... Sietek elbúcsúzni. Még nem halt volna meg a szlovák romantika! Ismertem Klincsokot még abban az időben, amikor neve írói csoportot jelentett, hangos dáridókat, obligát vitákat a Heurigerek tájékán és főleg sok-sok romantikát. Még gyorsan megkérdezem, mit csinálnak a, többiek. Pisecky egy zsolnai gazdasági egyesület igazgatója, sokat keres, Bednárik családot alapított és képes hetilapot szerkeszt, vidéki kisasszonykáknak küldözgeti a szerkesztői üzeneteket a illem alapfogalmairól, a többiek ... eltűntek valamerre. Ez volt hát a harmadik nemzedék, amely röplapokat adott ki s új vizekre akarta vinni a szlovák lírát Valaha éjszakákat vitatkoztunk a Múzeum kávéház piros plüss-székeiben, csupa nagyjövőjű ifjú óriás és színész jelölt. Ez is elmúlt, siessünk elfelejtteni. Már rohanok tovább, minden cél és programú nélkül, emberek helyett a várossal ismerkedem. Nincs már meg a ház, amelyben rabbá ejtett a szerkesztőségi robot, üres gödör ásít a helyén. De még élnek és hangoskodnak

az elbujtatott, szerény borozók, annyi magányos este színhelyei, rezes arcú, elhízott polgárok törülgetik a marhapörkölt szaftját és politizálnak a piros abroszok fölött. Az utcák egyre csendesebbek, vidéki utasok tűnnek fel, tekintetükben céltalan bámészkodás, fűrgé Heil Hitlerrel búcsúzkodnak a horogkeresztes karszalagú német Hitler-ifjak, a villamosok zörögve futnak ki a Kórház utcán. A Luxor kivilágított ablakaiban figyelő alakok hajolnak a sakktablák fölé, ez az új népi gyökerű szlovák fiatalság. A Kórház utca halk házsorán konganak lépteim, itt valamikor sokat búcsúzkodtam egy kapu alatt. A templom kapujában a szakállas remete égne emelt kézzel — régi-régi kép a múltból. Aztán a rosszillatú kaszárnya, a kórház. A Metropol ablakai alatt elfog a vágy, hogy beüljek a diákévek bohém tanyájába és egy fekete mellett elgondolkozzam a hajdani diáklányok szép szemén. Ha most bemegyek, ott találok Ponican, akár csak régen, valamilyen új verseskötet fölé hajolva vagy új drámáján tűnődve. Vájjon tervez-e még kommunista verseket vagy végleg megrekedt a családi tragédia hírnárijában? Jó volna megtudni, mit tart a propaganda - költészet jövőjéről Valamikor ódákat írt az ötéves tervről, most Jánosik szellemét hívogatja, élesztgeti a szlovák Nemzeti Színház színpadán. Az új rendszer megbocsájtott neki. Elmélkedéseimből egy roppant árnyék szárnyshogása ijeszt fel, ez már az Avion-palota a maga dísztelen betonfalával, ormóttan méreteivel. A kövek jelbeszéde élénkül, egészen értelmessé lesz, üzenetük megdobogtatja bennem a szívet. Az első szerelem süppedékes vidékén járok, csupa káka és nád között, megszáll a félelem. A délutáni érzés ez, éppen olyan szorongással támad rám, mint a vonatban, nem tudok védekezni ellene. Négy éven át de sokszor látott engem ez a tér! Röstelkedem, amiért ilyen könnyen áldozatává válok kósza hangulataimnak, szeretnék kemény tárgyilagossággal szólni arról, ami elmúlt, de most már ez végkép lehetetlen. Az élet időnkint számadásra kényszeríti mindazokat, akik a percek könnyű boldogságán túl valami maradandót sze-

rettek volna megvalósítani az életükben, akik úgy tekintettek a saját sorsukra, mint egy kiszabott feladatra, mint egy problémára, amelynek megoldása kizárólag tőlük függ, akik nem tudtak megbékélni a kényelmes emberek erényével, hanem kemény akarattal építeni, alkotni akartak valamit, mindegy most már hogy mit. Ennek a számadásnak a szükségét érzem én is, ebből a hiányérzetből születik meg ez az írás. A pozsonyi utcák minden köve, téglája, elhagyatott parkja, kávéházi zuga az eltűnt élet igényét hirdeti. A nagyság igénye nem a környezetben volt, hanem bennünk, a mi vérünk zúgásában, eszmélkedő agyunk suttogó üzenetében, karunk, tagjaink lendületében. Kisebbség voltunk és ez a helyzet kötelezett bennünket egyre-másra. Nem tudtunk megmaradni apáink szűkebb szemléletében, valósággal felbőszített bennünket az idősebb nemzedék természetes, naiv eudaimonizmusa. Egy bizonyos fokig mindnyájan aszkéták voltunk, az elhivatottság a homlokunkon égett, mint egy titokzatos stigma, nemzedék voltunk, amelyről köteteket írtak, szenvedélyes vitákat folytattak, amelytől mindenki sokat várt s amely sokak szerint a legfőbb dolgokkal maradt adósa a magyarságnak. E nemzedék emlékét élesztgetem most nem mint a múlt idők dicsőítője, hanem mint egy élő lelkiismeret, mint a bolygó tűz, mely nem leli nyugalmát. A pozsonyi utca hihetetlenül széles perspektívákat nyújt. Szép időben a Kiskárpátok hegyeiről lelátsz a csallóközi rónasáig, nyugaton Dévény mögött az osztrák hegyek integetnek. Néhány évvel ezelőtt innen szólalt meg az új magyar szellemiség hangja. Ígéret voltunk, ma már hiába tagadnók. Hogy ez a nemzedék ma már a múlttét De tapasztalataink csak maradtak, melyeket érdemes lesz átadni az utánunk következőknek, hogy útjuk könnyebben járható legyen és biztosabb célokhoz vezessen.

Sokáig álltam a Walterskirchen emlékektől súlyos falai alatt. Néztem a halkuló Virágvölgy esti lélekezését, kísértem a villamosok rohanó száguldását, hallgattam az ablakból előtörő énekszót. Az égen lila felhők kószál-

tak, a vár felett bronzsínű ragyogás izzott, mint egy festinélyen. Megnőtt bennem a nyugtalanság s most már ijesztett az elutazás gondolata. Tíz órakor indult tovább a vonatom. A délutáni kép jutott eszembe, a vonatablakból megpillantott derűs panoráma, az éneklő és hintázó boldog gyermekesereg a külvárosi udvarban, misztikus vágyakozás fogott el az ismeretlen boldogság után, mely úgy borítana el, mint egy langyos hullám. Ezt a lázadást ismerem hazulról, félek tőle, mert egy el nem ért életforma lehetőségeit lebbenti fel előttem. A boldogság és az alkotás antinómiája oly régi már bennem, mint amióta az eszemet tudom, A boldogságot úgy vettem el magamtól, mint amilyen mozdulattal az öngyilkos dobja el a megunt életet. A boldogság nekem kezdettől fogva túl kényelmes fogalomnak tűnt fel. Én a harcot választottam, a harcot a műért, ami az élet egyedüli jogos tartalma.

Félek az ilyen estéktől, mint ez a pozsonyi. Eszembe juttatják az ifjúság korlátlan vágyakozását a kék távol-ságok misztikuma iránt s a boldogságról alkotott naiv fogalmainkat. E tér látta első szerelmemet, de hogy mi lett e szerelemből, azt csak én tudom. Úgy tiportam szét ezt a szépen zsendülő virágoskertet, mint az örült, aki kiszabadult rácsai mögül. Csoda-e, ha ma nehéz a szívem?

Féltíz, mindjárt indul a gyors.

2. FEJEZET.

Az éjszakai út hosszú és gyötrelmes. Az elsötétített fülkéből nem látni a csillagok ragyogását, az augusztusi éj szépségeiből csak a fülledt levegőtlenység jut az utasoknak. Az induláskor néhány perces baráti beszélgetés oldja fel árvaságom. A dohogó mozdony felől S. Gry. in-teget, alig ismerem meg a sok idegen arc között. Gyerek-kori pajtásom, lesz már öt-hat éve, hogy utoljára láttam. Batiszfalvára utazik fiatal feleségével, az ottani Bátor-művek bevásárlási osztályának vezetője. Olcsó vászon-ruhája, cipője, nyers, de őszinte nevetése és főleg rokon-szenves közvetlensége egyfajta Bátor-szellemiséget lehel, amely illik hozzá is meg környezetéhez is. Megelégedett ember, örül az otthonának, szereti a munkáját és fűtyül a világpolitikára. Nagyszombatig a legújabb viccekkel szórakoztat, azután mennie kell, várja az asszony. Teát-rális pózok nélkül búcsúzunk, mintha csak egy-két napra szólna a válás.

Most már magam leszek reggel hat óráig. A tátrai vonat zsúfolt, ember ember mellett szorong anélkül, hogy az ember látná, ki a szomszédja. Nem is igen nézegetünk egymásra, mintha csak mindenkinek jól esnék visszahullani az időtlenség sűrű homályába, ahol eltűnnek a tárgyi világ rikító színei s az ember egyedül marad önmagával. Ez a magány nem is fájdalmas, sőt inkább zsongító, mint egy meleg rádiumos fürdő, — a kósza fantázia tetszés szerint ábrándozhat el benne. Esti sétám kavargó képei üdén emelkednek ki a sötétből, mi sem egyszerűbb, mint visszahelyezni magam a régi környezetbe, amelynek eredeti színein nem sokat tud változtatni a mai

kép sem. Az én tudatomban az a régi város él, amelynek valaha hűtlen gyermeke voltam, látom magam előtt azokat a régi házakat, tereket, amelyeket hasztalan tüntetett el az idő, élni fognak bennem midaddig, míg emlékezni tudok. Azt mondják, az elmúlt öt évben hallhatlanul sokat változott Pozsony, lakossága új elemekkel bővült, a szelleme sem a régi már. Mindenről keveset tudok, a változás semmi esetre sem lehet olyan erős, hogy a város elveszítse minden ódon varázsát. Egy város szelleme nemcsak lakóinak gondolkodásában él, benne van bizonyos mértékig a kövekben és benne van a hagyományokban, amelyet a kövek lehelnek. Ez a hagyomány nem feltétlenül tudatosodik a város valamennyi polgárának agyában, de él akkor is, ha senki, sem fogalmazta meg közérthető módon az értelmét és jelentőségét. A lokálpatriotizmus még nem világnézet, bizonyos, hogy sok benne az érzelmi elem is. De ezek az érzelmi szálak adott esetben minden más kapocsnál szorosabb kötelékeket alkotnak az ember és a város között és tartósabbak is e szálak minden anyagi érdeknél vagy racionál. Talán így lesz érthetővé, miért tartottak ki Pozsony mellett a változás költözködő napjaiban sokan olyanok is, akik könnyűszerrel választhattak volna maguknak új hazát, kényelmesebb érvényesülést. A város kötötte őket és egy életforma, amely sehol másutt meg nem található.

Milyen hát ez a pozsonyi életforma, kérdezem magamtól az öt év utáni találkozás meleg izgalmasában. Milyen kár, hogy a pozsonyi léleknek nincs irodalmi vetülete. A magyar irodalom eléggé elhanyagolta ezt a városot pedig a város adott egyetmást az irodalomnak. A magyar szellem óriásai megfordultak falai között, itt leljeg ma is az emlékü. Csokonai Diétái Magyar Múzsája, Kölcsey Országgyűlési Naplója, Petőfi Távolból-ja és a modern magyar irodalom annyi szép darabja elég beszédes bizonyítéka annak, hogy Pozsony milyen nagy szerepet játszott költőink életében. A pozsonyi magyarság újabban tudatos hivatásérzettel ápolja ezeket az irodalmi

hagyományokat, de magáról a városról tevés szó esik a magyar szellemi életben. A kisebbségben maradt fiatal nemzedékre vár a feladat, hogy Pozsonynak a magyarsághoz való viszonyát minden viszonylatban feltárja, tudatosítsa. A mi nemzedékünk nem ért rá ilyen feladatokkal vesződni, szemünk a nagyvilágon volt, szűkebb hazánkról tudomást sem vettünk. Pozsony olyan volt legtöbbünknek, mint egy átjáró: a túlsó oldalon Európa, a Nyugat integetett. Pozsonyban nem az állandóságot, a hagyományt szerettük, hanem az átmenetet, a kavargást, a város kohószerűségét. A genius loci kizárólag az öregebbek agyában élt s mi az öregeket részben csendes boldognak tartottuk, részben pedig nem értettük. A húszas években, amikor nyiladozó öntudatunk a világ nagyságára döbrent, a pozsonyi magyarság ösztönösen az értékek konzerválásának szolgálatában állott. Kicsöppent tisztviselők, tanárok, néhány újságírói széplélek csinálta akkoriban itt az irodalmat és valami újszerűtű heves dilettantizmus odúszaga érződött a levegőben. A Toldi-kör tiszteletreméltó vezetőségét nemes hagyományörző szándék vezette, de a vasárnapi kulturdelutánok műsora bizony nem emelkedett a vidéki színvonal fölé. A kör elnökének kurucos szónoklatai, „izzó hazafiassága” talán megfogták a bársonyszékeket megtöltő középosztálybeli hallgatóság szívét, de a fiatalság süket fülekkel hallgatta. A sajtó az iskolai önképzőkör bágyadt színvonalát képviselte s a lokálpatrióta hazafias szellemiség időnként suta kezdeményezésekbe fulladt. Vérszegény irodalmi és színházi lapok indultak, virárgzott a líra és a hangulatsikk, Pletyka Pubi szolgáltatta a társasági rovatot és korlátlanul hódított a Pestről kiszorult léha operett. Az irodalmi termés csúcspontját az Uj Auróra címen 1922-ben megindult évkönyv szolgáltatta, amely tudatosan a hagyomány szolgálatában állott. A sűrűn burjánzó dilettantizmus ellenszereként jelent meg azután az emigránsok által szerkesztett Tűz, amely Mécs Lászlót hozta napisajtó-szerű tálalásban a kisebbségi magyarság számára.

ra. Mécs már komoly élmény volt, élménye fiatalnak és öregnek egyaránt. Sikerét csak részben magyarázza a költő dekoratív fellépése. Lírájában az igazi humánus, ragyogott és a kisebbségnek természetes életútja mindig a humánus keresése. A Hajnali harangszó programatikus tömörséggel, bár némi vásári kikiáltó pózban foglalja össze világszemléletét. Ezzel a versével hódította meg a költő nemcsak az új szóra lelkesen felfigyelő gyerekemberek lelkét, hanem azt a magyar középosztályt is, amely mind-ezideig hallani sem akart a modern magyar költészetről, Ady nevének hallatára prűszkölt és kapálózott s mimóza-érzékenységgel hártotta el magától az élet nyers érintését. Mécs a cserkészcsapat matinéján, tehát az ifjúság szárnyain vonult be a szívekbe és később is megmaradt az ifjúság költőjének. Később, a nagy baloldali áramlat idején sokat támadtuk őt biblikus szocializmusa miatt, de soha senki sem vitathatja el tőle, hogy ő volt az, akinek Hajnali harangszava meglódította bennünk a lelket és egy új élettartalom hitét csöpögtette belénk. A Toldi-kör hozta ölvedi Lászlót is, akinek sallangos, kokárdás magyarsága azóta eltűnt a feledés homályában. Valami fojtott tűz volt azért a verseiben, — a kisebbségi sors nála kisebb képességüekből is kicsalta a költőt. A kultúrdélutánokra kivezényelt Orsolya és Notre Dame növendékek lelkes tapsai jutalmazták ezeket a számokat. Az öregebbek a törökországi útleírásokért lelkesedtek. Ebben a szűkkörű, de lelkes műkedvelésben volt valami a milléniumi évek egyhelyben topogásából, de valami a komor daczból is, amely nem volt hajlandó tudomásul venni az idők fordulását s az új hatalmat. A magyarságnak az 1918-as változásra való felelete meglehetősen tompa és közönyös volt. Sokan hullottak ki az állami létbiztos fedezékéből, az állampolgársági és nyugdíjúgyek ezer és ezer ember életét keserítették meg, csoda-e, ha a passzív rezisztencia mutatkozott a legelfogadhatóbb megoldásnak? A pozsonyi polgárság visszahúzódott: a Polgári Kaszinó molyette bútorai, a Nyugatmagyarországi Híradó elsárgult tudósításai, a Toldi Kör sáncai

közé. A fiatalabb korosztályokból hiányzott az a magasabb műveltség, amely a határzár ellenére is komoly, magas kultúrformát tudott volna kialakítani. Most derült ki, hogy Pozsony is, mint annyi vidéki város, kultúrgyarmat volt, mindent Budapestről kapott s egyszerre semmije sem maradt 1918 után. A kultúra támaszai természetesen tanítók, tanárok, papok lettek, de hol éltek ezek a derék emberek a háború utáni magyar szellemi élet problémáitól? Az új hatalom elég függően ismerte fel a nevelés fontosságát s az első perctől az utolsóig igen élesen figyelte a pedagógusi kar működését. A halk és szerény alkalmazkodás esztendei voltak ezek, a magyar szó nem halt meg, de a magyar szellem bizony csak vegetált. A rendszer egy pillanatig sem habozott a tiszta magyar tantestületeket szlovák anyanyelvű tanárokkal :arkítani és a lassan születő tankönyveknek még a helyesírása is botrányos volt. A szelleme?... A passzivitás azonban csak a felnövekvő nemzedékek szempontjából jelentett hátrányt. A város magyarságának hagyományos életformáját csak erősítette: a begubózódás tökéletesedett általa. Családok omoltak el valami lágy ködbe, mely eltakarta őket s csak egy-egy magyar megmozdulás hozta elő őket az ismeretlenségből. Vallásos egyesületekben, kongregációkban, cserkészcsapatokban pislákol a szellem s ez az önképzőkori hév csak ritkán tudott alkotásokat létrehozni. A polgárság Leibzurnálja a Híradó, a hagyományos vidéki lapok szürkeségének minden erejét megtestesítette. Legfőbb szerkesztési elve az óvatosság volt. Új nemzedéket nem nevelt, a magyar újságírás ügyét nem vitte előbbre. A családi adminisztráció végül is a harmincas években megölte a nagymúltú újságot. Regényt Herczeg Gábortól, verset Tamás Lajostól közölt, a pozsonyi színt Vajda Ernő jelentette és a szórakoztató irodalom bestsellerét egy ismeretlen nagyság: Klszák Margit, Ezen az irodalmon élt a pozsonyi polgár mindaddig, míg a színvonalasan szerkesztett Prágai Magyar Hírlap el nem foglalta a Híradó helyét és meg nem indultak a szenzációra épülő, fürge bulvárlapok

lehengerlő, kívánatos címekkel, gyorslábú rikkancsaikkal. A húszas évek még nem ismerték a modern életnek ezeket a jelenségeit: a változás brutálisan tört ránk, egyik napról a másikra találtuk benne magunkat az új világban. A húszas évek közepén az én nemzedékem még a középiskola padjaiban hallgatta az idős tanár urak magyarázatait, 1926 körül merészkedtek az első felfedezők a prágai egyetemre, főleg németre. Én még kaptam valami kóstolót a régi Pozsonyból, ismertem jellegzetes alakjait, hallgattam megnyilatkozásait. Nem a régi város volt már ez, de illata, emléke, hagyománya még élt az utcákon. A Mihálykapun délfelé nem jártak a gumirádlerék, eltűnt a jogakadémia hajdani vidám kompániája is, de a Védcsölöp út és a fölötte elterülő villanegyed még érintetlenül őrizte a múlt hangulatát.

Márai Sándor a Féltekényekben beszél a Garren-esaládról, a félhomályos üzletről, amelyben nem árultak semmit és a Múrról, amelynek spirituális tartalmát a család örzi már csak a betolakadó hódítókkal szemben. Nos, ilyen Garrenek akadtak a mi környezetünkben is szép számmal, csak az a kérdés, hogy a mű, amelyet őriztek”, megérte-e a fáradságot. Az ilyen Garren féle emberekben a tapasztalat szerint erősebben dolgozik magának a megőrzésnek a magatartása, mint annak a tudata, hogy amiért lemond és opponál, valóban érték a jövő számára. Az idők folyamán a garreni pöz is sokban fölengedett: a Mú árulói egyre szaporodtak. A nagynevű könyvkereskedő, aki a húszas évek elején folyóiratot pénzelt, néhány év múlva sorra adogatta el értékes képgyűjteményét, tekintélyes polgárok tettek közelítő lépéseket a hatalom birokosai felé s már gyermekkorunkban hallottunk valamit arról a Széna-utcai zárt redőnyű házról, amelyben a szabadkőművesek tartották összejöveteleiket s ahova idegenek számára lehetetlen volt a bejutás. A szabadkőművesség választó vonalat jelentett azokkal szemben, kik nem voltak tagjai a páholynak. Bizonyos hatalmat jelentett és összekötötést azok számára, akiknek megnyíltak a páholysok kapui. A patriarchális jellegű kultúr-

munkával szemben a szabadkőműves páholyok a harmincas években nálunk egy sokkal tágabb horizontú közművelődési munka alapját vetették meg. Persze az ő egyesületeikben a magyar jelleg már nem volt fontos követelmény, az Uránia előadói nem egyszer Bécsből, Prágából érkeztek és a nyugati kultúra eredményeit közvetítették városunknak. Lassankint színesebbé vált így az élet. A fiatalság mohó kultúrvágya egyre több forrásból csillapíthatta szomját. A polgári világ megőrzői ott éltek körülöttünk, könyveikből a város múltja szólt felénk, de mi a jövőre voltunk kíváncsiak s igazi találkozásunk az idősebb nemzedékkel nem is erre az időre, hanem jóval későbbre esett. Hány csalódással telt éveknek kellett eltelnie, míg az idő összesodort bennünket a pozsonyi éjszakában a város kultúrhistorikusává] és ámulva hallgattuk szavait a házak és kövek titkos értelméről. Több mint tíz év kellett hozzá, hogy európai bolyongásainkból megtérjünk városunk természetes valóságához s e megtérésben is több volt a rezignáció, mint az ígélet. Mi éppen abban különböztünk a megelőző évjáratok nemzedékétől, hogy Európa kellős közepébe születtünk bele. Ölvedi László Párisjárása még szenzáció volt, a mi nemzedékünknek Paris csak vasárnapi kirándulás. Voltak köztünk olyanok, akik az érettségi után néhány koronával a zsebükben egyenesen a párisi gyorsra szálltak fel, mások külföldi gyárakban vállaltak munkát vagy Prága és Brünn irodalmi kávéházait, diákta-nyáit bújták négy-öt éven át s a messzeségből fedezték fel szűkebb hazájuk szépségét. Nem igen tudtuk, mit jelent éveken át egy helyben élni, egyetlen város büvökörének hódolni. Ifjúsági lapunkat Pozsonyban szerkesztették és Losoncon adták ki, Losonc úgy élt bennünk, mintha csak itt volna a szomszédban. Beregszászal, Munkáccsal naponkint váltottunk levelet, kisebbségi költőnk egyenesen Hamburgból jött, hogy rádöbbsen bennünket sorsunk szorongó voltára. Európai fiatalok voltunk, kevés érzékkel a hagyományok iránt s ez a kevés hajlamunk is annál jobban forgácsolódott, minél

nyilvánvalóbbá vált számunkra az idősebb nemzedék köldöknézésének negatív volta. Győry Dezső, aki a húszas évek végén leghívebben fejezte ki ennek a fiatalágnak a világvilágát, puritán őszinteséggel rajzolta meg a nyugdíjas család vakvágányra futott sorsát és a holtpontra süllyedt nagyapák öngyilkos gesztusait. Verseiből bombasztikusán, de nagy lírai feszültséggel bontakozott ki egy új világ, a fiatalok világa, melyben ezek az „újarcú” magyarok „embernek tartják a tanítót” és a nyomdában szóba állnak a szedőkkel, a munkásokkal, szabad idejükben pedig eljárnak a comoediába s az új időkért hevülnek.

Apáink számára persze mindez keveset mondott, Nem is igen értették mit akarnak a fiatalok. Amikor első versemet bevittem a Híradó szerkesztőségébe, a főszerkesztő úr hitetlenül mosolygott. Persze, az újarcú magyarokról szólt a vers. — Hát aztán azok a régi arcú magyarok nem voltak elég jó magyarok? — hangzott a kérdés, amelyre legokosabbnak találtam nem válaszolni. Nem, mi már akkor semmi esetre sem tartottuk őket jó magyaroknak. Hiszen elvesztették az országot! Az apák és a fiúk ellentéte már ekkor sarjadzott, de néhány éven belül tragikus arányokat öltött közöttünk. Apáink negatív magatartással figyelték az életet, ez volt az első, ami környezetünkben nyiladozó értelmünknek feltűnt. Nekünk azonban már csak gyerekkori emlékeinkből járt vissza a Szent Korona eszméje, melynek nagyságáról fogalmunk sem lehetett, hiszen legrégebb emlékeink is csak a háború nyomorúságos napjaiig terjedtek ki. Mi nem tudtuk, mit jelentett a haza biztonsága, mi kezdetől fogva másodrendű állampolgárokként nézegettük a nálunk szerencsésebb cseheket és szlovákokat. E helyzetünk azonban nem vezethetett rezignációhoz, hiszen fiatalok voltunk, izmaink duzzadtak, akartuk az életet, a harcot, A hagyományos életforma befeléfordulása ingerelte harci kedvünket s így nem csoda, ha éppen azokba kötöttünk bele elsőnek, akik bennünk látták a jövő biztató palántáit. Első közéleti harcainkat nem a cseh el-

nyomás képviselőivel, hanem apáinkkal vívtuk meg. Húsz éves fejjel volt bátorságunk megtámadni a munkáikban jelentkező dilettantizmust, a műkedvelői frázisokat, a didaktikus és morális pózt. Az ellenségeskedés azonban már korábban, a gimnázium padjaiban megkezdődött. Engem magyarra egy német nevű, igen konzervatív bácsi tanított. Irodalmi értesültsége Mikszáthnál végződött, esztétikai elveinek forrása Gyulai és Riedl voltak. Ady nevének hallatára tüzet okádott. Talán éppen egy ilyen heves kifakadása vezetett rá, hogy megszerzem Ady verseinek egyik antológiáját. Ez volt életem legnagyobb hatású olvasmánya. Soha azóta nem éreztem a szépségnek ilyen mámorát, az írott szónak ekkora varázsát. Napokon át jártam kábultan hónom alatt a könyvvel s tudtam, hogy sorsom elvégeztetett. A mostani fiatalság nem tud úgy lelkesedni Adyért, mint ahogy mi tudtunk. Talán azért van ez, mert a mai fiatalok többet ismernek a modern lírából, fokozatosan jutnak közel a magyar szellemhez, kiskoruktól ízlelgetik annak gyümölcsseit. A mi időnkben Ady indexen volt, az egész hivatalos közvélemény hazafiatlannak, erkölcsetlennek tartotta, olvasását tiltották. Nekünk, fiataloknak azonban maga volt a mennyei manna, mellyel nem tudtunk betelni. Mindnyájan átmentünk Ady tisztító hatásán: erkölcsi lényünk kiformalásában övé a legnagyobb érdem. Jól esik ezt újjólag megállapítani most, amikor Ady költészete halványulóban van anélkül, hogy igazsággal egy hajszálnyit is vesztek volna érvényükből és szépségükből.

Sváb nevű, de magyar érzelmű tanárom vak konzervativizmusa egyre messzebbre vezetett a modern magyar irodalom megismerésének útján. Ady mellett Szabó Dezső és Móricz Zsigmond jelentettek mély élményt s mint nemsokára kiderült, ugyanezeket az írókat olvasták a többi felvidéki város gimnazistái is, úgyhogy amikor a főiskolákon találkoztunk, élményeink azonossága azonnal szoros kapcsolatot teremtett közöttünk. Óh, milyen harcot kellett vívnunk addig! Az öregek világa merev fal-

ként állott előttünk, melybe minduntalan beleütöttük a fejünket. Eszünkbe sem jutott, hogy bármit is elfogadjunk az öregek által felénk nyújtott kultúrértékekből, — megvetéssel utasítottunk vissza minden ajándékot. A vizsályból mindenesetre megvolt az a hasznunk, hogy tizennyolc éves korunkban ismertük a modern magyar szellem nagy alkotásait. Ifjú fejjel megrendezett szerzői estjeinket, forró demonstrációinkat utólag magunk sem vehettük komolyan, de a figyelmet felhívuk magunkra és tájékozódásunk irányán már semmi sem változtathatott. Szabó Dezső parasztdemokráciájának minden sorát katekizmusként fűjtük, szerettük Móricz Zsigmond vad ifjúkori írásait, különösen a Szegény embereket, szavaltuk Ady verseit és mindnyájan egységesek voltunk a hitben, hogy a jövőt mi jelentjük s nem a begyepesedett agyú öregek.

Hova sülyyedt szemünkben a magyar társadalom Polgári Kaszinós, Toldi Körös kultúrszínvonala? És hova sülyyedtünk mi az öregebbek szemében? A közéletbe irodalmi botránnyal kerültem bele s nem volt-e ez is szimbolikus? A diáklap pályázatán első díjat nyertem Móricz Zsigmondról írt dolgozattal. A pályamunka megjelent, de megtámadtak érte. Egy ógyallai csillagász, két újságban is meghúzta a vészharangot, egy harmadik és negyedik újság pártomra kelt, parázs vita keletkezett, melyből, mint az egyik vitázó szellemesen megjegyezte, az irodalomnak lett haszna: oda került az érdeklődés előterébe, beszéltek róla, érdeklődtek iránta. Az öregek számára Móricz is nehéz dió volt, a Sárarany naturalizmusát nem bocsátották meg neki s rettegetve gondolták, mi lesz abból az ifjúságból, amely ilyen irodalmon nevelkedik. De minket már megszállott az új idők szele, mi már elválaszthatatlanul egyek voltunk a magyar irodalom szeretetében és a jövő tennivalóiban. Diákéveink alatt lelkes hévvel láttunk hozzá az önképzőkörök megreformálásához, s ha jól körültekintünk, önképzőköri nagyságok által láttuk magunkat körülveve. Mi már rég jártunk és olvastuk a Nyugatot, amikor apáink még az Új

Auróránál tartottak. Tanárom legmélyebb felháborodása sem tudott visszatartani attól, hogy be ne mutassam vasárnapi önképzőkori üléseinken Kassák új verseit, mint az új líra útjelzőit. A diáklap elhozta a híret annak, hogy az újvári diákok a város társadalmi összetételét állítják össze, tudunk, olvastunk egymás kezdeményezéseiről. Voltak megértő, bölcs tanáraink, akik munkánkat nem tekintették izgágaságnak sőt munkára bíztattak Micsoda örömmel ragadtuk meg a felénk kinyújtott kezét és micsoda ösztönzést jelentettek az ilyen biztatások! Egy fiatal ösztöndíjas tanár csak nemrégiben érkezett vissza Parisból, s elhozta magával annak a háború utáni regionalizmusnak a híret, amelyet hamarosan mindnyájunknak meg kellett ismerni. A diáklapot szakállas tanárbarcsi szerkesztette, de szava nem sokáig érvényesült a fiatalok zengésében. Most már Ramuz-ról, Móricz Zsigmondról, Juhász Gyuláról, Adyról, Szabó Dezsőről és a régi nagy magyarokról jelentek meg benne lelkes írások és az igénytelen kis lap, melyet nem rotációs állított elő, csak egy vidéki kézinyomda, olyan jelentős nevelő tényezővé lett, amelyre akarva nem akarva fel kellett figyelnie az öregek nemzedékének is. Igen, ilyen szoros lelki egységben éltünk a Félvidék távoli gimnáziumaiban várva a napot, amikor végre találkozhatunk és megindítjuk a magunk mozgalmát a szebb magyar életért. Gondolatban, érzésben már messze jártunk apáink útjától, melyet végzetes körbenjárásnak ismertünk fel. A belső elszakadás már az iskolapadokban megtörtént. Bár-hogy nézzük is, új nemzedék voltunk, gondolatban és kifejezésben egyaránt.

3. FEJEZET.

Közel két évtized távlatából tekintek vissza ifjúságunk viharos éveire. Fut velem a vonat, de szakadatlan dübörgésén is áthallom a tovaszállt élet szívverését. Milyen nagyszerű érzés ez, kiszakadva egy durva környezet halálosan megunt öleléséből az időtlenség roppant távlatai felé száguldani. Ebben a sötét fülkében, a zsongó csendben, a kerekék monoton kattogásában szinte testi közelségben érzékelem a múlt embereit, belenézek a szemükbe, mintha itt állnának előttem és nem sodorta volna el őket a szél a világ minden részébe. A régi pajtáság laza kapcsán túl a közös észjárás és a hajdani eszmények újra átérzett kegyelete emeli őket ilyen közel a szememhez. Bizonyára így vannak ezzel a többiek is, a nemzedék tagjai, akiket megidézek ez éjjeli rohanásban. A lelki közösség tudata nem pusztulhatott ki belőlük sem, nem ölhetette ki bensejükből az idők pusztító vihara. Az ember idők folyamán sok mindent megtagadhat. Az ifjúság eszményei iránt azonban mindig marad bennünk valami ellágyulás. Lehet, hogy az ilyen lírai emlékezésnek nincs komolyabb jelentősége, mint a „régii jó idők” szokásos emlegetésének, lehet, hogy az akkori eszmék már csak azért érdekesek egyikünk-másikunk számára, mert magára a fiatalságra emlékeztetnek, de vannak jelek, amelyek azt bizonyítják, hogy nemzedékem valamennyi tagja lekötelezettnek érzi magát a régi ideálok, vagy akárcsak a régi komoly hevület emlékének. Ez a hősi hevület olyankor fogja el a visszatekintőt, ha az ifjúság dolgairól esik szó és önmaga hűtlenségének tükörképét tartja elé egy idegen kéz. Mindnyájan tisztában vagyunk az-

zal, hogy a nemzedék, amely a kisebbségi iskola padjából startolt egyenesen az élet vad küzdelmeinek csatásorába nem tudott megmaradni a kor követelményeinek sodrában, nem bírta vállalni azokat a feladatokat, melyeket a magyar társadalmi kérdések szabtak eléje és nem tudott vezetős szerepre vergődni a magyar megújulásért indítandó harcban. Az elmúlt esztendőkből nem egy kezdeményezést láttunk, amely az erkölcsi megtisztulás kérdéseit tűzte napirendre és a magyar értékek ártékelését hirdette, — most nem ezekről van szó. A mi nemzedékünk már az iskolapadban a hivatásérzet tüzeiben forrott, közülünk minden egyes individuum mozgalmi ember volt s tekintetét a nagy egészre, a magyar népre függesztette. Egész későbbi életünknek és magatartásunknak ez az őslélmény a legizgatóbb magyarázata. A kisebbségi sors közösségi embertípusokat formál: a lét és nemlét bőrünkön tapasztalt problémái már korán egy heroikus morált gyökereztetnek meg a kisebbségi ember lelkében: a létezésnek és a nemzeti megmaradásnak mint szakadatlanul veszélyeztetett értéknek a tiszteletét. A nemzeti megmaradás eszméje pedig elválaszthatatlanul összenőtt a közösségi munka ideáljával. Ezért nem nézhetett közülünk senki sem az életet az individualista életmód kényelmes páholyából, hanem mindenkor *sub specie necessitatis*, a kisebbségi lét kényszerűségének szorító nyomása alatt. Győry Dezső, az új nemzedék előretöltött-őrszeme 1925-ben hirdette meg a *Kisebbségi Géniusz* évtizedeken át ható programját. Ezt a népet szét-darabolták, de a részek összefogtak és új életet kezdtek, — hirdette ez a program, mely hamarosan a kisebbségi magyarság elit-voltának tanúsítványa lett. A kisebbségi sorsvállalás később ökolremenő vitákat eredményezett, de tagadhatatlan, hogy magában melengette egy későbbi ideológiának a csíráját, amely közkincese lett minden elnyomott magyarnak. Függetlenül ettől a nemzeti koncepciótól mindnyájunkat egyképern jellemzett a népi kérdések megállapításának ösztöne, az a belső hajtóerő, amely csakis életformánkban, veszélyeztetett-

ségünkben leli magyarázatát s amely a legtétlenebb emberből is lelkes munkást tudott szerezni a magyar ügynek. Nemzedék voltunk már az iskolapadban, egyik szemünk a tankönyvek betűit falta, a másik az összezavardott élet rejtélyes abrakadabráit. A világ jobban érdekelt, mint a könyvek. Kisebbségi életünk csupa negatívum volt, csupa elintézetlen probléma, nem kellett hozzá tudós szakképzettség, hogy erre rájőjjünk.

Az első években élményeink oly perzselők voltak, hogy lángot kapott az is, aki közelünkbe merészkedett. Türelmetlenek voltunk, mint a gyógyíthatatlan betegek, akiket a halál rémképe kísért. Szemünk előtt jóformán semmi járható út nem világított. Ahonnan természetes segítséget várhattunk volna, gyanakvó tekintetek szegeződtek ránk. Politikusaink két évtizeden át atyai fennsőbbiséggel örködtek, hogy a fiatalság megmaradjon jó magyarnak, de a jó magyarság kritériumát sokan keresték üres külsőségekben. A húszas évek vége felé a szociális gondolat egyre tágabb teret követelt a diákság életében. Vidéki önképzőkörökben Szabó Dezső tanulmányait bújták a lázas diákfiúk, a cserkészotthonokban felvetődött a reform gondolata, mert a baden-powell-i és setonthompsoni cserkészmozgalom nemzetközi reformja édeskevés hazai élményt nyújtott a fiataloknak, a diákság önművelése szemelláthatóan kanyarodott el a Zászlónk és a Fakadó rügyek sallangos diákromantikájától a magyar falvak közeli világa felé, tanár” és diák egyaránt kénytelen volt megérezni, hogy az élet nem engedi kiszorítani magát az iskola falai közül, hanem szót kér a katedrán és visszhangra vár. Mit tudtunk az iskola falain kívül viharzó életből, a felnőttek világából! Az anyagi szorongatottság érzése már legkisebb gyermekkorunkban felhőt vont egünkre, mint ahogy korán megtudtuk azt is, hogy megtűrt polgárai vagyunk csak az államnak és az alkotmány egyenlősége csak papíron él. Akik faluról jöttek, a kemény napszámosi és paraszti életforma felelősségtudatát szívták magukba, a vasutas gyereke feje fölött érezte az elbocsátás Damokles-kard-

ját, de tudtunk egyetmást apáink reménytelen nyugdíj-harcairól is. A falvakban már megindult a lelkek összevásárlása, Csallóközben, a Vág, a Nyitra, az Ipoly, a Garam mentén Ígéretéssel pénzzel és földdel szédítettek a Hodzahuszárok és az a magyar falu, amelyet első kirándulásainkon megpillantottunk, a Szabó Dezsői vízió ijesztő arányait növelte bennünk nagyra. Első falujárásainkban volt valami szent naivitás. Vasárnap délután a Kiskárpátok regőscsapata meg-meglátogatott egy-egy falut és a csallóközi porban felharsant a vidám cserkészsnóta. A diákok éneket, mesét, vidámságot hoztak, cserébe lerajzolták a házak kapuit, a temetők fejfáit és összeírták a helyi hagyományt. Gyűlt az anyag a cserkésznaplóban és feszült a vágy az ifjú szívekben: megismerni és fölemelni ezt az elesett népet, mellyel nem törődik senki s amelynek, úgy tetszett akkoriban, az ifjúság az egyetlen barátja. És ezekben a kezdő tapogatózásokban, mint utólag megtudtuk, egy mélyebb ösztön nyilatkozott meg s vált később ösztönző példává az egész ország számára. A regősjárásban sok volt a romantika, a fiatalokat kereső szívük „hajtotta ki vasárnaponkint a falvakra, hogy szorgalmasan jegyezzék a dülők neveit és fokról-fokra erősítsék magyar öntudatukat, de e romantika alig néhány év múlva átadta helyét egy reálisabb és tudományosabb szellemnek, amely ismét tudománnyá tette a magyar néprajzot és az ország minden részében híveket szerzett az elhanyagolt magyarságtudománynak.” Szolgáljon vigaszul a tudat, hogy előfutárai voltunk ennek a munkának. Az a népi irány, mely a nagy triász: Ady—Móricz—Szabó Dezső munkáiban nyert alakot, bennünk kapta első lelkes híveit, a népi demokrácia üzenetét elsőnek mi értettük meg s bennünk vált mardosó tűzzé az ige, hogy fényével bevilágítsa az egész magyarság életét. A szegénység és az elnyomás nevelt bennünket, lehetett-e más élményünk, mint a demokrácia, az elsüllyedt rétegek fölemelésének apostoli gondolatát Etnográfiai szocializmusunk (ahogy a szenvedélyes baloldali kritikus aposztrofálta gúnnyal) a roman-

titkárból sarjadt és fejlődésünk is lírai volt, ahogy már a korabeli kritika is észrevette. Viszont az is igaz, hogy a nép felé fordulásunk e romantikus elemek mellett is nem sokáig maradt meg az öncélú lelkesedés pózában: az első évek még csak népmeséket eredményeztek, az irodalmi élmények a népi írók mellett Bartók és Kodály befogadásával duzzadtak, de egy szép napon ott tartottunk, hogy népegészségügyi kérdőíveket küldözgettünk a, községek lakóinak és a magyar falu szociális katasztréről álmodoztunk. Ez már reális program volt, arra mutatott, hogy gyakorlati tevékenységre szántuk el magunkat. Mozgalmunk is könnyen, egy belső hajtóerő hatására kapott szervezeti formákat. A húszas évek végén már tekintélyes számú diákság sürgött-forgott a pozsonyi, prágai és brünni főiskolákon. Ez a fiatal gárda úgyszólván egységes volt abban a vágyban, hogy tegyen valamit a magyar népért. A nemzedék egyedei egy belső vonzás mágnesének engedelmeskedve találtak egymásra s bár világnézet tekintetében akadtak eltérések, a lendület egy iránya tagadhatatlan volt. Egy nagyfontosságú összejövetel aztán megszülte az új mozgalom szervét, a Sarlót is. A gombaszögi tábor forró hangulatában egymásra talált minden „zsibbadt vágy” s nyomában olyan forrongás támadt, amely nem hagyhatta érintetlenül a magyarság összességének érdeklődését. Gombaszög olyan élménye nemzedékemnek, mint a 48-as nemzedéknek március 15-e lehetett. Ez már több volt, mint líra, ez már kultúrtörténelem volt abban a pillanatban, ahogy a találkozó megszületett. A kongresszus üdvözölte a magyar pártok vezéreit, de az igazi köszöntés a jövő munkájának szólt. A regősjárás romantikus szelleme még ott lebegett a tábortűz felett, de a komáromi ipartársulati titkár, a negyvenes évjárat szikár szálfalakja a reális életpályákról tartott előadást. Kirajzolódott a különböző egyetemeken szemináriumainak apró magyar munkája, szóba került a cserkészlet és a középiskola kérdése, valaki az iparostanoncok felkarolásáról értekezett és megszületett a magyar-szláv kultúrkapcsolatok kiépítésének ötlete. A

kérdések, amelyek ott felvetődtek, a kor méhéből pattantak elő, divatos szóval szólva: *existenciális* problémák voltak, nem egy közülük még ma is megoldatlanul mered a magyar társadalomra. Egy reális helyzetérzésű fiatalság megnyilatkozása volt a gombaszögi tábor és e reális-helyzetérzés nyugtalanította legfőképpen apáinkat, akiknek aggódó tekintetét aligha kerülhették ki többé. Egyikünk-másikunk már hallott valamit a masaryki aprómunka fogalmáról s mi ezt a tipikus aprómunkát egy megváltó gesztussal avattuk létezésünk alfájává és ómegájává. A Sarló pozsonyi, Lőrincskapu-utcai otthonában ezután gyakran lehetett látni ifjakat az ország minden részéből, elszánt, halálosan komoly arcokat, a kisebbségi munka elkötelezettjeit. Ezek a fiatalok egytol-egyig ifjú Napóleonként néztek fel a maguk hön vágyott Moszkvájára: Pozsony vagy Prága egyetemereire s mindnyájan megegyeztek abban, hogy nemcsak jó orvosok, bírák, ügyvédek, tanárok, papok, hanem mindennekefelett jó magyarok is akartak lenni. Pozsony, Prága csak átmenet volt az életükben, igazi otthonuknak a magyar falut és kisvárost tartották, komolyan készültek a visszatérésre. Az egyetemeken a magyar diák a legjobbak közé tartozott, bámulatosan rövid idő alatt születtek ifjú orvosok, jogászok.

Sok-sok év múlt el azóta, hogy első botladozó lépéseinket megtettük a világ és az érvényesülés felé. Maga a mozgalom is nagy utat írt le, tagjai közül sokan visszahúzódtak a jól megérdemelt polgári kényelem falai közé, mások a radikális forradalmiság örvényein sodródtak ismeretlen messzeségbe. Az idő majd ítéletet mond felettük. Mint kortárs és szemtanú csak annyit irhatok, hogy e nemzedék potenciális értéke hatalmas volt. A kis vidéki gimnáziumok elsőrendűen szolgálták a szellemi önállósodás ügyét. Mintha csak a középiskolák kis diákjai is tudták volna, hogy az élet, amelyre felkészülnek, nehéz és megpróbáltatásokkal teljes lesz. Valóságos zsongó kaptár volt minden iskola. Az igénytelen diákújság a Mi Lapunk mindenfelé elhurcolta a magyar irodalom

szeretetét és talán ennek a lapnak köszönhető, hogy húsz éves korunkban mindnyájan rutinírozott cikkírói voltunk a napilapoknak. Nemzedékemből aránytalanul sok újságíró került ki. Mi már az alsóbb osztályokban gyakoroltuk az újságírást. Később, amikor megindult értünk a hajsza, egyidőben a legkülönbözőbb lapok ajánlották fel hasábjukat.

Mert az ifjúság nem sokáig készülhetett zavartalan nyugalommal feladataira. Harcokra születtünk, a csatazaj egy pillanatra sem ült el körülöttünk. Bizonyos, hogy eltávolodtunk attól az eszményi kisebbségi életformától, amelyet politikusaink szántak a magyar töredéknek. Genf és Szüllő Géza egyidőben váltak túlhaldottakká szemünkben, hiszen sem a Népszövetség sem a gravamináció nem vitt egy lépéssel sem közelebb az emberi élethez. Ideálunk a kisebbségi talajban gyökerező munka volt, ennek a megvalósítási formáit kereste tekintetünk. Ehhez kellett volna az idősebb nemzedék jóakarató támogatása. Tragikus tény, hogy a kisebbségi magyar politikai vezetés és a fiatalság értékesebb része elkerülték egymást. Az átmeneti béke és fegyverszünetek után végül is kitört a leplezetlen harc, mely csak arra volt jó, hogy a szakadékot növelje köztük. A túloldal gyanúja olyan időben ért bennünket, amikor még alig tudtunk valamit a nemzetközi szocializmusról és a szocializmust inkább a korszerűség követelményeként iktatuk programunkba, anélkül, hogy használhatóságáról egyénenként meggyőződünk volna. A szocializmus azonban kétségtelenül a levegőben volt, kitérni előle vagy tudomásul nem venni teljességgel lehetetlen volt. A főiskolás diákság maradibb része korán valamilyen keresztényszocialista alapra húzódott vissza s mint konstruktív réteg nagy fensőbbiséggel rendezgette a farsangi évadban a hagyományos bálokat, de a mi nemzedékünknek akarva nem akarva szemébe kellett néznie a kérdéseknek. A szocialista mozgalmak ott játszódtak le közvetlen közelünkben, két munkáspárt is Marx nevét hordozta zászlaján, láttuk a május elsejei tömegtünteté-

seket, amikor lovasrendőrök vágattak a nép közé és a gumibotok pörölyként dolgoztak, tudtuk, hogy magyar tömegek is vannak szervezve a baloldali pártokba, szavalókórusok üvöltöttek körülöttünk az egyedüli megváltást, a vörös rendszert, hallgattuk ezeket a beszédeket és tudtuk, hogy szembe kell néznünk ezen a téren is a kérdésekkel. Az első ismerkedések kizárólag elméleti légkörben mozogtak. Mi volt az, amit a szocialista irodalomból nemzedékem elolvasott? A Kommunista Kiáltványt a Duna-utcai párthelyiségben esti tanfolyamokon magyarázták az ifjú munkásoknak, ezt nekünk is ismernünk kellett. Kísértet szalad végig Európán — kezdődtek a híres kiáltvány sorai, ám e kísértet bennünket nem rémített meg. Marx gazdasági tanai, Engelsnek a magántulajdon és a család keletkezéséről szóló könyve, az Antidühring, Beérnek az osztályharc történetéről szóló könyve, Bebel A nő és a szocializmusa, Plechanov, Hegel, Feuerbach néhány munkája — ezek tájékoztattak a szocializmusról Leninig nemzedékemből alig egy-kettő jutott el, de ezek hamarosan önként váltak meg a polgári környezettől, lcyonva meggyőződésük minden tanulságát. A szocializmus legtöbbünket mint *munkahipotézis* érdekelt s mint ilyen, kitűnően bevált az adott viszonyok között. Persze ezt hiába magyaráztuk volna az ellenzéki politika becsületben megőszült bajnokainak, csak süket fülekre találtunk volna.

Fiatal életünkben a szocializmus volt a választóvíz. A kísérletet pedig nem lehetett elkerülni, bármilyen kétesnek láttuk is az eredményt.

Mit jelentett a szocializmus a kisebbségi életben? A marxista káté az osztályharc kikerülhetetlen tényét injekciózta tudatunkba, de volt-e szükségünk egyáltalán ilyen szérumra? Amerre szemünk ellátott, nem láttuk-e magunk körül mindenütt a szociális elnyomás durva tényeit? A csehek mindjárt az első években hozzáláttak a szlovákiai ipar leépítéséhez, a meglévő üzemeket központosították vagy leállították, a munkanélküliség hamarosan legizobb rákfenéje lett az országnak. Harminc

körül már egész csinos irodalma volt ennek az osztály-elnyomó tevékenységnek, amely ráadásul gyanús nemzeti színezetet is nyert. A vidék tele volt elégedetlenséggel, napirenden olvashattunk sztrájkokról, amelyeknek nem egyszer véres következményei lettek. Nemeskossut, ahol a csendőrök sortüzet adtak le a tömegre, csak egyik véres megnyilatkozása volt a hatalom és a nép könyörülhetetlen ellentétének. A szomszédos szlovák irodalomban *Ponicanék* lapja, a *Dav* „hétről-hétre színes riportokban számolt be a körülöttünk folyó elégedetlenségről, a baloldali költők propaganda versei egyre emberibb társadalom konok szólamait ismételték. Hogyan kerülhette volna el figyelmünket a gyarmatosított Szlovákia sorsa, amikor a földreform következtében a Csallóközből is megindultak a rongyos magyar tömegek az ország fővárosa felé, hogy néhány éven belül roska-tag bódékból, szélfűjta deszkaházakból egész városrészeket teremtsenek körülöttünk, a nyomornak és a reményességnek ezeket a korhadt szállásait, amelyekben a sors nélküli közepette is mindvégig kiolthatatlan nemzeti öntudat lobogott.

Zabos, Auliesl, Főrév, Dornkappel nyomortanyái ott szerepeltek fényképkiállításainkon a demokrácia nagyobb dicsőségére. E nyomorba, szennybe fulladt világhoz előbb-utóbb mindnyájan eljutottunk, szocializmusunk így vált eletesse és az igazság felfedezésévé. Az első években nem is volt másról szó, mint hogy tudományos formát adjunk felfedezéseinknek s a jelenségek anarchiája fölé odaépíthessük azt a tudományos keretet, amelyen belül történeti értelmet, filozófiai jelentést kapnak a dolgok. A marxizmus tehát számunkra nem válhatott dogmává, mint a Duna-utcai párthelyiség egynémely vaskalapos szemében, a szocializmus is szabadon formálható tan volt, amely az élet vaskos, igazságai szerint alakult, változott, tökéletesedett. A doktrinereket nem túrtuk magunk között, mert okoskodásuk szellemellenesnek tűnt fel s akik közülünk szembe kerültek a doktrína rutinírozott rókáival, felvették

velük a harcot s többnyire elbuktak e vitában. B. E., akinek szellemi fejlődése átlag félévvel előzte meg kortársainkét, egy ízben két óra hosszát bizonyította nekem fel és alá rohanva egy kispolgári udvari lakásban, liogy az osztálytalan társadalomhoz leginkább úgy juthatunk el, ha egyszerűen számúzzuk életünkéből az osztályharcot. Hasztalanul magyaráztam neki, hogy hiszen amit mond, az fából vaskarika, — füttyült az elméletre. Az osztályharc a kisebbségi létformában fényűzés, amelyet nem engedhetünk meg magunknak, hangzott az érvelése. Ez még akkor volt, amikor mozgalmunk nem üzent hadat a polgári társadalomnak, de valami vad messzianizmus hatása alatt úgy képzeltük, hogy az egész magyar kisebbség járul hozzánk helyes szemléletért és harci taktikáért. Az optimisták az utolsó pillanatig hittek abban, hogy meg lehet menteni bennünket. Tekintéllyel majd hatalommal akartak jobb belátásra bírni, tudásban, életismeretben akkor már sokunk mögött elmaradtak. Viszonyunk az idősebb korosztályunkhoz tisztázatlan volt, lebecsültük őket, elmaradottságukat pellengére állítottuk. Az évek távlatára, ha nem mindenben igazolja is akkori eljárásunkat, de tökéletesen érthetővé teszi. A kisebbségi élet első tíz évében magyar részről az idősebb garnitúra irányította a politikai harcokat, a fiatalabb és reálisabban látó politikus nemzedék csak jóval később jutott szóhoz. Tudjuk jól, hogy a fiatalok reális munkájának is megvoltak a gyakorlati eredményei. 1938 óta sorra szabadultak fel elnyomatás alatt sínylődő részeink s ma már tisztán látjuk, hogy a pusztá irredentizmus mellett milyen hatalmas lelki gazdagodást jelentett épp az összmagyarság érdekében minden olyan mozdulat, amely épp a negatív magatartást akarta megszüntetni egy erőteljes, öntevékeny kisebbségi életforma érdekében. Nem azt mondjuk ezzel, hogy az a régi ifjúság belenyugodott abba, hogy hazájától elszakítva kelljen élnie. A kisebbség mostoha élet-sorsát azonban nem álombatemetkező alkalomnak fogtuk fel, hanem kemény feladatnak, amely cselekvést vár

tőlünk. Hogy a hazafiatlanság bunkóját oly hamarosan fejünkhöz vágták, az csak amellett bizonyít, hogy az idősebb korosztály nem értette meg lényegre irányuló mozdulatainkat. Van ez így a történelemben.

Szocializmusunkat az élet igazságtalansága táplálta és ez valami lírai jelleget adott szocialista magatartásunknak. Beszélni kell erről, hiszen az évek folyamán nem egyszer ültünk a vádlottak padján, hol itt, hol ott tartottak bennünket árulóknak. Könyveink azt hirdették, hogy a szocializmus nemcsak elmélet, hanem világnézeten túl vagy vele együtt: magatartás is. Valljuk meg, hogy legtöbbünk számára ez csak írott malaszt maradt, a szocializmusból éppen a magatartást volt legnehezebb eltanulni. A legtöbb kisiklás itt fordult elő. Mint teóriát korán hivatalos irányzattá avattuk a szocializmus tételeit, soha egyőnknek sem jutott eszébe, hogy a társadalom tételes felosztását elnyomókra és kizsákmányoltakra gépiesnek fogjuk fel, mindnyájan egyetértettünk abban, hogy ez a szimplifikáló eljárás megfelel a világ ábrázatának. Amikor azonban arról volt szó, hogy a szocialista magatartást életünk zsinórmértékévé tegyük s attól se jobbra, se balra le ne térjünk, megszedültünk és egyik baklövést a másik után követtük el. És amikor jóval később „kiábrándultunk” a szocializmus jövőjéből, kijózanodásunk mélyén égő sebként gyötört az a sok érzelmi megbicsaklás, amelyet a magatartás idézett elő. Kiábrándulásunk talán nem is annyira az eszmének szólt, mint inkább azoknak, akik az eszmét gyűlöletessé tették előttünk. Ha most behunyom a szememet, torz bakugrásokkal vonul fel előttem az a gyülevész társaság, amely mind az eszme jogán kért bebocsátást a rokonszenvünkbe és ha már elnyerte azt, nyegle és kihívó módszereivel gondoskodott róla, hogy hamarosan el is veszítse. Ez az illusztris társaság megérdemelné, hogy külön-külön tűzzük gombostűre, mint valami ritka férgeket, de eltekintünk ettől. A szocialista mozgalom söpredéket sodort magával és egyfajta ríktó magatartást, amelyet a jobbízlésűek pusztán esztétikai magasabbren-

dűségük miatt sem fogadhattak el. L. R. pl. egyidőben jó irodalommal védekezett ellenük. Az osztályharcos orgánium a munkáslevelezők irodalmát üvöltötte, barátunk Thomas Mannal védekezett. Persze elhangzott a vád: polgár, dekadens, intellektuális. Ez utóbbi volt a iégienézettebb típusa a mozgalomnak. Később azután szaporodtak a bunkók: fasiszta, szociálfasiszta, anarchista, kispolgár, bonc és még vagy húsz ilyen kifejezés röpködött a levegőben. Nap mint nap újabb bizonyítékát kellett adnod hűségednek. T. J. Lassale és Feuerbach munkáit hordozta aktatáskájában és mélységesen szégyelte nemesi élőnevét. Rikító piros ingek, tremp-nadrágok, pipa divatoztak a kávéházban illő volt adósnak maradni. B. Béla micisapkában és pumpnadrágban érkezett Berlinből, hogy megvilágítsa az intellektuális aggályoskodást. Hivallalagva említette, hogy ifjú éveiben E. T. A. Hoffmann és más romantikus szerzők stílusa izgatta fantáziáját s ötven éves korára eljutott az új orosz filmekig. Az Astoria folyosóján egykoronásokat dobált a szerencse automatába. Túlzás volt! De nem túloztak ugyanígy a mieink is? Az ifjúmunkások kirándulásai, az egyhangú propaganda énekek, szavalókórusok, végeláthatatlan idézetek (sokszor csak vaktában), az olcsó Zora cigaretta, a rossz regények és unalmas tanulmányok, exhibicionista kamasz pózok, rendezetlen szexuális problémák, mindez fanyarán és szeszélyesen kavargott bennünk és a menekülés kapkodó gesztusait eredményezte. M. K. egy máhrisch ostrai tisztviselőlánnyal teremtett viszonyt, mely házassággal és elválással végződött. Az asszony — rendkívül sovány, szeplős, rosszfogú teremtés — minden vonzóerejét elvesztette, ha kibontottad az eszme gőzéből. Mi maradt utána, mint keserű száj íz? B. E. ligeti cselédlányokkal komázott, vasárnap délután egy népszerű ütlegelő játékot folytatott valamelyik Káptalan-utcai rikítóra meszelt proletár lyukban. T. J. mozgalmi nőt vett el, akinek hipofízis elváltozása volt s néhány év alatt borzalmas hústoronnyá dagadt. Egyelőre a Grössling utcai földszinti lakásokat látogatta tömött irattáskával, melyben piros

röplapok rejtöztek. P. R. huszonnégy éves korában nősült. Állása nem volt, a fiatal pár a szülők nyakán élt. — Óriási gesztus — magyarázta egy éjszaka az Uránia mellett N. G. — Micsoda pofon a polgári környezetnek. Van benne valami imponáló bátorság... A házasság két év múlva összeomlott. F. L. május elsején beállott a tünnető tömegbe. Egy emeletes ház ablakából néztem őt: konok arckifejezéssel lépegetett, kissé hajlott háttal, vastag szemüvege mögül nem látva mást, mint a szeme előtt lobogó zászlót. Nem nézett az utcai bámészkodó közönségre, láthatatlan ellenzők simultak a szemére. A magatartás neki ennyi volt: ha kellett menetelt, ha kellett, szónokolt. Mint egy kukac, úgy rágta át magát a szocialista irodalmon. Mindig jó tanuló volt...

Tragikus kapkodás, félszeg közvetlenség nyilatkozott meg a mi szocialista magatartásunkban. A nemzedék legnagyobb bubusa kétségtelenül a kispolgár volt. A fogalmat nem kellett meghatározni, elég, ha a típus élt bennünk s irtóztunk tőle. A kispolgár volt az, aki megbotránkozott, aki félt, aki begubózott. A kispolgár félt a haladástól, gyűlölte a szocializmust, mely — azt hittte — a betétkönyvét fenyegeti. Erre a kispolgárra nem akartunk semmiképpen sem hasonlítani. Ám a másik oldalon ott élt a mozgalmi ember szenvtelen típusa, amely legtöbbünket hasonlóan ijesztett. Sokféle alakban tört ránk ez az ellenszenves embertípus, amely befurakodott az élet minden zugába s egy morálfiliszter következetességével szórta ránk bírálatát. Szükkeblű dogmatikusok, merev elzárkózók, a pártfegyelem megszállottai, egy hideg és racionális proletárerkölcsiség konok prófétái, epések és cinikusok, idézők és ráolvasók egész serege ágált körülöttünk, vigyázta botladozó lépéseinket. A félműveltség mindig bántó, de kétszeresen az, ha agresszivitással párosul. A mi dogmatikusaink pedig előlegezett bizalmatlansággal kísérték minden lépésünket és diadalal kiáltottak fel, ha hibán kaptak rajta bennünket. A doktrína szűk utat hagyott nyitva, csoda-e, ha minduntalan elhagytuk az ösvényt s új, szűz területekre hatol-

tunk? A szocialista magatartás az kívánta, hogy szűnjünk meg gondolkozni és bírálni. Olyan áldozat volt ez részünkre, amely csak keveseket tudott meghajlítani, így hát nem maradt más hátra, mint megőrizni intellektuális különállásunkat és vállalni az ezzel járó ódiomot. A visszahúzóadás is árulásnak számított, akárcsak a decentralizálás. Abban a szociális népmozgalomban, amely a régi világ romjainak eltakarítására vállalkozott, sajátságos módon épen az a réteg nem érezte magát, amely hivatása szerint az új idők új eszméinek közvetítője szokott lenni: az értelmiség. Később a lapangó ellentétek nyílt harcba torkoltak. B. E. egy cikkében a párt vezetőségét bírálta s utalt arra, hogy a népi elemek sokkal egészségesebb harcosai az eszmének, mint a polgári kultúrától megcsömörlött, fáradt intellektuelle! B. E.-t rövid időn belül az antiszemizmus vádjával terheltén kiközösítették a mozgalmából. Kiderült, hogy az eszme itt is magasan jár a hétköznapi élet valósága felett s aki onnan leszáll, könnyen megüti magát a göröngyökben. Mint annyiszor, az emberek most sem voltak méltók az eszméhez s ebbe bele kellett nyugodni.

Vannak idők, amelyek kényszerítő erőivel izgatnak hitvallásra. A mi fiatalságunkban senki sem engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy csak individuális életet éljen. A mai ifjúság játszi könnyedséggel igazodik el az érvényesülési harcban, mi sem áll tőle távolabb, mint a politikai helytállás. A kisebbségi sors törvénye hozta így magával, hiszen ha egy községi tanító tejszövetkezetet létesített a magyar gazdák részére, már ez is politikum volt, különösen ha a szlovák jegyző felfigyelt rá. A csendes elvonulás gyönyöreit mi nem ismertük, aránylag kevés szobatudós akadt közöttünk, Olyan meg talán egy sem, aki ne figyelte volna a sajtót és ne tudott volna a magyar társadalom eseményeiről. Közügy volt minden és elsősorban a fiatal értelmiség ügye. Életformánk sajátos természetrajza hozta magával, hogy olyan emberek kerültek bele egy időre a köz-

élet zajlásába, akik lényüknél fogva teljesen apolitikus természetek voltak és akik a legelső alkalommal sietve menekültek egyéni kiélési formákhoz. A kisebbségi sors kötelező törvénye azonban őket is belevonta a közös megmozdulásokba, egy időre zászlóvivők voltak. Vájjon ma hogy gondolnak régi szerepükre? Eszükbe jut-e, hogy az élet egyetlen vállalkozása sem múlik el nyomtalanul felettünk s hogy mai énjüknek sok köze van régi magukhoz? Gondolnak-e arra, hogy életük azóta sem volt olyan gazdag eszmékben, tervekben, várgyakban? Az élet megáradt körülöttünk, a szennyes vizekben derekas munkát végeztünk, hogy csónakunkat elkormányozzuk. Mindenki mozgalmista volt, tekintet nélkül meggyőződésére. Az egyetemi városok szemináriumaiiban feltűntek a magyar tájak okos fejei, értekezések Íródtak, előadások hangzottak el. melyeknek visszhangja sokáig zengett. Napilapjainkat, megtöltötték a fiatalok írásai, szenvedélyes hangú cikkek, rendszerint a tisztulást sürgették. Az értékek átértékelése sehol sem olyan égető kérdés, mint a kisebbségi sorsban, ahol a nép túlságosan elhagyatott ahhoz, mint hogy hazugságokkal táplálja magát.. Az évek folyamán sokan és több irányból próbálták ezt a fiatalságot megnyergelni, céljaiifeak megnyerni. Minden ilyen kísérlet az írott szó eszközeit vette igénybe. így lettünk korán újságírók^ punlicisták, gyerekfejjel vezércikkírók. Sokak számára a^ok az írások jelentették az első és utolsó szárnypróbálgatást. De voltak, akiknek hangja messzire hangzott és sokszoros visszhangot vert. Mozgékony nemzedék volt ez, nem ismerte az utazás fáradalmait. A cseh Etikai Mozgalom táborozásán épenúgy megjelent, mint a híres szlovákiai diákkongresszusokon, ahol programniot a#ott az egész kisebbség számára.

. A cserkészetből nőttünk ki majd mindnyájan, a cserkész jelszó elkísért további életünkben is. A jó munkát mindig szívünk őszinte sugalma alapján képeztük el és valóban jó munkát akartunk végezni. Nem tehattünk róla, hogy olyan korba születtünk, amely a

történelmi tudat alapfogalmainak új megállapítására vágyott s tele volt vak szenvedéllyel, elfogultsággal. Eből a szempontból nemzedékem sorsa tragikusnak mondható. Vágyaink, elképzeléseink egy megbicsaklott helyzetérzésből születtek s mindvégig amoeba-szerű átalakulás képét mutatták. Mire igazi tennivalóinkhoz elérkeztünk már késő volt. Megszűnt az az életforma, amely szűkebb tennivalóink irányát megszabta és itt volt az új háború heveny problémáival. Mondjuk azt, amit Guéhénno a maga korosztályáról állít, hogy haszontalan nemzedék voltunk és csak a világ nyomorúságát gyarapítottuk!

Ha egyéb nem is, talán tanulság a mi életünkben is kínálkozik. Ez már magában is érték, megérdemli, hogy szemlénket folytassuk.

Az időből telik s talán nem lesz haszontalan munka.

4. FEJEZET.

Kralován körül kiesem a meditativ nyugalomból. Ismét emlékek fojtogatnak, vége a higgadt szemlélődésnek. A múlt veszedelmes közelsége percről-percre fokozódik. Mindjárt Rózsahegy következik, aztán Miklós, az; emlék sűrű tömege torkomat szorongatja. Több mint egy évtizede már, hogy először jártam erre, de behunyta szemmel is könnyen magam elé tudom idézni a tájat. A Vág itt sebes folyással tör utat a hegyek között, az éjszakában sejtelmes kékséggel hallgatnak a hegyek. Az éj színei csodálatosan mélyek és sejtelmesek, mintha a mesék madárnemlätta vidékein járnál. Tíz évvel ezelőtt egy kerek esztendőn át vizsgálta tekintetem ezeket a hegyeket, mint ahogy a rab bámulja börtönének falát. Az élet mozgalmas forgatagából kerültem ide a hegyek zárt katlanába, mint egy száműzött. Odahaza, Pozsonyban akkoriban már kibírhatatlan volt a helyzet. Nem életrajzot írok, hanem egy szellemisség kialakulásáról számolok be, így hát nincs helyem rá, hogy elbeszéljem az akkori idők minden vészterhes nyavalyáját. Volt idő, amikor a romantika szépítő szemüvegén át néztem régi énemet s a nyomort, mellyel úgy harcoltam, mint egy százfejű hidrával. Ma már nem látom a nyomor romantikáját és nem tartom különös erénynek azt, hogy éhezünk és szenvedtünk. Tudom, hogy mindez csak külsőség, értéke nem önmagában van, hanem abban, hogy mivé tud bennünket formálni. Voltak barátaim, akikből az éhezés semmit sem csiszolt ki. A kenyértelenség zord napjai még csak az ellenállásukat sem fokozták, legfeljebb étvágyuk lett nagyobb. Az

ilyen ember számára teljesen mindegy, hogy min ment keresztül. Én a nyomorúságot nehezen viseltem, a sors merényletét láttam benne, napjában százszor vontam felelőségre a polgári rendet. Az élet valóban tűrhetetlen volt. 1932-ig a világgazdasági válságnak tekintélyes irodalma született a glóbusz minden részén azt vitatták a nemzetgazdászok, hogy vajjon konjunkturális avagy strukturális válsággal állunk-e szemben, a szocialista agitátorok beszédes számokat sorakoztattak fel a kapitalizmus csődjének bizonyosságául, de bennünket az irodalomnál sokkal közelebről érintett a puszta tény, hogy 1932-ben egy egészséges, munkaképes fiatalembernek nem lehet megélnie a csehszlovák köztársaság keretében. A diákotthonban állandóan laktak szegény diákok, a földön háltak, napközben jogot tanultak, vagy vitatkoztak a rendszerről. Az újságok azon a ponton álltak, hogy beszüntetik a tiszteletdíjakat. A bulvárlap szerkesztőségében félnapokat kellett- ácsorognom, míg a fősvény kiadó egy tízkoronást kiutalt. A szabadkőműves páholyok, jótékony szervei vagy egy évig ingyenes menzajegyeket osztottak ki. a haladószellemű diákság körében, aztán ez is elmaradt. Egyszer, egyetlenegyszer előadásra is meghívtak bennünket a Széna-téri szabadkőművesotthonba. Feszengő, furcsa társaság volt, vagy tíz sansculotte a sok jólöltözött kapitalista közepette. Formth vezérigazgató adott elő ha jól emlékszem, a kapitalizmus válságáról. Az ifjúságot is felkérték, szóljon hozzá. A rongyosok részéről Zs. B» emelkedett fel és maliciózan jelentette be különvéleményét. Hangsúlyozta, hogy mi egészen másként látjuk ezeket a kérdéseket. A felszólalásnak határozottan rossz hatása volt. Ki tudja, talán a menzasegélyek is azért maradtak el. Annyi bizonyos, hogy soha többé nem hívtak meg az összejöveteleikre... Az ifjúság kicsöppent minden anyagi támogatásból, szemmeláthatóan süllyedtünk. B. E. jobb meggyőződése ellenre korrektori állást vállalt az ellenzéki lapnál és reménytelenül próbált talajt szerezni nekünk Szüllő Géza környezetében. Meddő, sivár

évek voltak ezek, tele a sorsunk ellen vívott partizán lázadásokkal. Szlovák kortársaink azon a ponton voltak, hogy jól berendezett ügyvédi irodák perspektívájából biztatták harcra az elvtársakat, mi zajos kávéházi zugokban vitatkoztunk a módszerről s a közelgő végrpl. Akadtak szép számmal, akik félredobták a jogi könyveiket, mondván, hogy úgy sem lesz rá többé szükségük. A forradalom az ablakon kopogtatott. A nemzedék méltó akart lenni az eseményekhez. T. J. az építőmunkások sztrájkjához csatlakozott és tárgyalásokba bocsátkozott a sztrájktrőkkal. Ki kérte fel rá? A lelkiismerete hajszolta, míg végre egy nagyobb verekedés eredményeképpen a rendőrség Korház-utcai cellájában találta magát. Apjának kínosabb volt az eset, mint neki. A törvényszéki bíró, aki annakidején Tuka Béla fölött ítélkezett, nem győzött nyelni fiaiért. Híre járt, hogy T. J.-t a Szentháromság templomában kiprédikálta a páter, öccse, valamivel veszélytelenebb foglalkozást űzött: szürrealista költőkkel olvasgatta André Bremond ígét a tiszta líráról és elmerült szexualitásának megoldatlan problémáiba. N. Z. Tarasszov Rodionov Csokoládéját dolgozta át magyar népi színpadra és megszüntette a köszönést a polgári elemeknek ... Az Elektra kávéház zugában megszületett egy sárga és piros színű bulvárlap ötlete, mely pénz nélkül indult meg és minden héten leszedte a keresztvizet valamelyik nagyságról. Nyugtalanító jelenség volt, de a rendőrség és a cenzúra szó nélkül eltúrte. Ez is jó alkalom volt a kiállásra: az ember sokféleképpen opponálhat. A megvetésnek ez a módja már nem volt messze a közönséges anarchiától. De hiszen hányféle felfogás szakgatta szét a közös élmények hatására megmozduló fiatalságot! Az anarchia csak egyik megfogalmazása volt a százfelé fújt gyűlöletnek. A Bűnügyi Riporter is az anarchia megnyilatkozása volt, akárcsak a Szenzációs Újság vagy a szürrealista kiállítások, amelyek Prágából sugároztak ki és Marx meg Lenin munkáiból vett idézeteik mellett *De Sade* márkinő időszerűségé-

ről s az onánia szépségeiről rendeztek ankétokat. Az öncélú lázadás gesztusa sokféleképpen nyilatkozott ipőg, de mindig a lázadóra ütött vissza, mint egy bumeráng. Amikor erotikus regényem megindult az egyik szenny-lapban, idősebb íróbarátom, ki a régi világ erkölcsseit hordozta a vérében, lemondóan legyintett. Barátom, mondta, maga ezzel betette a kaput . . . Arra gondolt, hogy innen már nincs vissza út. De hiszen nem éppen ezt akartuk, betenni magunk mögött a kaput s ezzel elfelejteni a megunt s gyűlöletes világot? Európa szemétdombján, a legsúlyosabb anyagi és erkölcsi válság körzepette, az egyetemes pusztulás vészes huhogásával fülünkben mit várhattunk még attól a régi világtól, amely készült önmaga sírjába temetkezni? A polgári közgazdaságtan, a kultúrfilozófia és a magas publicisztika akkor teremtette meg a maga válságirodalmát, minden mozdulata csak aláhúzta a krízist és erősítette megvetésünket a búcsúzó renddel szemben. Anyagi létünk megrendült és az eszmei szolidaritás sem tudta megtölteni éhes gyomrunkat. A szociáldemokrácia újgazdagjai, a „haladás barátai”, a szocialista lapok Marxon iskolázott cikkírói merev hidegséggel záródtak el kéréseink elől: dideregtünk a tétben, mint Isten árva madarai, senki sem terítette ránk a jóság meleg takaróját.

Akkor jöttem ide a hegyek közé nevelőnek. Kétszázötven kilométerre a pozsonyi irodalmi kávéházaktól egy szűk, szerény, de biztos polgári otthon melegsége integetett, mit bántam én a többit? Az állás feltételeit levélben beszéltek meg, forgattam a címeres levélpapírost és tűnődtem a mikszáthi ízű előneven. Állásszerző barátom azt írta, hogy egy „kihaló emberfajtát”, fogok megismerni a hegyek között, de azért ne ijedjek meg semmitől, vállaljam a munkát, jó sorom lesz, családtagként fognak kezelni. Vonatra ültem hát és robogtam a Tátra irányában. Hány éve ennek? Mintha nem is ebben az életben történt volna, mintha valamikor igen régen éltem volna egy másik életet, melynek íze és illata elkísért a mai éjszakáig. A hideg októberi nap-

lény nem melegítette már, de bágyadt mosollyal burkolta be a Stefánia-utat, amint az állomás felé haladtam. Körülöttem elsüllyedni látszott egy vidék, melynek minden kövéhez az érzések tömege tapadt. Menekülő voltam azon a napon: izgatott a felfedezésre váró táj, de ugyanakkor^ kötéllel húzta valami a szívemet a süllyedő parthoz. Tudtam, hogy nem sokat hagyok Pozsonyban. Mi volt az ifjúság huszonegynéhány éve számomra? Csak a szónoklatokra, a taivezgetésekre és a csalódásokra emlékeztem. Szegénységben születtem és szegénység kísért minden utamon. Az egyetem nem vonzott, piszkos szerkesztőségekben teltek napjaim. Riportokat írtam és elvéve tanulmányokat. Verseim már az iskolapadban feltűnést keltettek, állandó ígéret maradtam s a szerep jól állt nekem. A szlovákiai irodalomról írott tanulmányommal magamra haragítottam az írókat. A mozgalmak szele megcsapott, de nem találtam olyan keretet, amelyikben jól éreztem volna magamat. Egyelőre csak annyit tudtam, hogy szembenállók a polgári társadalommal. Politikai tudományra egy szobafestő tanított, aki esténként a Dunapart csöcselék népének osztogatta bölcsességének morzsáit. Hallgatósága gyülelévész társaságból tevődött össze, de szavait úgy leste, mint egy kinyilatkoztatást. Javarészt anarchisták, munkakerülők voltak, a város haszontalan elemei. Akadt köztük egy megalomániás hadirokkant, akitől egy láda könyvet vettem, egy egész kis szocialista irodalmat. Akkor olvastam el Kassák életrajzi regényét is s szobafestő barátommal hamarosan megbeszéltük, hogy érintkezésbe lépünk az Íróval. Féléven belül megírtam életem első húsz évének történetét, a regény megjelent az egyik pozsonyi napilapban. Családom viszonyainak pőre kitergetése miatt hazuról mennem kellett, apám szégyelte az igazságot. Így az irodalom már első találkozásakor szomorúságot termelt számomra, legnagyobb szenvedéseimet azóta is az írásnak köszönhetem, igaz, sok szépséget is teremtett. Életrajzomért ezer koronát

kaptam és egy télikabátot. Antal Sándor, a Holnap előszóírója és szerkesztője vette meg a regényt, előjáróban azt írta rólam, hogy proletárszülők gyermeke vagyok. Ez bosszantott, bár titkoltam. Barátaim is, támadtak: felfelé kapaszkodom, a polgári társadalom kegyeit hajszolom. A szocializmus nem vált életformámmá. Lefelé kellett volna hajolnom és én fölfelé tekintettem. Nagypám paraszt volt, apám már iparos, de a nyugtalan ember fajtájából való. Bejárta az országot, nem találta helyét. A nyugtalanságát én szellemi síkra vittem át és könyvek ezrein át hajszolt a belső elégedetlenség. Menekülésem éveiben éppen ez választott el sok kortársamtól. A polgári kultúra számukra megvetett érték volt, melyért nem érdemes kinyújtani a kezét. Nem is igen törték magukat érte, hogy mégis merkedjenek a művészet és irodalom alkotásaival. Akkor már élt közöttük egy elképzelés a proletárirodalomnak nevezett fából-vaskarikáról, melynek eljövételét várták s amelynek kedvéért sarokba dobták a polgári írók műveit. A proletárirodalomban én kezdettől fogva csak a dokumentumértékét láttam és valami mohó kulturszomj hajszolt a régi irodalmi művekhez. Húsz- éves koromban már könyvtárnyi anyaggal dicsekedhettem, ez mind az én olvasmányom. Szerettem az irodalmat, tűzbe mentem volna az írókért. Amikor híre járt, hogy Oroszországban betiltották Dosztojevszki műveinek olvasását, felháborodtam és „levontam a konzekvenciát”. Egy rendszer, amely halott íróktól fél! ...

A hegyek között ismeretlen világ várt rám. Eddig csak könyvek útján tudtam valamit a hagyományos magyar életforma hordozójáról, a dzsentirről, halvány irodalmi emlékek világítottak bennem, amint októberi délutánon a vidéki ház hatalmas szobáiban csodálgattam a falakról merev arccal letekintő ösöket és gazdám szavain át ízlelgettem ezt a fanyar gyümölcsöt, az én új otthonomat. Az emberek modorában volt-e, vagy bennem az idegenkedés, nem tudom, de az utolsó pillanatig

megőriztem lelki függetlenségemet. Nem volt az évek egyetlen olyan alkalma sem, hogy azonosítottam volna magamat a környezetemmel. Hosszú ideig nem is akartam elhinni, hogy valóság ez, amiben élek. Mintha egy regénybe csöppentem volna bele, egy regénybe, amelyet talán Mikszáth vagy Krúdy Gyula álmodhatott volna meg a letűnt világ kőszá emlékeiből. A minden irányból eget ostromló hegyek most mar szimbolikus tartalmat nyertek, körülbástyázták a szemhatárt, a tekintetük minduntalan visszahullott önmagukba. Zárt körbe kerültem, abroncsok közé, amelyek belevágtak a húsomba. Körülöttem furcsa ritmusára lépegetett az alakok egész sorá, csak bámultam és álmélkodtam. Álmodokba, illúziókba temetkezve élte elavult életformáját a lehanyatló hajdani elit, siratta és temette a múltat, anélkül, hogy tudomást szerzett volna a jelenről. Gazdámnak két évvel annakelőtte halt meg trombózisban a felesége, azóta mintha minden átokká vált volna ennek az embernek a kezében. A háromszáz holdat már jócskán megterhelte az adósság, évenként háromszor-négyszer esedékesse vált az adóárverés is, ilyenkor izgalom és reménytelenség között remegett a ház, mint egy süllyedő hajó. Az utolsó pillanatban aztán sikerült halasztást kieszközölni. Az adóhivatalban jól ismerték a gazdámot, azt is tudták róla, hogy „vadmagyar”, aki nem alkuszik a viszonyokkal. Napközben kemény léptekkel járkel a gazdasági udvarban, rozoga kocsiján kétszer is kihajt a földekre, hogy ellenőrizze az új traktor működését, veszekedik a tolvaj cselédséggel, de estefelé gyakran roskad bele a kályha melletti karosszékebe és bámul félórahosszat is mereven egy pontra, mint a mániákus. A cselédek ilyenkor nem háborgatják, az öreg emlékvilágban él. Az ifjúságra gondol, amely sunyin elinalt, a régi, gondtalan napokra. Velencére, a viruló gazdaságra. 1918-ban a csehek félreállították a megyéről, nyugdíjat nem adtak, azóta matematikailag kiszámítható a birtok züllése. Egy-két év még s aztán már csak az Isten segít. Pedig itt vannak még a gyerekek,

kettő Pesten iskolázik, a harmadik magántanuló, őt is Pesten iratta be.

Estefelé kopott barátok álltak meg a házunk előtt, a vidéki kúriák urai érkeztek a szokásos kártyapartira. A hajnali órákig hangos volt a ház, az ebédlőben vágni lehetett a füstöt. Gazdáin kínos izgalommal keverte a kártyát, az ő játékából hiányzott minden kedélyesség. Mintha török lettek volna a kabátújjá alatt; ötven koronánál többet alig vesztett egy este, de ez gyakran előfordult. Másnap ilyenkor kedvetlen volt, ingerlékeny. Az ötven koronának lett volna száz más helye. A szakácsnő már 1 éve nem kapott fizetést, nagylelkűen elengedte a „pán velkomozny”-nak, majd egyszer megkapja. A szobalány is öt korona miatt távozott. Ebben az évben tértünk át a répatermesztésre. Az ok nagyon egyszerű volt. — Csak ötezer korona kellene, de ha nincs . . . Óh, nagyon szomorú élet volt ez, tele bajjal, nélkülözéssel. A cifra nyomorúság már csak keveseket tudott megtéveszteni: parasztok, kereskedők még hajlongták de az egyenrangúak nyíltan hirdették, hogy ez már a vég. Szegény sohasem értett a gazdasághoz, sajnálkoztak fölötté, de azért esténkint nagy lelkinyugalommal fosztogatták a kártyában. A legtöbbet Laci bácsi nyert, de nem csoda, mert neki bizonyos mértékig foglalkozása volt a kártya. Vasárnap délután az Európa kávéházban nyirbálta a zsidókat, akik szívesen játszottak vele, mert szerették békebeli úri modorát. Laci bácsi úr volt, nem ismerte a sietést; a munkát, a mai idők lázas hajszáját. Télidőben egyszer tizenhárom napig nem kelt fel az ágyból, — mert kinn hideg volt. Vármegyei ember volt ő is, de neki kijárt a nyugdíj. Aztán van egy részeges orvosunk, aki az orosz fronton lett gyógyíthatatlan alkoholista. Elvált ember, állítólag a felesége nem engedte, hogy hozzányúljon. Csehov vett észre ilyen alakokat a múlt század hatvanas éveinek Oroszországában. Jártak hozzánk notórius svihákok, jólelkű duhajok, könnyelmű, széllebélelt gavallérok. K. Gyurka alakja feledhetetlenül vésődött belém. Látom, amint rezes orrával ott ül a

Kriván fehér asztalai között, ujjával csettint és az örültek kitartásával ismételteti ugyanazt a szót; Kalamajka ... kalamajka . . . Ha elkezdte, három napig ivott egyfolytában. — Nagyságos úr, már nappal van — intette a főpincér. Nappal? Egy óra múlva a pincérek fekete szemüveget kaptak, hogy sötétnek lássák a nappalt. Gyurka bácsi parádival itta a pezsgőt és havonkint adogatott el a földjéből . . . volt vagyonom, nincs vagyonom, kalamajka . . . — mondogatta és ivott boldog-boldogtalan. Egy vasárnap reggel az állomáson összevásárolt minden napilapot. — Miklóson a zsidók ma nem olvasnak újságot — röhögött a sikerült tréfán. — Jogom van — ez a kedvenc mondása. A hegyek között külön törvényű világ él, melynek szokásain nem illik csodálkozni. Egy szűkebb közösség, mely alól kihúzták a biztonság talaját, ragaszkodik görcsösen a letűnt idők hagyományaihoz. Az úri virtus itt nemcsak legenda, hanem néha kitör és garázdálkodik Cs. Gábor a húszas évek közepén Rózsahegyen felpofozott egy csehet, — a példa tíz év múlva is világít és lelkesedéssel tölt el. A cseheknek nincs érzékük a magyar úri magatartás iránt, különcöket látnak a magyar urakban és talán le is néznék őket bogaraikért. Körülöttünk fogynak a magyar földek, évről-évre kisebb a birtokállomány. Az első összeomlás 1930-ban esett meg. F. Géza mondott csődöt. A sajnálkozás nagy volt, de még nagyobb a felháborodás, mikor valaki megpillantotta Gézát, amint a piacon a saját maga által termelt zöldséget árulta.

Hát ez hallatlan, ilyen még nem fordult elő. Egy magyar úrból piaci kofa. Akkor már inkább lőjje magát fejbe, volt az általános vélemény. F. Géza többé nem vehetett részt az úri társaságok összejövetelén. K. Árpád, a nyugalmazott főispán fia volt az egyetlen, ki helyeselte a történeteket. Ez az Árpád azonban maga is oda állt az eke szarva mellé és kérgesre dolgozta a tenyerét. Így azután meg lehetett kapaszkodni a földben. Cs. Aliék is megkapaszkodtak, de a fiatalabbik Cs. már művésznek tituláltatta magát. 1918-ban Münchenből jött haza, soha

senki sem látta festeni. — A jó modorából él — suttogták róla. Hol itt, hol ott vendégeskedett, minden hónapban szedte a sátorfáját, a borotvakészüléket, meg a tiszta fehéreneműt. Úr volt, finom modorú, titokban egy örökségre várt, de úgy hallom, időközben elpusztult. Az egyetlen ember, aki nem kártyázott a társaságban. Mert a többit el sem lehetett képzelni kártya nélkül. A kártya nemcsak szórakozás, de búfelejtő is volt számukra. Amikor kártyáztak, nem kellett gondolkodniuk az életükről, nem kellett rettegniök a jövő miatt. Egyszer híre járt, hogy az öreg Esték unalomból a fiával együtt készül a jogi vizsgára és szótárból tanulja az új nyelvet. Bolond az öreg, nevelték.

Nagy súllyal estek latba a magyar arisztokrácia családi életéről szóló pletykák és értesülések. A társaság minden egyes tagja valami különös vonzalommal csüngött az arisztokrácián s amióta S. néni kisebbik leányát egy igazi báró vette el, bizonyos fokig úgy érezték az embereim is, hogy beletartoznak ebbe a kasztba.

Mi is láttunk ebéden fiatal bárókat, akik zöld vadásruhában, fényképezőgéppel az oldalukon állítottak be néhány órára s ilyenkor kizárólag vadásatról folyt a szó, elvértve politikáról. Gazdám is vadász volt, de újabban nem rendeztek vadászatokat Ebbeli érdeklődését már csak a szalonban hanyag gondatlanságban heverő vadásztörténetek árulták el. Egész könyvtárunkat az a tíz-húsz vadászleírás tette ki, ezenkívül nem olvastak a házban semmit. Az utolsó író, akinek neve szóba került, Jókai meg Mikszáth volt, Adyról csak annyit tudtak, hogy zsidó és „urak ellen írt”. Számomra a kultúrának ez a semmibevevése volt a legkeserűbb csalódás. Felháborítónak tartottam, hogy emberek egy életen át ne érdeklődjenek a szellem termékei iránt, hogy ennyire megvessék mindazt, ami a lélek magasabb igényeiről tanúskodik és az ember nemesebb hivatását bizonyítja. A családban, melyben egy évet töltöttem, az irodalmat ugyanolyan különöc kedvtelésnek tartották,

mint a régi pénzek gyűjtését. Gazdám szellemi befogadóképességét teljesen kimerítette a napihírek lázas olvasása.

Égy évet töltöttem a hegyek között, de ennek az egy esztendőnek az érzelmi tartalma felér öt másikéval, azaz és száz kilométer messzeségből a dolgok elvesztették élüket, reális színben csillogtak az eltűnt világ emlékképei. A hóba és csendbe burkolt országutakon elborított a magány s arra készítetted, hogy újból rendezem életem alapproblémáit. Most látszott meg, mennyire szeszélyes, rendezetlen életet éltünk mindannyian, akiket a nemzedéki kapocs összefűzött. Valami nevetséges izgágaságot és komolytalan pátoszt láttam eddigi megnyilatkozásainkban. Nagyképűek voltunk, pojáca módra ugráltunk a közélet porondjain? Ifjúsági mozgalmunkból országos eseményt csináltunk, fürgé sajtópropagandával gondoskodtunk róla, hogy megmozdulásainkról mindenfelé tudomást szerezzenek. Mire vállalkoztunk hát, hogy ilyen szemérmetlen önérzettel törtünk be a közéletbe? B. E. kopasz homloka, mélytüzű nagy szeme világított elém a lipthói, árvái hegyek csendjében: — Szocialista meggyőződésű magyar szakértelmiséget kell szerveznünk, amely a maga szakmaiságának kezei között elvégzi az esedékes átalakítást... De mi volt ez az esedékes átalakulás! Forradalom? — Nos igen, ha kell, hát jöjjön a forradalom — volt a válasz. És láttam az otthonunk tarka kavargását, az ifjúság alakulatok nagyszájú kiküldötteit, amint egyetlen frázist ismételnék engedetlen gyerekek módjára: *Generalinie*, harsogták szakadatlanul. A nemzetközi tábor immár elhomályosította a mozgalom magyar jellegét, a nemzeti gondolat már-már nevetségesen hangzott ezen a helyen. Egy nagy masszában forrt, kavargott az egész társaság, nem lehetett már megkülönböztetni az egyes eszméket. A hegyek közül mérhetetlen távolinak tűnt fel ez a kör, melyben eddig mozogtam. Fritsz S.-ra kellett gondolnom, amint nyálas, fröcskölő szájjal gesztikulált az Astoria erkélyén: — Nemzet, fiacskám, mi-

csoda elavult fogalom . . . És a dühtol piros, mindig izguló T. J. jutott az eszembe, aki a magyar urakat legalább úgy gyűlölte, mint a cseh kapitalistát. Hol voltak az én barátaim a magyar néptől, amelyért az egész nemzedék mozgásba lendült. Kossuton a csend-örök belelöttek a magyar nép soraiba, de kinek jutott az eszébe, hogy az ott kifolyt vér: magyar emberek vére volt! Ki törődött közülünk ezzel az elhanyagolt magyar néppel addig is, míg a mozgalom hite szerint eljön a forradalom. Vagy mi lesz, ha a forradalom egyáltalán nem jön el! Cs. Rózsi, egy kassai orvos-tanhallgató, két évvel ezelőtt félretette a jegyzeteit, azóta a forradalomra vár. És hogyan várja a változást! Bárokban, dancingokban, a Carlton cercleben cocktail és whisky között, Klara Zetkin és Kollontainé könyveivel. Még nem tudtam semmi bizonyosat de annyit éreztem, hogy nagyon messze estünk a helyes iránytól. Pozsonyból néha hírek érkeztek: egy-egy kiállítás vagy folyóirat indítás keltett nagyobb feltűnést, az események azonban végső fokon nem haladtak kedvező mederben. Két igen agilis barátunk, B_# K. és L. A. megváltak a mozgalomtól, mert a nemzetközi forradalom eszméje helyett a kisebbségi aprómunkában látják a tennivalókat. Aprómunka? A szót ismertük, Masaryk honosította meg a cseheknél, de mit jelentett a mi viszonylatunkban. L. A. akkoriban kezdte tanulmányozni a magyar iskolaügyet, B. K. a szervezetlen közművelődésre vetette magát. Követ raktak kőhöz, nem is titkolták, hogy ez az egyetlen megoldás* Ebben a munkában egyelőre maguk voltak, de az én érdeklődésemet is egyre erősebben izgatta »ez a pozitív tevékenység. Júniusban búcsúztam a komor fekete földektől, a sötéten kéklő hegyektől, a kisváros kriptahangulatától és a sok Krúdy-regényalaktól. Ahogy a vonat száguldott, fokozatosan tértem vissza a földi élet szféráiba: a kérdések ismét megnőttek előttem, világítottak, mutatták az utat. Szorongató, de egyben vigasztaló is volt a felismerés, hogy az egy év sem tudott elvonult

filisztert teremteni belőlem, aki csak a maga játékszenvedélyének él. A közösségi nevelés egyszersmindenkorra meghatározta lelki magatartásomat s ez elől nincs menekvés. A hegyek közötti társadalom önmagam voltára, egyéniségem sajátosságaira döbentett. Közelebb kerültem önmagamhoz, a csendes órák meditációja világossá tette bennem a tudatot, hogy nem élhetek a véletlen törvényei szerint, hanem meg kell próbálnom öntudatos szándékkal irányítani a sorsomat Minden élei csak akkor értékes, ha egységes, harmonikus melódiája van. Ezt a mendiát kerestem én a hegyek csendjében, a farkasként hajszoló magányban. Ezért nem sajnáltam a semmibe szállt évet.

5. FEJEZET.

A Tátrában csend; nyugalom fogad. Itt nincs ká-
nikula, nincsenek izgalmak, ideálisabb menekülés el sem
képzeltető. Az ember sokat van önmagával, szellős, nagy
séták átfújják az ember agyát, a hazai gondok, mint
súlyos terhek, hullanak le rólam. A megérkezésem
napja kusza és zavaros volt, a poprádi állomáson régi
szerlemmel találkoztam, éppen csak hogy kezét szorí-
tottunk, mert már fűtyült a kézsmárki vonat s neki
futnia kellett, de ez az öt perc kísértetszerű és gyötrel-
mes volt, mint egy titkolt adósság, öt éve nem láttam
Flórát, azóta megöregedett, öt évvel ezelőtt, egy
augusztusvégi napon búcsúztunk a kerti cukrászdában,
fagyalt és könnyek között. Flórát akkor helyezték a
hegyek közé egy leánygimnáziumhoz s vele elment az
ifjúságomnak egy jelentős része. Még egy-két levél ho-
zott hírt róla, aztán ez is elmaradt. Az utolsó szerelem
szállt el vele a szélbe, a semmibe. Azóta egyedül élek,
mint a bölcsék s az emlékek morzsáiból tengődöm. A
szerelem fogalma megfakult számomra, elvesztette régi
ragyogását, klisé-szerű »fényt kapott. Azt a lángolást,
amely valaha egész lényemet tűzként marta át, ujabban
csak rossz regényekből ismerem, melyeket hivatásom-
nál fogva olvasok.

Szerettem Flórát. Már akkor szerettem, amikor a
sors a hegyek közé sodort, később, visszatérésem után
még jobban. Rajta ismertem meg a női lélek természet-
rajzát s ha a nőkről valami lényegeset akarok mon-
dani, most is vissza kell menekülnöm a róla megmaradt
képleteimhez, mert benne *par essence* ismertem meg a

nőt. Barátságunk története nem tartozik ezekre a lapokra, itt csak szellemi vonatkozásai érdekelnek. Ebben a barátságban voltak fenséges, felejthetetlen napok és órák, de így van ez minden szerelemben. Amikor Flórával megismerkedtem, már irodalommal szaturált lény voltam. Pátosz nélkül nehezen képzeltem el az életet. Ez a pátosz az évek folyamán sem engedett fel, mint ahogy viszonyunkat is egy természetellenes feszültség tette mindenki más számára kibíratatlanná. Éveken át színészkedtünk, mindketten kölcsönösen rettegtünk megmutatni egymásnak igazi valónkai Megismerkedésünk után hetekig transzban rohantunk a pozsonyi utcákon, mintha menekültünk volna valami elől. Flóra külföldről érkezett haza és nyíltan szenvedett az ott-honi kicsinyes viszonyok miatt. Családja a fordulat után rohamosan elszegényedett. Flóra is nehezen tört meg, időnként lázas gerilla harcokat vívott a környezetével. Tanítás és óraadás között morzsolódtak a napok, az elszürkülés veszélye ott ólálkodott körülöttünk. Barátságunk, együttlétünk órái ünnepet jelentettek s mindkettőnk részére a felemelkedés álmát csillogtatták. Flóra mellett szégyenkezve süllyedt el egész illúziótlan múltam, az ő szava a svájci havasok tiszta világát varázsolta elém s olyan vágyakat, amelyeken elfelejtettem botránkozni. Flóra mindjárt első találkozásunkkor a nagyság igényét szegezte felém s nem győztem emmiatt szégyenkezni. Első irodalmi dologásaim az ő szemében oroszláncörmöket villantottak, valami nagy megbocsátás tüntette el hibáimat. A szeretet volt az enyhe kritika szülőanyja? Később megértettem, micsoda nagyszerű lendítőerő van ebben a női magatartásban. Ha Flóra nagynak, tehetségesnek lát, mindent el kell követnem, hogy véleményét kiérdemljem. Hány szellemi erőfeszítést köszönhetek ennek a kritikátlan csodálatnak, micsoda roppant lelkesedést ültetett el belém az örökös ösztönzés! Mikor fogom ezt megköszönni Flórának!

Öt év után az első benyomás: szerelmem megöreg-

dett. Arcának kiélezett vonásai olyan szenvedésekről beszélnek, amelyekről nincs tudomásom. Alakjából hiányzik a kecses gömbölyűség, szögletes darabosság lett rajta úrrá. Talán csak az erélyes kézfogás a régi. Hol van a szeméből a kislányos ártatlanság, mozgásából az a bizonytalan báj, ami miatt húsz éves korában is gyerekek nézték? Nem hittem volna, hogy öt év ennyit tud rombolni rajtunk. Flóra rettegett az öregségtől, jobban félt tőle, mint magától a haláltól. Hisz neki nagy terve volt. A jelent úgy nézte, mint kényszerű átmenetet, mely nem tudni, meddig tart, lehet, hogy még egy hónapig, de lehet, hogy két-három évig, egy napon azonban minden megváltozik körülötte s ő ismét eltűnik a bizonytalan messzeségben. Zaklatott pozsonyi napjaiban visszajártak a svájci nevelőintézetben töltött évek édes emlékei és a nosztalgia leverte őt lábáról, mint egy súlyos láz. A család a régi vagyon roncain csüngött, már csak az értelmetlen gesztusok éltek, a tennisz, a lovaglások, a hosszú és tétlen nyaralás, de mindez úgy csapott néha össze a fejünk felett, mint a tenger hullámai. Eleinte nem érttem a céltalan merengéseket, a beteges Nyugat-vágy idegesített, menekülést láttam benne az élet komoly feladatai előtt. Az is hozzátartozott ehhez a túlfűtött szerelemhez, hogy nem volt benne idő őszinteségre, a kérdések megvitatására. Mint ha már az első pillanatban mindketten megéreztük volna, hogy nekünk nem szabad teljes őszinteséggel kitergetni belső problémáinkat, mert így akaratlanul is kiderül, milyen áthághatatlan szakadék terpeszkedik köztünk. Így azután csak a hosszú hallgatások árultak el valamit az igazi bajokból, a rohanásainkra emlékezem az alkonyodó utcákon, a Dóm sötét árnyékában vagy a télikikötő suhogó fái alatt, a céltalanság pillanataira, amikor mindaketten éreztük, bár kimondani egyikünk sem merete volna, mennyire halálraitélt szerelem ez a miénk. Természetünk csupa ellentét, ízlésünk, egyéniségünk disszonáns és kibékíthetetlen. Flóra szerette azt az úri világot, amely immár letűnőben volt körülöttünk,

egész lényével tapadt azokhoz az emberekhez, akik a könnyelmű gondtalanság rózsafelhőiben tudtak élni apró szórakozásoknak, amikor körülöttünk már megrendült a világ. Mindez polgári örökség volt benne, mint ahogy világnézete is a polgárság életformájához kapcsolta. Hozzávaló viszonyában is nevelő cél vezette. Azt óhajtotta, hogy azonosítsam magam azzal a konzervatív, szűk polgári környezettel¹!, amely nálunk az illetet képviselte s amely számomra is a boldogulás útja lett volna. Milyen nevetségesnek tűnt fel az én szememben a civilizálásnak ez a kispolgári módja és milyen hevesen tört ki belőlem az anti-polgár, a Duna-parti szociológiai tanfolyam neveltje, a jövő harcosa. Flóra nem értette ragaszkodásomat az „aszfalt népé”-hez, irtózott a csöcseléktől és a forradalom eszméjétől. A kor irodalmi és tudományos vitái mellett érzéketlenül haladt el, olyan polgári absztrakciók éltek benne, mint a Szépség, a Lélek, a Nagyság és még száz fogalom, amely számomra így leszívetelve semmit sem jelentett. Flóra mellett én egy hosszú fejlődési görbét írtam le anélkül, hogy neki erről tudomása lett volna. Így élhetnek emberek egymás; mellett éveken át idegenül, eltitkolva lényük igazi tartalmát. A szerelem számunkra csak vállalkozás volt, egy súlyos és izgató feladat, melyet nem lehet félbehagyni, amely már nem is annyira az érzelmek dolga, mint inkább a képzeleté. Ez a szerelem tele volt megalkuvással, de egyben győzelemmel is. Mifelett arattam győzelmet! A lusta kényelem és az érzelmek szeszélye felett. Megtanultam, hogy minden emberi viszonyulás ilyen áldozatokkal jár és a megértés: megbocsátás is. Aki az életben feladatot lát, annak a szerelem sem lehet csupa szabadság és felelőtlenség. Ki szenvedett többet ebben a szerelemben, nehéz volna most megállapítani.

Egy percig sem gondoltam arra, hogy feleségül vegyem Flórá. Abszurd gondolat lett volna, valóságos öngyilkosság. Az évek folyamán egyre szorongatóbbá vált bennem a tudat, hogy szerelmi életem a kényszer-

helyzetek megszakítatlan sorozata. Torz síkban láttam eletem meghatározó vonalát, a folytonos megalkuvások sorát. És egyre növekedett bennem az ellenállás szel-leme, éreztem, hogy el kell jönnie a napnak, amikor akaratom és cselekedetem között megszűnik az űr és kerek összhangba torkollik az életem. Ha körülnéztem, százával láttam hasonló sorsokat Mindazok, akikben valamilyen okból nem volt elég bátorság, hogy az érzelmeik útján menjenek s lerázzák magukról a megunt életformát, kettőzötten nyögték az ellenséges világ szorítását. Flóra mellett én is vállaltam a kispolgári felemelkedés együgyű szerepét, de minden tagom lázadt a szerep félszégéi ellen s alig vártam, hogy kitörjek a patkányfogóból. Vasárnap délután nagy belső ellenkezéssel hoztam meg azt az áldozatot, hogy valamelyik szalonsarkában összeüljek egy sereg üres, semmitmondó emberrel, meghallgassam történeteiket a régi szép világról és jó fiú módjára bólintgassak hozzá. Flórán keresztül tekintetem bele az arisztokraták életébe is s már nem tudom, mi volt bennem nagyobb: a csodálkozás, vagy a megbotránkozás. Nem, a régi világhoz nem volt már közöm, úgy néztem rá, mintha színházban lennék. És amilyen mértékben nem sikerült Flórának összekötnie engem ezzel az önmaga körül keringő társasággal, úgy kellett rájönnie, hogy barátságunk napjai meg vannak számlálva. A hazugság itt nem segített volna, mindketten tudtuk, miről van szó. A kétfajta társadalmi osztály eszményképei nem voltak azonosak, a boldogságról alkotott fogalmaink mereven különböztek. A szerelem, amely eleinte öncélú lángolás volt (részemről egy kissé színészi póz, mintha önmagamat akartam volna tanulmányozni a szokatlan szerepben), később egy illúzióhoz való ragaszkodássá fajult s ezek voltak a legfájdalmasabb hónapok Ekkor már nem egymással harcoltunk, hanem önmagunkkal, meg kellett menteni valamit, aminek valaha értelme s szépsége volt, ami két sorsot éveken át összetartott s aminek belső elenmondása időközben fájdalmasan ütközött ki. Ket-

tönk közül én voltam a kitartóbb, Flóra már rég sírt és barátságunk kibírhatalanságáról panaszkodott, amikor én még takargattam a szakadásokat. A viszony végül is kifeslett, mint a rossz ruha, nem lehetett többé titkolni. Éveken át hallgattam vagy hazudtam, ha legigazibb vágyaimról volt szó, most elfogott az igazság és a szabadság ábrándja, már vissza sem lehetett tartani. Éppen kapóra jött Flóra kinevezése, az a *deus ex machina*, mely rövidde tette a búcsút. Úgy váltunk el, mint akik nem tartoznak egymásnak semmivel. Flórának eszébe sem jutott szemrehányást tennie, amiért lemondok róla, nem kérte számon tőlem az éveket, amelyeket könnyelmű szívvel dobott oda vállalva minden pletykát és rágalmat, mely ezentúl nevéhez tapadt, s a búcsúnk estjén lehulló hangtalan könnyeiről nem tudtam, a múltnak szólnak-e vagy az elherdált jövőnek? Szerelmünk most úgy tűnik fel, mint egy roppant tékozlás, melyből mindketten szegényen és kifosztva kerültünk ki. Flóra talán a jövőjét játszotta el (annyit megtudtam tőle, hogy nem ment férjhez) én pedig az álmokat, amelyek soha többé nem térnek vissza, ha elűztük őket.

Flóra eltűnt, valahová a Javorinára utazott. Azt mondta: a világ legszebb helye.

Azt hiszem, többé nem találkozom vele.

6. FEJEZET.

A tátrai magányban emberek élnek, bármilyen csendben és feltűnés nélkül is, mégis észre kell venni őket. Ebédnél, uzsonnánál, az étterem diszkrét zajában hangok hullámznak, arcok mosolyognak rád, érzed, hogy nem menekülhetsz el teljesen az emberi társadalomból. Egy vékony szál összeköti a világgal s ha jól figyelsz, hamarosan úgy érzed, hogy e szálak sokasodnak, az emberek kinyújtják utánad a karjukat. Azért vannak csendes pillanatok. A szállodai szoba üdén leheli a nyugalmat, ragyognak a bútorok és bemosolyog a kék ég. Az előbb még esett, hirtelen jött zápor csapkodott, kövér esőcseppek hullottak, csillogott az országút aszfaltja. A fenyők most haragoszölden csillognak, odalenn bátyus asszonyok vándorolnak ismeretlen rendeltetéssel. Valaki ujjgyakorlatokat végez egy zongorán, aztán hegedűszó hallatszik. Egy fehérharisnyás, meztenítérdű fiatalember halad az utón, kalapjában havasi gyopár . . . Tegnap is esett. A Csorba-tón ért az eső, a Krivánból néztem a színjátékot. A kávéházban furcsa hidegség borzongott, pincért nem lehetett látni. Néztem a tavat melyet felborzolt a szél. Nyolc-tíz leány fényképezőgépekkel szaladgált a tó partján. Később a nagy klubhelyiségben csodáltam az Óriási perzsaszőnyegeket, a merev csillárokat, a kandalló sárga emailját, a tátrai tárgyú festményeket a falon. Az eső elállt, odalenn előtűntek a bársonyos zöld rétek és a piros háztetős apró falvak. Olyan mindegy, hogy merre indul el az ember. A szálloda éttermében megszólal a zene, jönnek a szokott arcok. Az iglói hölgy, akit hajviselete miatt Maria-

Antoinettenek kereszteltem el, esténkint a pszichoanalízisről tart nekem előadást. Harmóniát akarok az életben, jelentette ki első találkozásunkkor. Fontos, hogy a libidót a szociális tevékenység síkjára vigyük át, — ilyen mondatai vannak. A lélekről úgy beszél, mint valami érzékelhető dologról . . . Itt van azután a késmárki sapkagyáros, aki titokban költő és komponista. Lárvaarcú, csontos nagy felesége árulta el róla a titkot . . . Egy eperjesi asszony szibériai farkaskutyával vonul fel, mint egy divatbemutatón . . . Egy frankfurti nő, aki délután kiolvasta a Vicky Baum-regényt, most a háború borzalmairól tart előadást. A világháború után Frankfurtot franciák szállták meg.

— Képzeld, spahik, hosszú kardokkal, szörnyű volt... — emlékezik. Legkedvesebb könyve Dickens Copperfield Dávidja, ezért érdemes megtanulni angolul ... Minden évben megtelik a Tátra érdekes alakokkal, nem is kell nagyon nyomozni utánuk, ők maguk jelentkeznek s beszélnek önmagukról. H. Péter, aki itt afféle titkári pozíciót tölt be, szívesen ad tájékoztatást, közeletről ismeri a vendégeket. Kellemes modorú szlovák fiatalember, egészen európai jelenség. Járt künn Párisban, Londonban, beszél a világnyelveket, folyékonyan tud magyarul is. Annak a nyugati szlovák értelmiségnek a típusa, amelyik most van kialakulóban. Levetette magáról apáinak provincializmusát, de nem vált kozmopolitává, gyökértelen világpolgárrá. A népi származás még meglátszik a vonásain, de modora kifogástalan, tud már reprezentálni és nem szégyelli nemzeti öntudatát. Ezzel az új szlovák értelmiséggel most már gyakran találkozni itt a Tátrában, de mondják, hogy az ország többi részében is. Egyik este H. Nándorral találkoztam itt a szálló halljában s a véletlen találkozásból néhány szép séta és vita született. Ő hívta fel figyelmemet a szlovák középosztály-alakulás tényének fontosságára. Mint mondta, az önálló szlovák állam legnagyobb eredményét ebben a tükörben kell megtekinteni. Ez már valami állandó, — mondta H.

Nándor és a szeme csillogott. Jöhet bármi, a szlovák értelmiség tudja, mit akar, ezt a réteget többé nem lehet elhallgattatni.

H. Nándorral folytatott beszélgetéseim nyomán úgy látom, hogy a velünk egykorú szlovák értelmiség az elmúlt években túljutott a romantikán, amely anynyira jellemezte elindulásakor. Barátom első dolga volt,, hogy büszkén hivatkozott; a szlovák kereskedelem és ipar elmúlt éveinek eredményeire s azokra a munkákra, amelyek a közeljövőben várnak megvalósításra. Pedig H. nem gazdász, hanem a külföldi szellemi kapcsolatok irányítója, akit elsősorban a szellemi kultúra eredményei érintenek. Szavaiból olyan nagyfokú realitás-érzék csap ki, hogy ez valósággal meglepő. A szlovák értelmiségről alkotott kép így akaratlanul is módosul bennünk, a régi fiatalság helyett egy egészen új, cselekvő, illuziómentes szlovák középosztály jelentkezésével kell számolni. Hogyan jutott idáig a szlovák fiatalság, ez a kérdés elsősorban bennünket, magyarokat kell hogy érdekeljen, hiszen ez az értelmiség nem lesz elhanyagolható mennyiség az új Európában sem s számunkra, magyarokra valósággal életfontosságú követelmény, hogy tárgyilagosan figyelemmel kísérjük szomszédainak fejlődését. H. Nándor felhívta fegyelmet arra a bátorságra, amellyel ez a szlovák fiatalság szembenéz a kor problémáival. Bizonyosságul utalt a Hlinka-gárda kulturális előadójának 1942-ben megtartott trencsénteplinci konferenciájára, amelyen *Hanus* tanár a katolicizmus álláspontját világította meg a nemzeti-szocializmus kérdésével kapcsolatban. Itt is bebizonyosodott, hogy a problémákat nem kikerülni, hanem megvitatni akarják Szlovákiában. Nemzedékünk, akarta mondani ezzel barátom, a teljes realizmus felé halad és nem hajlandó önmagát ábrándokkal hitegetni.

Hanus dr. ebben az említett előadásában a katolikus világnézetű szlovák értelmiség aggodalmait tolmácsolja és a tételes katolicizmus elveit állítja fel zsinórmértékül. Realizmus? Nem bánom, de érdekel az út, amelyen ez

az értelmiség idáig eljutott. Azokban az években, amikor barátom nemzedéke velünk együtt az egyetem padjait koptatta, a szlovák fiatalság élete tele volt belső el-
lentétekkel és a romantika vadul burjánzott a legkülönfélébb jelszavak alatt. A szlovák fiatalság fejlődése a miénktől külön, sajátos irányban haladt. Amikor Masarykéék az u. n. *hlaszista* irodalmi nemzedék élénk helyeslése közepette megcsinálták a maguk köztársaságát, az új fiatalságnak még nyoma sem volt. Érdekes jelenség, hogy a szlovák értelmiség első megrázó élménye nem a csehekkel való egyesülés s a fölötte érzett öröm volt, hanem Tukáék autonomista mozgalma. 1918-ban még kevesek agyában élt az önálló Szlovákia vágyképe, acsehofil irányzatnak viszont nagyszámú tábora volt a szlovákok között. Az autonómia gondolata az 1918-as turócszentmártoni deklaráció „titkos klauzúljának” hangoztatása Tuka nevéhez fűződik. 1923-tól kezdve Tuka és Hlinka csehszlovákellenes propagandája irányítja a szlovák fiatalság eszmevilágát. Ne felejtjük el, hogy az első években még éteek a közös múlt magyar hagyományai is és a régi provinciális szlovák életforma, melyet a nagy szlovák réalista író: *Kukucin* olyan vonzónak ábrázolt, még egész más emlékeket ébresztett, mint később, amikor a propaganda mindent elvetett, ami a magyarokra emlékeztetett. A húszas évek elején a szlovák fiatalság érdeklődése határozottan irodalmi jellegű volt, akkoriban indult el a modern szlovák irodalom, amely kevésnek érezve a hazai hagyományt, szívesen indult idegenbe, nem utolsó sorban felénk, magyarokhoz mintáért. Ady Endre hatása ezekben az években nyilvánvaló: egész Ady-iskola működött a szlovák irodalomban. Az ifjú E. B. Lukác ezekben az években írja Ady ösztönző hatására első verseit, Kreméry egész antológiát ad ki magyarul szlovák költőkből, a két nép között láthatatlan szellemi kapcsok feszülnek, melyeket nehéz volna utólag letagadni. Az idősebb nemzedék lapja, a *Prúdy* váltig biztatgatta a fiatalokat, hogy hagyjanak fel az egy-

oldalú esztétizmussal, mert — mint a lap írta — ha mindig csak irodalommal foglalkoznak, úgy kikerülve az iskolából nem fogják megállni a helyüket a hivatalokban, az íróasztalnál. 1923-ban a szlovák főiskolás diákság konferenciáján három exponált klaszista: Srobar, Dérer és Oszuszi emelt vádat a fiatal értelmiség ellen, amely szerintük nem hajlandó közéleti munkát vállalni, nem közeledik a néphez, nem dolgozik a népéért, hanem ábrándozik. A fiatalság felelete ezekre a vádakra elég drasztikus volt. — Félre a holtak kultuszával, de az élőkével is — harsant fel minden oldalról s az, idősebb nemzedék túlzó hisztorizmusa az ifjúság teljes ellenkezésére talált. A nagyok kultuszának ez a heves visszautasítása azután néhány év alatt új formát kapott, most már az élő nagyságokra s a fennálló rendszer előharcosaira került a sor. A húszas évek közepe óta a leggyakoribb jelszó ez volt: ki a csehekkel! A szlovák fiatalság csalódott az új államban, elsősorban a csehekben. A szlovák diákok Prágában meglepve vették észre, hogy az egyszerű cseh polgár nem érti a nyelvüket, szerbeknek vagy ukránoknak nézik őket az üzletekben és sehol sem kapják meg azt a tiszteletet, amelyet elvárnak a „testvéreketől. Kiderült, hogy a csehszlovák egység közönséges humbug. Az eszme a csehek körében nem élt, hiszen ezeknek nem jutott eszükbe magukat csehszlovákoknak nevezni, az eszmét csak a szlovákok meg a külföld részére találták ki és exportálták. A szlovák fiatalok mohó érdeklődéssel figyelték Hlinkák autonómista mozgalmát s magukévá tették annak jelszavait. A fő sérelem Szlovákiának csehek által való előzőnlése volt, az autonómista sajtó szerint százhuszezer cseh költözött Szlovákiába, hogy elegye a kenyeret a szlovákok elől. Voltak statisztikák, amelyek Szlovákia mostoha sorsáról tanúskodtak. A szlovák fiatalság hősi nacionalista korszaka következett ezután s a két nép közti ellentét az évek folyamán egyre fenyesegetőbb méreteket öltött.

A szlovák fiatalság nem volt hajlandó csehül beszélni, hiszen a csehek a szlovák nyelv önálló-

ságát is kétségbevonták és nyelvi reformjaikkal megpróbálták egyszerű tájnyelvvé degradálni az önálló szlovák nyelvet. Ezeknek az ellentéteknek a fokozódása készítette aztán a csehszlovák kormányalkotó pártokat arra, hogy fokozottabb politikai agitációval kíséreljék megnyerni a hangadó szlovák fiatalság egy részét a kormány politikájának. A propaganda meg is indult és sikerült is éket verni a szlovák értelmiség gondolkodásába: kialakult a konjunktúra-lovag típusa, a politikai vámszedő, akit már nem a meggyőződése vezetett, hanem egyszerűen az érvényesülési vágy és az üzlet. Az ifjúság javarésze Hlinka mellett sorakozott fel, de lassan erőre kapott a szlovák közéletben egy rendkívül ellenszenves politikai típus.: a vezérkedő ifjú óriások típusa s benne egy lelki forma, amely az egészségtelen rivalizálás és frakciózás szellemét honosította meg a szlovákság soraiban. Az ifjú vezéreket természetesen nem valami magasztos politikai erkölcs vezérelte, hanem a pártkassza tudatának nyegle fölénye és a mindenáron való érvényesülni akarás erkölcsi aggálytalansága. A húszas évek egységesnek látszó szlovák ideológiája ezzel megszakadt, hogy a különböző szocialista mozgalmak úttörésével teljes legyen a széthúzás. A demokrácia lényegéhez tartozott a pártok korlátlan uralma, az elpolitizált közélet. A szlovák fiatalság korán megtanulta a politikai érvényesülés cselfogásait s nem irtózott többé azoktól a csetepatéktól, amelyek ehhez hozzátartoztak.

A harmincas években már végleg pártokra szakadt a szlovák fiatalság s e pártok nem a legkíméletesebb eszközökkel igyekeztek egymás tekintélyét lerombolni. A harc, amely így a szlovák sajtóban kifejlődött, nem nyújtott kellemes látványt. Soha annyi terméketlen polémia nem folyt az ifjúság helyzetéről, mint ezekben az években Szlovákiában. Az ifjúság csak annyiban jelentett egységet, hogy egyöntetűen vetette el az öregek hagyományát és teljes hévvel követelte az újat, a változást. A diákegyesületek tisztújításait a parlamenti

választásokra emlékeztető heves propagandakampány előzte meg, dühöngött az „egyetértés”. Ez a szlovák fiatalság amellet, hogy élesen foglalt állást a napi politika tisztázatlan harcaiban, nem tudott szabadulni a frázisok uralmától, a problémákat jelszavas megoldásokban óhajtotta kiküszöbölni s bármikor készen volt az utcai tüntetésekre. A Svoradov internátus autonómista diákjai a *Pride Hlinka z Ruzomberka* dallamára a napnak minden órájában késznek mutatkoztak kövekkel dobálni meg a zsidó kirakatokat. A frázisos romantika természetesen nem kedvezett a kérdések tudományos vizsgálatainak, ami rajtahagyta bélyegét a szellemi életen is. A szépirodalomban a második és harmadik nemzedék dilettantizmusnál egyebet nem igen tudott alkotni. Mig az akkori negyvenesek a konjunktúra kedvező Golf-áramlatának sodrában hamarosan megtalálták mondanivalójukat és Urban, Hronsky munkásságában figyelemreméltó eredményt tudtak felmutatni, a fiatalok sorsa a tétova ide-odalibegés lett. Talán nem véletlen, hogy az akkori idők legnagyobb igényvel jelentkező irodalomkritikusának, J. E. Bor-nak a bemutatkozása (Návrát k minulosti) a legcsúfosabb plágiumbotrányba fulladt: A Saldából egyszerűen ki-lopott részletek szántalmasan fedték fel ennek a romantikus hevületű ifjú gárdának a tudományos készülenséget és nagyképűségét. Ismertem ezeket a fiatal szlovák írókat, éjszakákat töltöttem velük a Múzeum-kávéház összefirkált márványsztalai között, láttam lebegésüket Európa és Ázsia nemzeteinek művészi irányai között, hallgattam romantikus álmodozásaikat. Ezek a fiatalok megtagadták a patriarchális írói világszemlélet hagyományait, de még nem találtak maguknak új alapot, amelyre építeni lehetett volna. így lettek a zavarnak, a káosznak a tolmácsolói, akik erényt csináltak a talajtalanságból. Tőlünk, magyaroktól talán leglényegesebben ott tért el ez a fiatalság, ahol a nép kérdéseire került a sor. A mi szemünkben kezdettől fogva a nép sorsa volt a fontos, mozgalmaink azért

születtek, hogy megtaláljuk az utat a magyar tömegek felé, enélkül — éreztük — egyesületesdivé süllyedne minden kezdeményezésünk. A szlovák fiatalság mérhetetlen távolságban élt a saját népétől, a mozgalmak célja a fiatalság anyagi és erkölcsi érvényesülése volt. — Egész jó munkatársakat találtunk a népben — mondta egy ankéton a fiatalság képviselője s e megnyilatkozás hűen tárta fel a lényegét. A nép az ő szemükben legfeljebb eszköz lehetett, de többnyire még az sem. Mi maradt hát? A pozsonyi kávéházak és heurigerek, a céltalan távívászatok, szerelmes versek és cigányozás, új folyóiratok alapítása és a harmadik nemzedék forradalmának meghirdetése, folytonos ellenzékieskedés és meddő kritika. Így festett a szlovák neoromantika a harmincas évek elején. Tudtommal még senki sem írta meg ennek a nemzedéknek a történetét. A fiatalok nem jutottak túl a programadáson és a vérszegény versesköteteken, amelyekben általános frázisok voltak a „kérges tenyerű munkás”-ról, az elnyomott népről.

A nemzedék tehetségesebbik fele közben egy radikális mozdulattal vágta el köldökzsínóriját s szakadt el az egész polgári társadalomtól. A nemzetközi szocializmus ellenállhatatlanul rántotta magához ezeket a fiatalokat, akik pár év alatt nemcsak az irodalmi *avantgárdot* jelezték, hanem színvonalat, határozott ideológiai magatartást is tudtak felmutatni. Egészen szokatlan jelenség volt, hogy a polgári társadalom, amelytől megvetéssel fordultak el e heves forradalmárok, továbbra is magáénak vallotta őket, a polgári lapok nem átkozták ki őket szocialista meggyőződésükért, polgári kiadók vállalták munkáiknak kiadását. A dilettantizmus és az ideológiai gerinctelenség, amely általános jelenség volt, az ő írásaikban kapott nyers, gúnyos kritikát. Egy bizonyos fokig tisztogató szerepük volt. Mint írók, ritkán emelkedtek a propagandán felül. Ponican versei a Majakovszki-i elv jegyében születtek, a vers itt valóban bajonett, mellyel ölni, szűrni lehet. Szlovákiát és

Oroszországot állítja egymással szembe, a Dnyeprosztrój nagyságát énekli. Novomesky már inkább költő hanem a többiek ... ki emlékszik már rájuk! Csendes emberek lettek, passzív szemlélők, mint ahogy elcsendesedett a szlovák romantika is_# — Huszonkét éves kölykök lettek közgazdasági szerkesztők, — panaszkolta Klincok . . . Nagyon jó, hogy azok lettek — teszi hozzá H. Nándor, — mindenesetre hasznosabb, mintha szürrealista számárságokat írnának és manifesztumokat szerkesztenének.

7. FEJEZET.

A szlovák fiatalsággal való találkozás hatástalanul múlt el az életünkben, a frázisok bennünk nem tudtak visszhangot kelteni, provincializmusuk a fölény érzését keltette bennünk. Mennyivel európaibb színvonalon láttuk mi már a problémákat! Nálunk még az átlagos főiskolás diák is kötelességének tartotta megismerkedni a szociológia alapjaival, irodalmi műveltségünk pedig egyenesen sokoldalú volt. Az új magyar irodalom nagykorúsító hatásán szinte mindnyájan átmentünk, Ady-Szabó-Móricz egy egész nemzedékben nyert hálás tanítványokat. De ugyanilyen intenzitással éltek bennük a modern tudomány és a művészetek időszerű kérdései is. A kor hullámában éltünk, erőteljes csapásokkal úsztunk az idővel. A szlovákság önvédelmi harca a mi szemünkben már eleve reménytelennek tűnt fel éppen a csehség és szlovákság közötti kulturális színvonalkülönbség miatt. A csehek politikusokat, írókat, tudósokat adtak, a szlovákok többnyire csak népvezéreket és demagógokat. A pozsonyi egyetem cseh légköre nem kedvezett a fiatal szlovák tudós-jelölteknek, jóformán nem akadt senki, skit szembe lehetett volna állítani a gombamód szaporodó cseh tudósokkal és Írókkal. A cseh kulturális expanzió tagadhatatlanul erős volt, ezt nekünk, magyaroknak is éreznünk kellett. Tisztázatlan kérdés mindmáig, vajjon az a hatás, amelyen Prágában átmentünk, lényegesen befolyásolta-e szellemi fejlődésünket, avagy csak érdekességével ragadott meg és formaérzékünket irányította. Annyi bizonyos, hogy közülünk számosan itt találkoztak Európával, mindazzal

a civilizációs és kulturális tartalommal, amit később európai kultúrának nevezünk. A magyar fiatalság vidéki gimnáziumokból érkezett meg egy lüktető metropolisba, ahol a hazai élet szűk élményeit hamarosan új, váratlanul gazdag szépségek váltották fel. Sokaknak élmény volt maga a város is: egy bérház élete valahol Vrsovicén, a Judit-híd tornyának korai gótikája, az óváros romantikus sikátorai, a Szent Vitus torony renaissance-a, Dienzenhofer Szent Miklósának barokkjá. Sokunkat megejtett már az első találkozáskor a város tragikusan megható varázsa s az életforma, amelyét a kövek mögött megsejtettünk. Prága nem olyan gazdag, mint Velence, nem olyan színes, mint Frankfurt, nincs olyan fekvése, mint Budapestnek vagy Salzburgnak és mégis kimondhatatlan varázsa van. Rómán kívül talán sehol sem érzed így az évszázadokat, az eltűnt korok aromáját, mely meglegyint pl. a régi zsidó temetőben, Szűz Mária kolostorának udvarában vagy a Valdstein palota Éertjében. És e régi emlékek közvetlen közelében mint a modern élet riktó kontrasztja dominál a *nouveaux riches*-ok üzleties olcsó ízlése, az áruházak tarka színfoltja, büffék, fényreklámok, mozik és söntések, egysíkú dísztelen betonpaloták égbenyúló falai. Szláv misztika és teuton materializmus, a szellem és az anyag újkori küzdelme érződik a falakon, egyszerre érzed magad a múltban és a forrongó jelenben. A cseh történelmiség évszázados küzdelme éppen úgy itt hagyta ujjlenyomatát, mint a modern élet lüktető üteme, a barokk *genius loci*, mely Szent Ludmilla sírjából vagy Szent Vencel kápolnijából sugárzik, éppen úgy él és hat, mint Dejvice roppant gyártelepei, az ipari és tisztviselő Prága eleven izzása. Ebben a roppant emberkolosszusban apró menzák és internátusok, Ymcák és Charitások rejtekén húzódott meg a magyar tájak sok gyermeke, hogy megvívja harcát a nagyobb tudásért és könnyebb érvényesülésért. A prágai diákéletben, valljuk meg, sok romantika volt. Egy olyan korban kerültünk fel az egyetemre, amely az átmenet

minden félszességét megmutatta. Úgy éreztük, hogy mindenről most értesülünk először. Egy egész világ tárt fel előttünk, a vidéki gimnáziumok neveltjei alig győztek csodálkozni a tarka látványosságon. A Vencel-téren Soukup szenátor szónokolt, összeszorított ököllel kilátzó mandzsettákkal: — Mi ezt a háborút nem akaruk! ... Az egyetemen a meghirdetett előadásokat böngésztek: a modern opera története, az európai emberiség szellemi fejlődése, a jelenkori filozófia . . . Sikerkedelem a Moldván az elmúlt évszázadokban. A filozófiai szemináriumban Rádl Emmánuelnek volt nagy tekintélye, egy különös, nyugtalanító, provokatív embernek, akivel később kapcsolatba is kerültünk. Mellette Vilém Forster keltett figyelmet, ciranoi orr, angol bajusz, cigaretta. Turgenyev Bazarovjára emlékeztetett. Azt mondták róla, hogy két felvágatlan Anatole France könyvet őriz a fiókjában, ezeket élete végére tartogatja. Ha elolvasná, nem maradna a világirodalomban semmi, amit érdemes volna olvasni . . . J. B. Kozák az apodiktikus, asszertórius és problematikus Ítéletekről ad elő. Új fogalmak törnek az életünkbe, foglalkozni kell most már velük: vitalizmus, poetizmus, Oapek. Az első könyv, amely itt kezembe került, Mac Dougall-nak a Pszichológia körvonalai c. műve. örömmel olvasom, hogy a lélektanak el kell térnie az embernek, mint fiziológiai-mechanikai lénynek a vizsgálatától, a gondolatokat és érzelmeket kell tanulmányoznia. Tehát mégis csak az a fontos, hogy mit gondolsz és mit érzel . . . Két füzetet vettem, az egyikre ez írtam: Vélemények, a másikra: Tények. Arne Nóvák barokk-tanulmányaival jártam Prágát és kerestem a kövek rejtett értelmét.

A cseh szellemmel való találkozásunkkal kapcsolatban nem kerülhetjük ki Masaryk nevének említését. 1938-ban egy szerencsétlen politikus a frissen hazatért felvidékieket a benesi szellem építetönjével tüntette ki. Nos, ezzel a váddal hamar végezhetünk. Benes nem képviselt számunkra ideológiát, de még talán a maga cseh fiatalsága számára sem. Masaryk azt mondta,

hogy Benes nélkül nem volna köztársaságunk, ami nyilván igaz is, de ebben ki is. merült Benes jelentősége. Benesnek nem voltak tanítványai, Benes nem gondolkodó volt, hanem ügynök. — Hasznos ember, mint nyugaton mondták róla akkoriban. Masaryk már fontosabb helyet foglal el nemzete történetében. Mint filozófusnak, forradalmi jelentősége van nemzete gondolkodásának történetében. A hagyományhoz kapcsolódik, de már fellépésekor élesen foglal állást a nemzeti sovinizmus üres hiszitorizmusával szemben. A híres kézírathamisítás leleplezésével *egy új realista látásmódot* indít harcot, vállalva a korszerűtlenség ódiáját, a megnemértést. Fejlődése egyenes vonal. Módszere a realizmus, tudományos szelleme pozitivista, morálja humanisztikus. Az etikában központi tengellyé a szeretetet teszi, vallásban a hit és a tudomány összhangját hangsúlyozza. Hirdeti, hogy a politika ne legyen csak politikai fizika, hanem egyúttal politikai logika (józan ész), esztétika (izlés) és etika is (erkölcsi alap). A történelmi materializmust nem fogadja el: történelmi idealizmussal óhajtja kiegészíteni. Hazafias programjában elítéli „az üres szentimentalizmust, helyette a józan ész, a munkás kezek, a tiszta erkölcsök hazafiságát hirdeti. („A Hazát akkor szépíted meg, ha önmagadat megszépíted!”) Mindezekhez járul Masaryk humanista morálja, amelyről annyi jót és rosszat hallottunk az elmúlt negyed évszázadban. Ez a humanista etika egyenesen a huszítizmusból táplálkozik és az egész európai emberiség átalakítására tart igényt. Bátran mondhatjuk, hogy a masaryki erkölcsfilozófia meglehetősen egyedül állt a cseh szellemi életben: tanítványok nem jelentkeztek, vagy ha voltak is, megtagadták a mestert. (Nejedly). Hasonló volt a helyzet Masarykkal, a politikussal. A világháború előtt Masaryk *outsider* volt a cseh politikai életben. Harcolt a tömeg előítéletei ellen, hibáztatta a frázisokat s bár a népből jött, kultúrát felülről kapott. Kinyitotta a cseh világ ablakait s nyomába léghuzat keletkezett. Tudósként mutatkozott be a politikában, ahol

legalább is ügyvédekhez voltak szokva. Rossz szónok volt, vékony hangja nem érvényesült, humora is kevés volt egy népvezérhez képest. Vezéri képességei csak a háborúban fejlődtek ki. Azt tudta, amit az akkori protagonisták közül egy sem tudott: cselekedni. A professzor az emigrációban leegyszerűsödött a néphez és megtalálta a szükséges jelszavakat. Szervező tehetsége kidomborodott, most már nem riadozott professzor módjára a reklámozástól. Volt benne bátorság, hogy elforduljon Oroszországtól s mindent egy kártyára tegyen fel. Az 1918-as fordulat után vezéri szerepe fokozatosan csappant, a első hivatalnokkormányok alatt még ő tárgyalta a politikai pártokkal a miniszterelnök helyett s ha baj mutatkozott, futottak a Várba segítségért. Masaryk cikkeket írt a lapokba, nem tagadta meg tudósi mivoltát. Amikor Svehla megtiltotta az újságírást, már csak titokban írogatott, különböző álneveken. Angol és amerikai szépírók könyveit bírálhatta. Az ifjúsággal is elvesztette a kapcsolatot. A húszas években meghívta a főiskolások képviselőit a Várba teára, a kísérlet kudarcba fulladt. Ha hatott valamivel, hát feltétlenül emberi magatartásával hatott — ezért talán nem érhet bennünket a hazaárulás vádja. Masaryk, mint ember *toto coelo* különbözött kortársaitól, a törtető politikusoktól. Egy időben híre járt, hogy számunkra kedvezően nyilatkozott a revízió lehetőségéről. A nyilatkozat meg is jelent, de utána cáfolták. El is hihető, hogy Masaryk ráállt volna bizonyos területek visszaadására. —Mondják meg otthon, hogy sohasem gyűlöltem a magyarokat, — üzenté a nála megjelent magyar küldöttségnek. Azokban a hónapokban, amikor a köztársaság épülete megingott a kívülről érkező csapások súlya alatt s amikor sokan egy katonai átalakítás szükségét hirdették s az erőszak híveinek csaptak fel, Masaryk kiadta a híres jelszót: A demokrácia: diszkusszió ... A háború előtt ugyanez az erkölcsi magatartás mondatta vele programként: — Jézust és nem Cézárt! ... Tartozunk ennek a megállapításával azzal a megtoldással, hogy

teljes mértékben átérezzük: milyen sokat ártott Masaryk emigrációs munkája a magyar államegységnek s mennyire elősegített Trianont. Hál Istennek túléltek 1918-at és hisszük, hogy Trianon többé nem fordulhat elő. Masaryk nem volt barátunk, de ez nem ment fel a történelmi tisztánlátás kötelessége alól. Masaryk eszméi számunkra idegenek maradtak, tudtommal nem akadt köztünk egyetlen egy masarykiánus sem. Ami Masaryk tanaiból átment a kisebbségi magyarságba, azt nem csak a fiatalság vállalta, hanem az öregek is helyeselték. Az „apró munka” fogalma ez. Olyan eszme, melyhez Masaryk nélkül is előbb utóbb el kellett érkeznie a kisebbségnek, ha nem akarta tétlenül nézni önmaga pusztulását. Masaryk csak nevet adott neki, beledobta a köztudatba a „drobná práce” fogalmát s mi felfigyeltünk rá. Ismét nem érhet érte senkit vád vagy ócsárlás.

A cseh professzorok közül legtöbb megértést kisebbségi problémáink iránt Rádl Emmanuel tanúsított. Akkor figyeltünk fel rá, amikor levélben fordult D. I. barátunkhoz és kisebbségi gondjaink őszinte feltárására biztatott bennünket. Ennek a különc embernek nagy táborra volt a csehek közt, különösen az ifjúság soraiban. A marxista sajtó gyakran támadta, amiért cserébe Rádl a szociáldemokraták körében agitált Marx ellen. Hitt a kereszténységben, mint a vallás legfejlettebb formájában, védte az egyházat a vallási dilettantizmus ellen. Elismerte a teológiát és kinyilatkoztatást és mint filozófus a maga tudományát alárendelte a teológiának. Krisztus királyságáról beszélt, a földrengésben Isten ujját látta. Hitt a világ teremtésében, az ítélet; napjában, a lélek hallhatatlanságában és hogy az embereket becsapja, szívesen használta az entelechia szót. Jobban szeretett egy keresztyén németet, mint egy hitetlen csehet — ezért sokan nem értették. Egyik főproblémája volt, hogy az emberek ne adják át magukat a nemi élvezeteknek. Majdnem korszerűtlen alak volt: harcolt a monogámiáért, a gyermekáldásért, az abortus ellen,

elítelte a szabadszerelmet és a prostitúciót. Az YMCA-ban köréje gyülekezett ifjúságot az epikureizmus ellen nevelte s a személyfeletti értékek tiszteletére oktatta. Rádl-nak azonban volt véleménye a kor többi problémájáról is, igyekezett tiszta vizet önteni a pohárba. A legtöbb vita a demokrácia körül zajlott, csak természetes, hogy bennünket is elsősorban ez vonzott. Utólag megvallhatjuk, hogy a masaryki demokrácia, a maga humanitás elvével édeskeveset hatott az ifjúságra. A demokrácia határozatlan dolog volt mindvégig. Azokban az években a cseh fiatalok éppenúgy, mint a német vagy a magyar, a nagy változások előjeleire függesztette tekintetét. Nem a tettek emberei voltunk, hanem a gondolatoké. A politikai eszmék filmszalag módjára futottak előttünk és minden új eszme átéjszakázott Prágában, mint egy szállodában. Az egyetemes zűrzavarban kevesen akadtak, akik megpróbálták volna rendet teremteni. A cseh szellemi élet legnagyobb tekintélye F. X. Saldá már a köztársaság fennállásának ötödik évfordulóján megírta figyelmeztető művét (Kétségeim a demokráciáról), úgyhogy tőle várhattunk volna segítséget, ha nem lett volna nyakig elmerülve irodalmi kabinetkérdéseiben. Saldának a cseh szellemi életben vitt szerepére nehéz volna magyar analógiát találni: húsz-harminc éven át megfellebbezhetetlen ítéleteket mondott a cseh irodalom termékeiről, rettegett kritikus volt, szava súlyt, tekintélyt jelentett. Az egyetemen a francia irodalmat adta elő, félelmes tájékozottsággal rendelkezett, tudta mindazt, amit egy pozitivistá tudósna ismernie illik az európai szellem köréből. Nemcsak napi kritikus volt, tanulmányaiban a nemzet lényeges kérdéseihöz szólt hozzá s mindig újjáértékelő szándékkal. Az öreg Móricz Zsigmond lázas felfedező hajlama hasonlítható talán az övéhez: eltemetett nagyságokat kiásni, költők igazi arcélét leleplezni, ez volt a szenvedélye. Új irodalomtörténeti értékelést teremtett hazája irodalmában, a hivatalos, ünnepi költő máza alatt felfejtette a mélyebb Yrchlickyt, a flaubertiánust. Babits Vörösmarty-tanulmányához lehetne hason-

lítani ezt a munkát, A kritikusról alkotott eszményemet Saldáról mintáztam, A kritika, hirdette, nem vénasszony! hivatás, hanem lovagi funkció. A kritikai magatartás komolysága azonban nála a művek intuitív megértésén és józan kritikai szellemen nyugodott. Amikor 1937-ben meghalt, nemzedékünk részéről D. László írt róla tanulmányt jeléül annak, hogy olvastuk és szerettük műveit. Nemzedékem igazi találkozása Európával jórészt Prágának, illetve a cseh nyelv megtanulásának köszönhető. Prága azokban az években valóban közelebb volt Parishoz és Londonhoz, mint Budapest. Ennek, tudjuk,, voltak politikai okai. Prága közepén francia könyvkereskedés nyílt, itt mindent megkaptunk, ami érdekelt. A szürrealista albumokon még érzett a friss festékszag, amikor a Vencel-téri kávéházakban, kis diáktanyákon belelaptopoztunk. Én ezekben az években különösen vad és irodalmi ifjúságot éltem. Reggel a kávé mellett első dolgom volt a Lidové Noviny kulturális rovatát elolvasni. Nemcsak könyvkritikák jelentek meg ebben a „legjobb-nak” keresztelt cseh napilapban, hanem valóságos irodalmi és művészeti tanulmányok. A cseh barokktól a spanyol romantikáig és a norvég regényírás legújabb eseményéig mindenről lehetett benne olvasni. Viták folytak a proletárköltészetéről, az új építészet problémáiról, Karel Hynek Mácháról, Nezval verseiről, Leopardiról és száz, egyéb témáról. A vitákba bekapcsolódott a Ceské Slovo,, de nem maradt ki a Pravo Lidu, a Národní Osvobození, a Rudé Pravo, a Venkov és a többi napilap sem. Istenem, micsoda mennyiségű makulatúrát fogyasztottunk pár év alatt az általános műveltség megszerzésének ürügye alatt, hányszor sóhajtottam fel zúgó fejvel a problémák gazdasága láttára mint Ivan Karamazov: — Az ember túl széles, én megszűkíteném!... Az olvasás azonban nélkülözhetetlen szenvedélyemmé vált, nem lehetett már «nélküle élni. A magyar szellemi élet eseményeiről kevés hír szivárgott ki, valahogy messzire kerültünk igazi hazánktól. Annál közelebről kísérhettük figyelemmel a cseh kulturális világ kérdéseit. Itt is igen eleven fluktuáció

szórakoztatta látásunkat. A cseh irodalmat egy szentimentális szocialista költőn, Jiri Wolkeren keresztül közelítettük meg. Minden magyar diák olvasta verseit: a fűtő szemeiről énekelt, a terhes proletárasszonyról, a szegény tüdőbetegekről. — Az elvtársak harcba indulnak a szabadságért s én meghalok... Huszonnégyéves korában halt meg anyja karjai között tbc-ben. Költői iskolát teremtett, egy szentimentális proletárirodalmat, amely »nem sokáig virágzott, mert a húszas évek végén új divat vert gyökeret, jöttek a klaunok, a tűzmasinák és rózsakertek ... Boris Pilnyak, Majakovszki, Blok, Jesszenyin forradalmi költészete helyett Parisból André Bremond *Poesie pure*-je jelzi az utat, amely a kísérletezések gazdag arzenáljához vezet. Irodalmi paraziták és dzsigolók tűnnek fel, nem lehet tudni többé, hol a tiszta érték és hol a pojácaság. A kritika már nem megismerni akar, hanem kioktatni, az írók már nem a múltat írják le, hanem a jelent és a jövőt akarják megszervezni. Az alkotás szemükben nem művészi normák megvalósítása, hanem kilátás a világ és az élet dolgaira s legjobb esetben merész kísérlet arra, hogy az új lélettartalmat kifejezzék. A forradalmi lapok irodalmi rovataiban bágyadt munkásköltők szárnypróbálgatásai ijesztgettek vagy néger és indián versek, a prágai színpadon Piseator, Meyerhold és más modern rendezők helytartói csináltak szállást az új színművészetnek, Woskovec és Werich komédiáztak a megbillent polgári rend rovására. A cseh fiatalság megtöltötte ezeket a színházakat, tapsolt Svejka antimilitarista vicceinek és reszketve gondolt a háborúra, amelyet a sötétebb látásúak a falra festettek. A szociális valóságot «gyre kevésbé lehetett elhomályosítani, a Vencel-téren napirenden voltak a tüntetések, az északcsehországi bányák munkásai időnkint sztrájkba léptek, a lapok a demokrácia válságáról értekeztek. A cseh irodalom, amely a világháború előtt a vidéki leiró realizmus kitaposott ösvényén haladt, 1930 körül már megtalálta a hangját és egyre nagyobb területeket hódított meg az irodalom számára. A cseh regény soha ilyen hű tükörképet nem mu-

tatott korának, mint most, amikor az írók már nem a világháború alatti cseh légiók anabázisáról írtak modern hőskölteményeket, hanem a legközvetlenebb valóságról számoltak be. Érdekes volt megfigyelni Capek pályafutását, amint drámáinak utópisztikus témakörétől és a filozófiai magaslatoktól eljutott a cseh kispolgár átlagéletének realiztikus hitelességű krónikájához. Az írók sorra fedezték fel a szociális valóság ismeretlen szektorait s egyengették annak a kemény realizmusnak az útját, amely teljes társadalmi körképet óhajtott adni az új időkről. Maria Majerová Szirénája pl. a kladnoi mezőgazdasági vidék ipari átalakulását örökítette meg, Pujmannová Emberek a keresztúton-ja a morvaországi Bába-mintájú nagy szövetgyár modern eposzát énekli. Az irodalom az életet mozgásában ábrázolta és hűségre törekedett. Láttuk a kertészt, aki elhagyta a falut és ipari munkássá lett Prágában, hallottunk híreket a régi polgári társadalom életéről és a regionalisták egész sora törekedett arra, hogy az egyes tájak változásait megörökítse. Ez a realizmus persze csak egyik arca, volt a fejlődésnek, mert hiszen ott voltak a legkülönbözőbb művészi irányok hitvallói, Nezval, Teige, Hoffmeister és társai, akik a polgári rend iránt megvetésüket a legkülönbözőbb grimaszokban nyilvánították ki. Tele volt velük az irodalmi kávéház, manifesztumaikon, ankétjeiken nem győzött botránkozni a kispolgár. — Mindazokat — hirdette lapjuk — akik nem szenvednek abban a bajban, amit a tudomány lustaságnak nevez, talán már holnap betegeknek fogjuk tartani... Ez is egyfajta módja volt a haladásnak, akárcsak E. P. Burian kollektív színháza, melyben a háborút és a fasizmust gúnyolták. A szocializmust itt nem annyira műveletlen párttitkárok csinálták, mint inkább írók és költők, köztük egyetemi professzorok is. Javarészüik csalódott a demokráciában, amely a nép uralma helyett a politikai, pártok uralmát hozta és az ochlokráciára hasonlított. A demokrácia valóságban volt, ez tagadhatatlan, de fejlődést okozott, hogy mi jöjjön helyébe. Az orosz szfinksz, amely körül annyi

találgatás hangzott el, idővel csak még rejtélyesebbé vált s nem lehetett tudni, milyen meglepetéseket tartogat. Lenínről volt már cseh irodalom (Nejedly egyetemi tanár írt róla hatalmas könyvet), de Stalin rejtélyes ember volt és Oroszország fejlődéséről a legellentmondóbb tudósítások érkeztek. A cseh polgárság alaphangulata tehát a félelem volt, a vonakodás minden megrázkódtatástól. 1918. olyan előnyökhöz juttatta a cseheket, amelyekről lemondani eszükágába sem jutott volna. A fiatal csehek hazafiassága így lett egyre hívogatóbbá, míg azután 1938 véget vetett a nagyzási tébolynak. Mindez azonban csak az összeomlás előtti időkben éleződött így ki, a vita egyelőre a szocializmusról folyt s a pártok marakodását hozta. A magyar ifjúság kimaradt ezekből a vitákból, a magunk életét éltük, de nem mondhatnánk, hogy nem kísértük figyelemmel a fejlődést. Túl voltunk azon, hogy fölényesen legyintsünk, ha a csehek dolgáról volt szó. A politikum nem volt kenyerünk, ezen a téren úgy sem lehetett szavunk, de az általános forrongás eredményeit szemügyre vettük és tanultunk a cseh viszonyokból. Az egyetemen összekerültünk a cseh fiatal-sággal, ideig-óráig bennünket is megcsapott ennek az «létmódnak a láza, de végülis rá kellett jönnünk, hogy a kétféle fiatalság közül mi fogjuk fel komolyabban hivatásunkat. A *tramp-mozgalom*, mely ennek az ifjúságnak legnagyobb élménye volt, végeredményben az anarchia látható jelének bizonyult. Mit akartak ezek a tarka ruhás fiatal emberek, fiatal lányok, akik reggelenként elárasztották az erdőket, mint valami „intellektuális nomádok” összetaposták a természet üde rendjét. Rabul ejtette őket a kék távolságok naiv exotikumának romantikus pubertása, a részeg esték szentimentális cinizmusa, a csavargó álmok és vágyak tüzfénye, a szerelem és a gyűlölet anarchiája. Vágyaik: a kék ég, a sárga domboldal, holdvilágos éjszaka, piszkos lokál, rum, szél, tűz, patak, a csend pillanatai és a szorongásoké, kő, leány, gitár, eső és erdő. Kellett nekik a dzsezz, talán mert nem ismerték a gépfegyver kattogását. Néger dalok, angol

blues, Jack London és Zane Grey szolgáltatták a kísérő szöveget ehhez az anarchiához, melyet hiába igyekezett betiltani Prága város polgármestere, a tramppek lehurrogták a polgári társadalmat és továbbra is hatalmukban tartották az erdőket, a vizeket, a fákat és a fiatal lelkeket. Egy ifjúság menekülési formája volt ez, egy ifjúságé, amelynek nem maradt egyéb ideálja, csak a romantikus lázadás minden ellen, ami az életet megmerevíti és korlátok közé szorítja. A tarka ing, a sál, a gitár és a vad dalok az amerikai cowboy-filmek külsőségeit jelentették, de mi volt a világnézeti alapja ennek a romantikus entuziazmusnak? Tagadás volt és szembeszállás a kispolgári világfelfogással. Menekülés a térből és az időből erdők, sziklák, a végtelenség felé.

Nem volt pozitív életeszménye ennek a cseh fiatal-ságnak, ezért fordult az indiánromantikához és a szabadszerelemhez. A demokráciát elfogadta, mint keretet, de ideáljait rajta kívül kereste. A politikai vezetők gyakran utaltak a nyugati demokráciákra, de ami ezekből a demokráciákból hozzánk elhatolt, az a legnagyobb kételkedéssel töltött el bennünket. Mohó olvasási lázunk, ma már tudjuk, nemcsak az irodalomnak szólt, tájékozódási ösztönünk is megszólalt benne. Előbb csak Salda tanulmányai tájékoztattak a modern irodalom nagy betegségéről: az egységesnek tartott személyiség felbomlásáról s ennek irodalmi kórképéről, később magunk is belekóstoltunk a nyugati irodalmakba s közlelről érezhetük a rothadás folyamatát. Nem akarok könyvjegyzéket mellékelni, de néhány név említése elkerülhetetlen ahhoz, hogy lássuk, kik voltak irodalmi tudatosítóink, kiktől nyertük tiszta látásunkat. Művelődésünk nem igazodott magasabb rendszer törvényei szerint, inkább a kor pillanatnyi szükségleteinek óhajtott eleget tenni. Oswald Spengler kultúrformológiáját már a gimnázium padjai között jegyzeteltem, amikor még Goethéről semmit sem tudtam, csak amit a marxista kritika állapított meg róla, azt ti i., hogy bár tehetséges költő volt, de végeredményben semmi egyéb, mint a haldokló feudalizmus jellemte-

len kiszolgálója. Akkor már jellemesebb Börne vagy a korai forradalmár Schiller. Ilyen előítéletekkel indultunk neki az olvasásnak, de tagadhatatlan, hogy olvasó nemzedék voltunk s nem szűntünk meg töprengeni és fejlődni. A világháború utáni kultúrfilozófia fáradtságának jelei elhatoltak Prágába is, itt is olvasták Spenglert, Daniel Rops-t (*La monde sans ame*), vagy H. Levy Thinkingnek a „kétségbeesés filozófiáját”. Ismertük André Gide immoralista lázadásait, e regények egy egész korszak filozófiáját tolmácsolták nemzedékünknek. A *Pages de Journal* logikusan tetőzi be azt a fejlődést, amelyet ez a nagy szellem az Isten eszméjétől a ember eszméjéig megtett. Már pedig minket is elsősorban az ember sorsa érdekelt, az emberé, akinek háború-utáni feladatairól szerettünk volna megtudni valami biztatót. Mit tudtak mondani könyveink az emberről? Huxley *Kontrapunkt ja* nagy vihart kavart. A nihilista filozófia kegyetlen reflektora, a tudományos tételek, a raffinait forma valamikor elképesztett és deprimált, de hamarosan antikváriumi mű lett belőle. Annyit éreztünk mi is, hogy ezen úton költőnek tovább mennie nem lehet, csak teoretikusnak. Huxley ki is kötött valahol a buddhizmusnál. Ám a dezillúzió munkáját egyidőben többek is végezték, tudósok és írók egyaránt. (W. B. Maxwell, Sitwell). A legnagyobb meglepetés D. H. Lawrence volt: monomániás összpontosítása a nemi aktusra, akárcsak Freudnál, exotikumhajhászása azt mutatták, hogy a fáktól nem látja az erdőt. Az írók eldobálták a mesét, helyette tudatállapotokról referáltak. (Virginia Woolf), exotikumba menekültek vagy a teljes kétségbeesés filozófiáját hirdették meg. — Egyre kompaktabb és frenetikusabb hazugságban élünk — jelentette ki Céline, a legbotrányosabb művek szerzője. Az új naturalizmus körvonalai legjobban Franciaországból világítottak. Ennek a naturalizmusnak alig volt más inspirátora, mint a gyűlölet. Ez a szenvedélyes gyűlölet teszi olyan reménytelenné Malraux *Condition humaine*-jét, melynek hősei nem képesek megbocsátani azt, hogy a világra jöttek és az egyetemes

nihilizmus halálhangulatában zuhannak a megsemmisülésbe, René Gouillaux Sang noire-ja a francia kisvárosi pokoli atmoszféráját lehelte s a vidéki tanársorson át mutatja be a félszeg tehetség szomorú bukását a demokrácia mérgezett talaján. A rosszak győznek, a jók elbuknak — ez az eszmei summája annak a támadó francia naturalizmusnak, amelynek már nincsenek formai problémái, amely a lényeket akarja megragadni s felmutatni az elégedetlen népeknek. Az angolok közül Claude Houghton Julian Grantja illusztrálja élénken a tételt: a nyugati ember már nem kompakt, egyéniség, nincsenek szilárd alapjai, élete reménytelen bolyongás eszmék és sorsok között. Az a folyamat jutott el logikus befejeződéséhez, amelyet a század elején Proust, Pirandello fedtek föl s amelynek végső fokán teljes kétségbeeséshez kellett vezetnie. Ki bízott ennek a nyugati világnak a jövőjében, melyről az írók kimutatták, hogy elvesztette eszméit, emberének nincs hite, erkölcsi tartalma? És jöttek a gondolkodók, hogy a baj gyökereit keressék. Ortega hatása elkerülhetetlen volt, a tömegről s szerepéről most már egyre több szó esett. Amerre néztünk, mindenütt ennek a tömegembernek a megduzzadt önérzete sértette a szemünket s az új elit kiművelésének eszméje idegen volt a cseh lélettől. A demokrácia a tömegek általános színvonalával törődött, de a kivételes egyéniségeknek nem kedvezett. Az érvényesüléshez gyakran hasznosabbnak bizonyult egy pártigazolvány minden tudománynál. A cseh kultúrkörben nem is támadt olyan visszhangja az új nemeség gondolatának, mint pl. nálunk, bár Ortega könyve közkézen forgott. A nyugati demokráciákból kiábrándult cseh intellektuellen: természetesen az orosz példa félje vonzódtak és a ruszofil irányzatnak egyre nagyobb táborra nőtt.

A nyugati irodalmak valami ürességet hagytak bennünk. Guéhénno nyíltan könyvet írt arról, hogy Franciaország elvesztette szeilemi fensőbbiségét és kulturális téren másodrendű állammá süllyedt vissza. Ami szellemi csemege nyugatról hozzánk érkezett, inkább kíváncsisá-

gunkat érdekelte, mint szellemünket. A prágai aszfalton minden magyar diáknak éreznie kellett, mennyire fél-ember, ha ilyen elszakítottságban él a népétől. Érezte is ezt mindenki s ezen túlmenően azt is érezte, hogy az elszigeteltség nem lehet tartós állapot. Prágai diákszobák mélyén, a főiskolás egyesület klubhelyiségében egyre több szó esett a hazai magyarságról. Voltak már köztünk szép számmal olyan fiatalok, akik minden nagyképű frázis nélkül tudtak a fajtájukra gondolni s akik alig várták a pillanatot, amikor mint orvosok átvehetik nemzetmentő feladatukat a magyar faluban és kisvárosban. Nagy út volt, amíg egyesek eljutottak idáig, hiszen képzeletünkben annyi tájat bejártunk, annyiféle megoldáson gondolkoztunk, csak éppen a legegyszerűbb nem jutott eszünkbe. Az idegen város zajos szépségei minduntalan különállóságunkra figyelmeztettek, összébb kellett húzódnunk, mint egy viharvert család tagjainak. Napközben még csak kószáltunk a csinos, szőke cseh lányokkal, ízlelgettük a prágai dialektus furcsaságait, de esténként egyre többet bujtunk össze egymás szobájában és beszélgettünk a messzi hazáról, mely visszavárja fiait. Annyit már megtanultunk a magunk küzdelmes sorsán, hogy eszmék nélkül az életünk vaktában való botorkálás lenne s talán ezért volt az, hogy mindnyájan igyekeztünk valamilyen keretet találni, amelyen belül kicserélhettük gondolatainkat. A diákegyesület érdekvédelmi szerv volt, de működött már mellette a Prohászka-kör is, amelynek ideológiai egységet a katolicizmus biztosított. Ez is mozgalommá nőtt, mint minden a kisebbségi életben, belső lendület tette azzá s talán ha utólag visszatekintünk, beismerhetjük, hogy életképesebbnek bizonyult, mint a megelőző évjárat megmozdulása. A Prohászka-kört a katolicizmus szociális programja tette életszerűvé s ez adta neki a bátorságot, hogy szembe merjen nézni a társadalmi kérdésekkel. A hang, melyet lapjában megütött, a reformok szava volt s alkalmas arra, hogy híveket szervezzen a mozgalomnak. A megindulás szerencsés pillanatban történt, a régi elit azon a ponton volt, hogy nem

tudott már vonzani. A Sarló egy-két év alatt tökéletesen elveszítette vezető szerepét a felvidéki fiatalság életében. Amit a kormánypárti sajtó fizetett cikkírója olyan heves szemrehányással sürgetett nemrégiben, most megtörtént: a vezetőség levonta a következtetéseket és nyíltan szembehelyezkedett a polgári társadalommal. Barátaim egy része kiváltotta a pártkönyvecskéjét, mások egyenesen agitátoroknak csaptak fel. Hova lett B. E. nagy koncepciója: a szakértelmiség megszervezése? Alig néhány hónap s kiderült, hogy a párt nem bírja el a legcsekélyebb kritikát sem, a bürokraták győzedelmeskednek az intellektuellek felett. Nemzedék szánalmasabb szerepet még nem játszott ennél. A szlovák kortársak akkor már kényelmes ügyvédi bársonyszékekből írták forradalmi kiáltványokat és luxus utazásokat tettek a Szovjetbe, a magyar jakobinusok rongyosan, rendőrség által zaklatva, égő fanatizmussal meneteltek a munkás zászlók alatt. Prágából néztük ezt a folyamatot — csalódással, kiábrándultan. Árulók voltunk, kispolgárok, fasiszták, vagy ahogy tetszik. Ahol ők a forradalom lidércfényét sejtették, mi nem láttunk egyebet ködnél és sötétségnél. Benes akkoriban egyengette a csehszlovák—orosz megegyezés útját, a cseh városokban sorra alakultak meg a Szovjetbarátok Körei, tábornokok dicsérték az orosz hadsereget a polgári közönség előtt. A szovjet katonai hatalmát szabad volt dicsérni, — a rendszert azonban nem. Pozsonyban, az Astoria karzatán B. E. Hja Ehrenburg röpiratát fordította csehéből, T. J. már ennél is messzebbre jutott: a trockista ellenzékot szervezte és éppen folyóiratot készült kiadni. Barta Lajos Uj Szója a *stachanov-venászei* dicsőimnuszát zengte és hadat üzent a fasiszmusnak. A nemzedék lírikusa a kormány magyar nyelvű közlönyéhez állott be és a dunai népek közeledésének gondoltát foglalta verseibe. Mások kivonultak a közéletből, esztétikai tanulmányokat folytattak vagy állást vállaltak és ezzel végleg elhallgattak. A nagy tervekből nem maradt más, mint emlék s talán a befejezetlen munka *ressentiment-je*. Szemrehányásnak nem volt helye, hiszen hiába

is próbáltunk volna szemrehányást tenni, nem volt, aki meghallgasson. Barátaink egyetlen radikális mozdulattal szakadtak el a polgári világtól s nem ismerték a régi barátság szentimentális jelszavát. B. E. most már nyílt csalódásának adott kifejezést az intelligencia gyávasága miatt, a munkásújságban. az ifjúmunkás Száraz Jóska életrajzát közölte folytatásokban, majd Dömötör Erzsébet adott beszámolót a cselédek életéről, — győztek a proletárírók. B. E. számára ők jelentették a modern magyar irodalmat.

A Sarló szerepét kevesen látják tisztán. A mozgalom nem mindennapi igényekkel indult és elsőrendű nevelő tényező volt mindaddig, míg a korszellem haladó árama szét nem porlasztotta. Az utolsó évek ideológiai harcai már csak kevés emberre tartoznak.

8. FEJEZET.

Mialatt ezeket a sorokat írom, szeretném megőrizni tárgyilagosságomat a múlttal szemben. Hiszen amiről itt szó van, nem új anyag szememben, százszor is szemlélt tartottam az elmúlt években az eltűnt idő fölött és tudomásom van róla, hogy ezt a visszatekintést a nemzedék több más tagja is elvégezte. Feltehető, hogy nincs bennünk semmi olyan romantikus hajlam, amely eltorzítaná az eseményeket és megnagyítaná tulajdon szerepünket. Egyre hűvösebb tárgyilagossággal beszélünk a régmúlt eseményeiről, úgy érezzük, nincs mit megbánnunk s ha valaki felelős a törtétekért, úgy elsősorban a sorsot kell hibáztatnunk, amiért annyi munkánk maradt félbe és nem hoztunk „hasznot” az emberiségnek. Ha a dolog így áll, kérdés, egyáltalán van-e értelme az ilyen összegezésnek? Nem egy fajtája ez is annak a meddő köldök-szemlélésnek, amely olyan gyászosan jellemezte a kisebbségi élet egy szakaszát! Ezek a gondolatok jutnak eszembe, miközben kutató tekintetem a múlt egy-egy homályba merült darabját veszi szemügyre és megpróbálom sorsunk törvényszerűségeit kinyomozni. Az új háború kíméletlen ténye háttérbe szorítja a nemzet önszemlékezésének kisebb-nagyobb problémáit, a figyelem a világerők drámájára összpontosul és ebből a szemszögből a magyarság jövője is úgy tűnhetik fel, mint a világhatalmi harc puszta függvénye. Lehet és valószínű, hogy sorsunkat a hadszínterek küzdelmei döntik el, de vannak ennek a magyar nemzetnek olyan problémái, amelyek már kizárólag a család belső ügyei. A nemzedékek öntudatosodásának, a nézetek tisztulásának, a szel-

lemi fejlődésnek ezek a belső ügyei a háború végeztével ismét egész problematikusságukban jelentkeznek és szorítják a figyelmet a magyar lélek fejlődésének különleges kérdésére. Ekkor fog ismét teljes komplikáltságában kibontakozni a magyar társadalmi fejlődés lappangó kérdéskötege s talán ekkor majd ismét kíváncsi tekintetek kutatják az előző nemzedékek történelmi szerepét. Ha így tekintjük a dolgokat, akkor e sorok tulajdonképpen az utókornak szólnak, mint annyi mai megnyilatkozás. Az utókor — öccseink és fiaink — mérlegre teszik majd munkásságunkat, megméretünk jőmagunk is és az idő majd véleményt mond: elmarasztal bennünket vagy felold a vádak alól.

H. Nándorral is szöbakerül ez a kérdés, látom, hogy szlovák kortársaimat is erősen foglalkoztatja a nemzedéki helytállás lelkiismeret-szava. Az ő védekezésük azonban sokkal egyszerűbb: 1918-ban annyira a kezdetkezdeten voltak, hogy szinte mindent előlről kellett felépíteniük. A szlovák szellemi élet elmúlt negyed évszázada a Kazinczyak, a Toldi Ferencek és Kisfaludyak lelkes korának antológiáját idézi, egy olyan időszakot, ami kor a litteraturai pálya alapkérdéseit kell tisztázni és minden téglához a kultúra szolgálatát boldogan vállaló „lelkes istenfiak”- hite tapad. A húsz-harminc év nekik arra volt jó, hogy nyelvben és szellemben megerősödjenek és hozzálassanak az alapok lerakásához. A mi feladatunk hasonlíthatatlanul komolyabb s nehezebb volt, nemcsak az övékénél, hanem a velünk egykorú hazai fiatalságénál is. A magyar sors újszerű küldetéstudatát kellett kisugározni egy tespedt közéletbe. Felelősségünk óriási volt, soha fiatalság vállára ilyen súlyt nem rakott az idő. Voltak köztünk is, akik azt hitték, az ifjúság: frázis, nyegle szónoklatok és pózok, de az idő és a vállalt sors ezeket is rávezette egy tisztultabb hivatástudat megérezésére. Nem, a mi életünk nem? csak tősztokból állott és a „magasvászaton” neveltünk vagy bosszankodtunk, de semmi esetre sem követtük a példái Távolt állott tőlünk a Burschenschaf tok kedélyes

romantikája és minden epikurosi hajlam, A szlovák fiatalok szívesen tüntetett a pozsonyi színházban a cseh előadások ellen, de a példa nem vonzott. A mi fiatalságunk száz és száz komoly kultúrakcióhoz szolgáltatott hitet, energiát, munkát, lelkesedést. A küldetéstudat úgyszólván egyéenként vált vérünkkel, nem kellett hozzá külön nagyképű program, úgy élt ez mindenkiben, mint az élet kétszerkettő je, mint egy természetes parancs. Az életet kultúra nélkül nem tudtuk elképzelni, a kultúrát pedig csakis az élet szemüvegén át szemléltük. Később sokat kerestük ennek a fokozott igénynek a magyarizációját. Ifjúkorunk nagy francia élménye, Ramuz, a regényíró pedzett egy ízben valami hasonlót s mohón kaptunk a jelszón. *Besoin de grandeur*, kell a nagyság — hirdette ez a kitűnő svájci, aki szűkebb hazájában találta meg a kisebbségek örök szomjúságát a nagyság igénye után. A kirakatok betörésében vagy meddő tüntetéseikben nem találtuk meg ezt a nagyságot, ezt egyedül a szellem biztosíthatta számunkra. Vad és főleg irodalmi ifjúságot éltünk, amit megmagyaráz némiképp az a körülmény is, hogy első élményeink *par excellence* irodalmiak voltak. Különösen az új magyar irodalommal volt szoros a kapcsolatunk már diákéveinkben. Aki fáradságot vesz ahhoz, hogy átfussa az akkori tíz év irodalmi életét a Felvidéken, csodálkozással látja, milyen könnyen találta meg a magyar szellem az utat az ifjúság szívéhez minden határzár és szellemi karantén mellett is. Az élő irodalom szeretete egyike legősibb élményeinknek. Nemcsak az iskolai anyagot tudtuk kitűnően, hanem azon túlmenően a legfrissebb, a legérdekesebb vonzott. Tanáraink egyike-másika Gyulai Pállal fejezte be az olvasást, az ilyeneket azután mi értesítettük az élő irodalom haladásáról. Tájékoztattuk és oktattuk az öregeket s ebben nem volt semmi szokatlan, néha még hálásak is voltak érte. így mutattam be az új magyar költészetet konzervatív tanáromnak: volt, akiért megharagudott, volt, akít elismeréssel emlegetett. A mi lelkesedésünket ezek a költők lobbantották fel s közülük soknak, tudom, mi voltunk az

igazi közönsége. Nemcsak mi tartottuk számon az irodalmat, az írók is tudtak rólunk Móricz Zsigmond többször is eljött személyesen. Kassák is ellátogatott hozzánk a szavalókórusaival, ösz-szemérte velünk dialektikai erejét és mindig élményekkel tért vissza. Ez a nemzedék már iskolás korában tudta, hogy könyvek nélkül az élete szegény és szárnalmas maradna, ezért minden tagja korán könyvtárat rendezett be magának s az irodalmi tájékozottságot elemi szükségletnek tartotta. Apáink helyett is felelni akartunk irodalomból, tudományból. Később kicsi-lett a magyar szellem szférája, tapogatózó csápjaink kinyúltak a világirodalom felé és a találkozás ismét termékeny örömeket hozott. Olvasó nemzedék voltunk, az alkotás rovására merültünk el szellemi gyönyöreinkbe, a passzív élvezetekbe. Kisebbségi sorsunk, másodrendű állampolgári mivoltunk alacsonyabbrendűségi érzését mivel is egyenlíthettük volna ki jobban, mint több műveltséggel, átfogóbb kultúrával. Az iskolában nyelveket tanultunk és e nyelvek hozzásegítettek bennünket az idegen népek kultúrkinccseihez. Az ifjúság természetes gyűjtő időszaka szokatlanul hosszúra nőtt életünkben, egyik-másik barátunk végleg megrekedt a gyűjtésnél anélkül, hogy a szerzett tudásanyagot bármire felhasználta volna. Sokan voltunk úgy, hogy nem tudtunk mit kezdeni a bennünk felhalmozott szellemmel. Sokszor már-már úgy tűnt fel, hogy ez is dilettantizmus, csak színvonalasabb, mint amilyent a körülöttünk burjánzó földbirtokos-irodalom termelt. Nemzedékemben alig akadt egy-két olyan szerencsés egyén, aki ifjúságának hatalmas könyvanyagát szervesen bele tudta volna illeszteni intellektuális világképebe s így meg tudta volna teremteni életének harmóniáját szellemi vonatkozásban is. A kisebbségi sors mindenesei voltunk, hogyan juthattunk volna el odáig, hogy eltoljuk szemünk elől mindazt, ami nem elsőrendűen fontos a harmonikus élet kialakítására és csak annak szentelhetjük volna magunkat, amiből termés, alkotás, áldás fakad. A tíz év alatt hány diszciplínán futottam

át egymagam! Tegnap a modern irodalomtudomány volt soron, ma a filozófiai tudományok érdekeltek, holnap egy váratlan ötlet a szláv filológia mezejére vetett, — sohasem tudhattam hol kötök ki. Érdeklődésünk is sokoldalú volt, de emellett az eredendő bűnünk mellett sajtóságos helyzetünk is megkövetelte a figyelem szét-szórását. Tragikus tény, de nem lehet eltitkolni, hogy egyetlen egy tudóst sem adtunk a magyar szellemi életnek, mi, akik között annyi tudós palánta emelte fejét a nap felé. Az új magyar néprajz nem tagadhatja le B. E. kezdeti ösztönzését, — talán Ortutay Gyula és Gunda Béla is szívesen elismerik ezt nekem. A szociográfia a mi falujárásainkból sarjadt, végső gyökerei itt vannak, a regősjárásban A magyarság dunamedencei szerepének tisztázására itt hívták fel legerőteljesebben a figyelmet és Féjácék keletközépeurópai koncepciója is nálunk látta meg a napvilágot. A szláv—magyar kapcsolatok felvételéért ez az ifjúság szállt sikra legelsőnek, ez visszahangozta lehangosabban Adynak a Magyar jakobinus dalát és ez kapta érte a legérzékenyebb csapást is. Annyi új eszme fogant itt, de tudományos feldolgozásig egy sem jutott el belőle, — ez is a nemzedék tragédiájához tartozik. A kisebbségi élet vastörvénye nem engedi meg a henyélést, de az egy ügynek való feláldozódás fényűzését sem. Költőink nem voltak pepecselő dilettánsok, hanem egy kissé próféták, megszállott emberek, a köznapi polgár szemében „kótyagosak”. Mécs László korán elszakadt közülünk, kereszténységében kevés volt a *hic et nunc* mondanivaló, megnyugtató békülékenysége nem igen volt alkalmas arra, hogy lázítson. Győry Dezső a lírai energia magas nyomásával jelentkezett, ideológiai pátosza azonban fokozatosan adta át helyét a keserű csalódásnak, pontosan jelezve ezt a céltalanságot, amely az első tíz év keresése után a magyar politikai életet elfogta s amelyet az ifjúsággal való szakítás még radikálisabbá tett. Szvatkó Pál 1932-ben adta ki Prágában nagyreményű lapját, az Új Munkát. Forbáth Imrének az új orosz regényről szóló ismertetése, Vozári Dezső cinikus

lírája, Szenes Erzsé, Sándor Imre írásai között ott találjuk azt a kifejező Györy-verset, amely a nemzedék kiábrándulásának legtömörebben adott megszólalást:

— Itt tenni kéne valamit,
nézd: a gonoszság s vakság hahotázik,
s szemed s szemem csak szűrő könnyben ázik.

Itt tenni kéne valamit,
Tudod. Tudom. Te ülsz s én hallgatok.
Tiszta vagyok: tehetetlen vagyok.

A költő, aki még egyetlen reményünkről, a faluról énekelt, elvesztette a hitét és intellektuális! anarchiába, meddő erotizmusba fulladt. Nem is jöhetett utána más, mint az orosz naturalizmuson nevelkedett Morvay Gyula, a paraszti sors kegyetlenségét görcsös szavakkal felhánytorgató lírikus, akinek izzó drámaisága együtt futott a nemzedék balfelé sodródó szárnyával.

A prózában sem volt külön a helyzet. A húszas években dilettáns irodalom próbálgatta szárnyait s tűnt is fel pár tehetség, de a nevelő kritika hiánya, a mostor ha könyvkiadás és” a hiányzó visszhang miatt nem tudott egészséges kibontakozáshoz eljutni. Pedig szépíróink törekvései is arra irányultak, hogy a kisebbségi sors élményét juttassák kifejezésre. Darkó István első regénye (Zúzmará, Berlin, 1926) a felvidéki kisváros zúzmarás, hideg rajzát akarja nyújtani, későbbi kísérletei is ugyanehhez a koncepcióhoz térnek vissza makacson és reménytelenül. Próbálkozásai töredékek maradtak, akár csak Tamás Mihály néhány regénye vagy Szenes Piroška Csillag a homlokán-ja, A nagy, annyiszor hiányolt felvidéki regényt nem írták meg a felvidéki írók, — egész Tamási Áron Ábeljéig kell menni, hogy erre példát találjunk. Persze a körülmények sem kedveztek az egészséges irodalmi élet kifejlődésének: a könyvkiadás kezdettől fogva szerencsétlen kezekben volt, földbirtokosokból, nyugdíjas adomázókból iparkodtak írókat for-

málni, érzékeny kritikus nem nyesegette a szellemi élet dudvait. Nemzedékem irodalmi téren sem alkotott nagyot. A műfaj, amely még leginkább megfelelt ennek a fiatalságnak, az esszé: a legtöbb kísérlet ekkörül forog. A tanulmányban közvetlen líraisággal nyilatkozhatok meg az író lelkivilága, itt nem riasztanak formai szabályok, kényes művészi normák. Nemzedékem majd minden tagja ideig-óráig újságíróskodott. Ez az a foglalkozás, amelyet leginkább a magunkénak mondhatunk. Harcaink javarészt újságok hasábjain zajlottak le, mint támadók és támadottak gyakran szerepeltünk a napilapokban, megszoktuk és megkedveltük a nyomdászagot, titokban mind újságíróknak tartottuk magunkat. Persze, az újságírás nem volt számunkra hivatás, nem úgy készültünk rá, mint ahogy a becsületes tanonc készül a szakmájára, a pálya mesterségbeli részét sohasem tanultuk, az életforma, a nyilvánosság állandó jelenléte jobban vonzott, mint az újságcsinálás százféle mesterségbeli gyönyöre. Én magam is sokat sodródtam újságok között, de magának az újságcsinálásnak a lázát nem ismerem. Az újságban is az érdekelt, ami irodalom: a vers, a tárcsa, a polémia, a kritika. A újságírás a kisebbségi életben nem volt cél s nem is volt kitüntetés. Az újságírókra általában úgy tekintettek, mint „vagány” gyerekekre s lényegében azok is voltak. Volt néhány vezető publicista, aki vigyázott a hírnevére, de volt rengeteg sötét egzisztencia is, aki megbújt az újságok fedezékében s onnan lődözte zsaroló nyilait. Nem úgy közeledtünk hát az újságíráshoz mint egy nemes életcélhoz, a nyilvánosság kellett, a szereplés, a hír és a megszolgált kenyér. Aki valami okból nem fejezte be tanulmányait, arról biztos volt, hogy újságíró lesz. Az újságíráshoz nem kellett semmiféle képesítés, de verekedő ököl kellett hozzá. Ugy látszott, az újság megemészt bennünket, felfalja az egész, nemzedéket. B. E. egy könnyelmű vagy pénztelen pillanatban a doktori értekezését adta el egy pozsonyi napilapnak, mely folytatásokban, felhívítva közölte a tudományos dolgozatot. V. L. a kenyérszerzés gondjaitól

hajtva az exponált munkásújságban csinált propagandát a márciusi front íróinak és nyelvvédő rovatban oktatta olvasóit a helyes magyarságra. Nem lehet azt mondani, hogy erkölcstelenül fogtuk fel a dolgot. F. L. az ellenzéki pártok szerepén gyakorolt kritikát: doktriner volt, de következetes és lelkiismeretes. Gy. D. szlovák költőkkel csinálta a közeledést, ezt az egyoldalú szerelmet, melyben mindig mi adtunk, de csak ritkán kaptunk. Sz. R. hangulatcikkében adagolta a maga világnézetét. P.R. és társai a folyóiratok emelkedett hangját honosították meg a napisajtóban. Az újságírás is misszióvá finomodott e fiatalok tolla alatt és a nemzeti problematika megszólaltatójává vált. Az az újság, amelyik csak tudósított, a mi szemünkben könnyűnek találtatott. Helyzetünk értelmezését és nemzetnevelést vártunk még a bulvár-sajától is.

Ez a nemzedék kiélte magát az esszében, a kritikában, az irodalmi tanulmányban. Ifjú éveink minden lelkesedése arra utalt, hogy a lázak elmúltával alkalmasak leszünk a tudományos munkára, erre utalt többek között az is, hogy már gyermekszemmel olyan diszciplínák felé fordultunk (néparjz!), amelyekben a legnagyobb úr mutatkozott s ahol utánpótlásra a legnagyobb szükség volt. Tájékozódásunk a kor színvonalán haladt. Szociológiában Werner Sombartnál távolabbra nem merészkedtünk, kultúrfilozófiában Oswald Spengler jelzi az inaséveket, filozófiában Hegel a határkö, akitől egyenes út vezetett Bergsonig, a lélektanban Freud volt a kor nagy varázslója, festészetben Picasso és az izmusok. Fzeket a nagy hegyeket azonban sajnos gyakran homályosították el piszkos, szürke felhők: létünk megunt, százszor visszatérő problémái. Hiába kellett a nagyság, ha a megszorult élet minduntalan elénk tette a kérdéseket, hogy válaszoljunk. Nem bújhattunk ki az időből, — így hát ankétokat rendeztünk, végeleáthatatlan újságcikkekben vitatkoztunk a lét egzisztenciális kérdéseiről: a ki-sebbségről, helyünkről és hivatásunkról és az annyiszor megátkozott politika csúf rákfénéjéről. Közben elfutott

tíz-tizenöt év s egy szép napon úgy éreztük, nem maradt semmi komoly érték a kezünkben. Nem alkottunk, csak tapasztalatokat szereztünk. A kisebbségi évek végefelé már olyan okosak lettünk, hogy a legtöbb kérdésben, szépen egyetértettünk.

9. FEJEZET.

Már egy hete, hogy itt vagyok a Tátrában. A nagy pihenések, hosszú séták érezhetően adják vissza munkakedvemet. Elnyűtt idegállapotban érkeztem, untatott és fárasztott minden társalgás, egész lényem a magányt szomjazta. Azóta egyre gyakrabban kapjuk magunkat rajta H. Nándorral egy-egy érdekes vitán, mely többnyire irodalmi kérdések körül alakul ki. Barátom végigcsinálta a szlovák irodalom eszmélkedésének húsz esztendejét, ott bábáskodott a szlovák dráma megszületésénél, hivatásánál fogva sokat olvasott az európai irodalmakból s amellet megvan az a jó tulajdonsága, hogy nézeteit nem igyekszik *ex cathedra* rámtukmálni. Az egy hét elég volt hozzá, hogy közel hozzon bennünket egymáshoz. Ugy látom, a környezet neki is csak arra jó, hogy rajta keresztül elérkezzék önmagához. A természeti világ számunkra éppen olyan stimulusa az életünknek, mint egy jó könyv vagy a zene: önmagunk különbözőségére döbrent rá és egy sereg kérdést dob elénk, nyugtalanságot szór lelkünkbe. Az alkonyi órák az Ujtátrafüred és Széplak közti országúton találnak bennünket, hevesen gesztikulálunk, mintha egy kissé magunkkal is vitáznánk. Ami H.-ban legjobban meglep, az a pozitív nemzeti öntudat, a lelkesedésnek az a meggyőző heve, amely minden szavából kiárad s megéretteti a hallgatóval, hogy a beszélő tele van hittel, reménységgel népe jövőjét illetően. A szlovák nacionalizmus ifjú jelenség, de javarészt ifjak a hordozói is. E nemzedéknek semmi oka sincs rá, hogy szkeptikusan tekintsen a jövőbe, a néphez fűződő

szálak itt még erősebbek, mint nálunk, hiszen az új szlovák értelmiség egyenesen a faluból érkezett s foglalta el hivatáshelyét. Mennyivel nagyobb utat kellett nekünk megtennünk, hogy európai kóborlásainkból, André Gide, Jules Romains mellől visszataláljunk a népünkhöz és tisztázzuk viszonyunkat a közvetlen valósághoz. Mennyivel nehezebb volt a visszatérés azoknak akik ifjú éveik magasratörő lázában már látták felcsillanni az európai horizonton az egyetemes megoldás csalóka lidércfényét, majd egy-két év múltán rájőve csalódásukra egy kis-magyar koncepcióban kellett megnyugodniuk. A kisebbségi apró-munka kezdetben semmi varázst sem tartogatott számunkra, hosszú időnek kellett elmúlnia, amíg a nemzedék vállalta a munkának ezt az igénytelenebb módját és egyáltalán: vállalta-e mind?

Eszmei szempontból a kérdés így festett: meg kell-e ragadnia a kisebbségnek a munkát vagy ki kell tartani a passzív rezisztencia mellett¹? Elfogadjuk-e a köztársaságot, mint letagadhatatlan tényt és megpróbáljuk-e levonni a kisebbségi sors vállalásából eredő konzekvenciákat? Vagy tartsunk-e ki továbbra is a húszas évek gravamen-politikája mellett és melengessük keblünkben a revízió vágyálmait, mint sorsunk egyedüli menekülési lehetőségét! Ez a kérdés nemcsak a felvidéken vetődött fel, hanem talán még nagyobb intenzitással várt választ az erdélyi magyarság soraiban, ahol az elnyomás fokozottabb volta határozottabb állásfoglalást követelt. A feleletet lényegében mindkét országban a fiatalság adta meg. A megszállás huszadik éve felé csendben, nagyobb viharok nélkül indult meg az örségváltás folyamata s vele a kisebbségi ideológia kicserélődése is. Az igazság érdekében sietve kell megállapítani, hogy ez az örségváltás egyelőre csak szellemi, kulturális vonatkozásban folyt le, — a pozíciók még az öregeké voltak. A realiztikus átalakulás érdeme elsősorban azé a fiatalságé, amely bolyongásaiból jókor érkezett vissza a magyar problematika alapkérdéseire és azon az utón volt, hogy egy reális kisebbségpolitika módszertanát dolgozza ki.

Ebben a harcászati kánonban az „ahogy lehet” lírai elve érvényesült s a népi megmaradás átfogó szempontja szabta meg a tennivalókat. A húsz év ugyanis elég meggyőzően bizonyította, hogy a feladatokat megkerülni nemzeti bűn volna, merénylet éppen az egyetemes magyarság ellen. Csallóközben ekkor már tucatjával épültek a Slovenská Liga szebbnél-szebb iskolái és az olcsó tandíjjal, kedvezményekkel dolgozó csehszlovák iskolapolitika a magyar nép egységes soraiba hasított bele s ragadta ki áldozatait. A politikai pártok cselfogásait hamarabb el lehetett nézni, mint ezeket a húsbavágó merényleteket, amelyekhez az uralkodó népnek megvolt a törvényes alapja s amelyek ellen csak a nemzetnevelés felvilágosító, öntudatosító hatása lehetett eredményes orvosság. A vándorévek végéhez érve nemzedékem a szociális tények brutális sorozatával találta szembe magát. Európa kellős közepéből a szűkebb haza forrongó katlanába zuhantunk vissza, az irodalmi és világnézeti problémák ugyancsak leegyszerűsödtek sokunk szemében, amikor létünk alapjait láttuk megtámadva és veszélyeztetve.

Időközben az új nemzedék soraiban is megtörtént a kiválasztódás. A forradalom ámokfutói tovább rohantak végzetük jelé és reménytelen újságcsatározásokat folytattak a fasizmussal és a közelgő háború chimérajával. Szemük a nagy ellenséget kereste, a mi kis dolgainkkal nem értek fát törödni. A fasizmus és demokrácia vitájában habozás nélkül nyújtották a pálmát ez utóbbinak, megbocsátva a nemzetiségi kérdés körül elkövetett bűnöket és tévedéseket. Az ő szemük még mindig a dráma végső kifejeletére irányult s bár közülük többen tudomást szereztek arról a harcról, amelyet a kisebbségi magyarság a pusztán létért folytat, e küzdelmet kicsinyesnek tartották az eljövendő idők nagy eseményei mellett. Szerencsére a demokráciának ezek a veteránjai számban is erősen megfoggyatkoztak, hatásuk sem igen lehetett a tömegekre. Az ifjúság nagyobbik fele úgy érezte, hogy sikerült átgázolnia a tévelygések évein, ma már tudja, mit

kell tennie. Gondolkodásunkban most már elvitathatatlanul szerepet játszott az az egy millió magyar, aki számmunkra a munka konkrét értelmét jelentette. Voltak, akik titkolatlan büntudattal ébredtek rá, hogy éveken át elhanyagolták ezt a népet, nem vettek róla tudomást, hanem a maguk szűk intellektuális körében játszották ártatlan játékukat, miközben a lét és nemlét kérdése forogott a kockán. Milyen gyanús értéket nyert szemünkben mindaz a sok irodalmiaskodás, amely lapjainkat előntötte, mint egy zavaros, megáradt patak, milyen szánalmas volt minden olyan vita, amely nem ennek a népnek a szükséglete körül fordult meg, hanem csak a szellemi zűrzavart terjesztette, milyen egyszerű is volt a valóság ahhoz képest, ahogy mi a légüres terünkben magunk elé idéztük. Hiszen beszéltünk mi a kisebbség problémáiról éppen eleget, de a segítség, az építés gesztusát nem ismermertük. Megbámultuk ifjú fejjel a somorjai Prohászka István képeit s rajta a magyar nép fájdalmas sebeit: a földosztást, a terpeszkedő telepeket, a munkanélküliséget, a nyüzött földeket, a korhadó falú magyar iskolát. „Íjűz éves fejjel tanulmányokat írtunk a szövetkezetek főnrösságáról, de tettünk-e valamit értük? Marxot és Engelst többet forgattuk, mint a csehszlovák törvénykönyveket. A népművelés ismeretlen fogalom volt számunkra, mert a magaskultúra szédületében forogtunk. Most, utólag derült ki, hogy ködös absztrakció volt nekünk a nép vagy legjobb esetben etnográfiai romantika tárgya. Kávéházi vitáinkon reá hivatkoztunk, őt idéztük, neki tartogattuk az álmainkat, de e vitákból neki édeskevés haszna volt. A harmincas évekig csak a politikai pártok ügynökei ismerték ennek a falunak a hétköznapi életét. Most lassan kezdtünk mi is ébredezni.

Ne áltassuk magunkat képzeletbeli eredmények felsorolásával. Valljuk meg, hogy keveset tettünk a »épért, sokkal többet tehattunk volna. Csak akkor vált ismertessé a megoldásra váró kérdések gazdag halmaza, amikor leszámolva előítéleteinkkel megtettük első tapogatózó lépéseinket a poros talajon és fejbe kólintottak bennün-

két a problémák. A nép gazdasági szervezése tudunkon kívül indult meg. A galántai Hanza 1925-ben mintegy 40—50 fogyasztási szövetkezet bekapcsolásával kezdte meg a munkát, 1938-ban a felszabadulás évében már 210 szövetkezte volt. A gazdasági öntudat ébredése meglepett bennünket, de fel is lelkesített. Akadtak már a népnek gazdasági szellemű vezetői, akik megvalósították azt, amiről mi csak álmodni tudunk. A gazdasági összefogás milyen más képet mutatott a kisebbségi élet lehetőségeiről,” mint amit a meddő anketók eredményeztek. A «gazdasági kérdésnél is fájóbb sebeket és sürgősebb tennivalókat tartogatott népünk kulturális diagrammja. A magyar iskolaügy valóban ebek harmincadjára került: az állami apparátus sovinszta helyi képviselői mindent elkövettek a magyar iskolák visszafejlesztésére. Ha jól emlékszem, L. A. volt az, aki közülünk első ízben tanulmányozta át alaposan a csehszlovák iskolatörvényeket. Csalódásunk mélyén felgyulladtak az öröm tüzei is, hiszen a törvény értelmében számos olyan esetet láthattunk, amelyekben a rendelet lehetővé teszi magyar iskola megnyitását, csak — összetartás kell hozzá. És a felismerésből ellenállhatatlanul kellett eljutni az első lépésig: a magyar szülők megszervezéséig. Fáradságos, néha kilátástalan munka volt ez, egy üres listával bekopogtatni a parasztházakba és aláírást kérni a felállítandó magyar iskola számára. A legtöbb helyen megértéssel fogadták, de voltak fásultak, vagy megfélemlítettek is, akikbe erőt, hitet kellett önteni. A hatóságokkal is harcolni kellett: a kérést nem utasíthatták vissza, de halogathatták a választ, formai kifogásokkal élhettek. A magyar iskolaügy azonban most már kardinális kérdéssé nőtte ki magát, nem térhettünk ki előle, szóban, írásban, cselekedetben agitálni kellett érette szüntelenül. Ez volt az ideális apró munka, mely értelmet, célt adott sokunk életének. Vitáink most már nem folytak ködös világnézeti célok érdekében, képzeletünk elhanyagolt magyar fálvak világában járt, jegyzőkkel, tanítókkal, papokkal tárgyaltunk kézzelfogható ügyekről. A falu közelebbi ismerete egész sor

új kérdést tartogatott. A szövetkezet szívügyünk lett és boldogság volt látni, hogy szívügye a falu tanítóságának, papságának és népének is. Az anyagi élet mellett azonban szellemi síkon is fel kellett venni a harcot: a népkönyvtárak több helyen idegen nemzetiségű jegyzők káros hatása alatt működtek, itt is fel kellett emelni tiltakozó szavunkat. Jó magyar könyvekért indítottunk hát mozgalmat. A népművelés törvényadta kedvezményeit a harmincas évekig senki sem tudatosította, az új nemzedéknek kellett kezébe vennie ezt is. A törvény a járási közművelődési testületek formájában jelentős kedvezményeiet tartogatott, de persze ismerni kellett volna a törvényt. Most már erre is sor került. Az anyanyelvi oktatás elvét a csehek nagy nevelőjére, Comenius-ra való hivatkozással tettük a méltányos kisebbségpolitika követelményévé. Ez ellen a csehek sem tiltakozhattak, hiszen Comenius nemzeti eszményképünk volt. Így alakult ki a liarcmodor és így változott meg harcaink jellege, a támadások iránya is. A realizálódási folyamat áttért az idősebbek világába is.

Az 1938-as események és a valósággá vált felszabadulás egy meglehetősen egységes magyarságot találtak a Felvidéken. A húsz év alatt sok ösvényt próbáltunk ki, most mintha rábukkantak volna a helyes útra. Akik nem tudtak szorosán összenőni a kisebbségi sors igazi hőisével, a néppel, azok addigra már kivonultak a nemzeti közösségből s mi magunk sem tartottuk őket magyaroznak. Az elnyomottság végefelé egy szigorú erkölcsi cenzúra kezdett érvényesülni, amely kötelességeket írt elő mindazok számára, akik ki akarták érdemelni a magyar jelzöt. Magyarnak lenni a húszas években még csak tragikus gesztus volt, — tíz év múlva a magyarság munkát jelentett és kiállást bizonyos kérdések mellé. A letargia elmúlt, mint egy rossz álom, melyből hála Istennek van menekülés. Erdélyben Makkai Sándor elköltözése nyomán nagy vihart támasztott a kérdés, bogy „lehet-e” — nálunk ez a probléma fel sem merül-

hetett. Természetes, hogy lehet — mondta nálunk mindenki, sőt nemcsak, hogy lehet de egyenesen kell!

Csalódásokból, újabb és újabb erőfeszítésekből, félreértésekből és megbánó közeledésekből elnyomatásunk végefelé mégis csak megszületett a magyar egység. A magam számára nem tudtam jobb megoldást elképzelni, mint, hogy csatlakozzam a kisebbségi apró munka szerény táborához. Itt ugyan nem biztattak vérmes remények, tudtam, hogy karriert sem fogok csinálni, de volt munkánknak néhány olyan mozzanata, amely érdemesnek mutatta az odaállást. Megválasztottak a magyar gyermekvédő egyesület országos titkárának, a szüneti gondozás úttörő munkáját vállaltuk néhányan, inkább lelkes magyar asszonyok, meg néhányan mi, a fiatalabbak közül. Akkor éreztem először azt a gyönyörűséget, melyet a nemzetért, a népért folytatott munka jelent. Akkor tudtam meg — elég későn, — hogy a közösségi munka a legnagyobb kielégülést hozhatja meg az egyénnek. Érezni, hogy ezekkel és milliókkal dobog együtt a szívünk egy nagy cél érdekében, hogy nem vagyunk kitaszítottjai a nemzeti közösségnek, hogy testvéreink várakozva figyelnek ránk és hogy önmagunknál magasabb cél is van — olyan érzések ezek, amelyeket hasztalan laposítanak el ünnepi szónoklatok, létezésük nagyságát nem lehet megingatni. A nemzetért folytatott munka sok érzelmi energiát fakasztott fel bennem, de látnom kellett, hogy így jártak a többiek is. A hivatás őket is megszállotta, lelkesedésünk fiatalos és tiszta öröm volt, még az öregek is velünk együtt meneteltek. A nemzedék szétbomlásának idején exkluzív irodalmi klubbot alakítottunk néhányan, ahol ezoterikus éfêaèlsok hangzottak el az európai kultúra kérdéseiről. A klubban a humanista hagyomány küzdőit a feltörő erőszak-elméletek hívőivel s mondani sem kell, hogy a harcban mi, humanisták alulmaradtunk. Ez az önképzőkörösdi akkoriban tetszett nekünk, előadásainkban vidáman botránkoztattuk az álmélkodó patikus-jelölteket és egyéb kispolgárokat, míg végül a kispolgárok fellázdak ellenünk és politikai térre

vitték át a dolgot. A klubbot ott kellett hagyni, de nem volt kár érte: egyenesen a csallóközi, mátyusföldi falvakba vitt az utam. Újból felfedeztem a magyar népet és megismertem olyannak, amilyen. Az iskolakérdésen át közeledtünk a falvak világához, de az életnek ez a szűkebb szektora hamarosan kitágult: a magyar megmaradás élethalál harcává növekedett. A SzMKE akkoriban hódította meg a magyar területeket. Mindenki tudta; hogy ártatlan kultúrelőadásoknál lényegesen többről van szó. A Magyar Kultúregylet az összetartás és a kitartás-szellemét hordozta a magyar tájakon, jelentősége különösen a peremvidékeken lett óriási olyannyira, hogy a felszabadulás után minden nehézség, ellenére is fenntartása mellett döntött a kormányzat, A STRIKE fiókokat ország-szerte fiatal emberek, kortársaim szervezték, az évi közgyűlésen csillogó szemmel adtak hírt munkásságukról és büszkén jelentették az évi eredményt. Sohasem felejtetem el azt a megszállottságot, amellyel H. I. a kassai körzet magyar falvaiban szervezte, építette, terjesztette a magyar kultúregyletet. A SzMKE titkárság az ő szermében nem állás volt, hiszen a sajátjából fizetett rá a kultúra-szervezésre, a titkárság élethivatás volt, egyetlen lehető időtöltés, szenvedély, transzá fokozott lelkesedés. Piros motorbiciklijé hetenkint végigszárguldott a Kassa-környéki magyar falvakon, a nép ismerte és majd szétszedte örömeiben, ha valahol megjelent. Együtt alakítottunk meg néhány fiókot Nagyida környékén. Nem felejtetem el a késő estébe nyúló beszélgetéseket a nagybajszú, komoly gazdákkal, a kultúrházak gondjait és reményeit és azt a szent összeforrottságot, amelyet soha azelőtt sem azután nem éreztem. A misszionárius érezhet ilyent vagy az orvos, aki életek százait mentette meg; A megváltásra való magyar falvak kicsiny tűzhelyei körül úgy ültünk hallgatagon is, mint akik nagyon értik egymás hallgatását. Késő este robogtunk vissza Kassa felé versenyt a viharral, széllel, abban a tudatban, hogy jóes magyar munkát végeztünk. Nem szavakból fűzött virágsokrot vittünk a falunak, még csak nem is frá-

zisokat vagy ígéreteket. H. I. rádiót szerzett a kulturhá-
zaknak és a személyes érintkezés melegével élesztgette a
nemzeti öntudat parazsát. Ezt csinálta a szórvány ma-
gyarok között is, akiknek nyelvén már érzik a szlovák
hatás és ahol sokszor már csak a nevek utalnak a magyar
származásra. Mennyivel pozitívabb munkának tetszett
ez, mint a kényelmes klub élet, ahol egymást igyekez-
tünk reménytelenül meggyőzni olyan igazságokról, ame-
lyekben talán már magunk sem hittünk... Emlékeim kis
magyar falvak sokat kipróbált népéhez szállnak vissza,,
régii reménységek gyúlnak bennem lángra. A hazaszere-
tet itt nem volt üres jelszó, mint ahogy a haza is inkább
spirituális fogalom volt, eszmény, mely felé anyagiasság-
nélkül vonzódik az ember. Ugyanígy igaz példát nyúj-
tott a falu a magyar helytállásra is. Mindez később gya-
nús és körülvitattott értékévé vált, de mi láttuk az erényt
akkor, amikor hamisítatlanul csillogott, mint a színarany
s nem toladott oda melléje a talmi érc, hogy lerontsa
ennek ragyogását. Megismertük a magyar falut egészsé-
gesnek és bizakodónak, megtanultunk lelkesedni érte és
egy kissé már azzal is áltattuk magunkat, hogy cselek-
szünk is immár valamit a mi magyar népünkért. Bizo-
nyos, hogy sokan voltak, akik többet cselekedtek: papok,
tanítók, az intelligencia sokszor mutatott jó példát, de
mi messzebről érkeztünk, mint ők. Hogy hazataláltunk
ebben látom igazolásunkat az utókor előtt. Ha későn jöt-
tünk is vissza, az a fontos, hogy visszajöttünk és nem va-
gyunk hajlandók megtagadni ennek a népnek az érde-
keit. Mindenki csak önmagáért felel, egy nemzedék ne-
vében ígéretet tenni túlzott dolog volna. E tanulmány
nem is vállalkozhatik ilyen feladatra. Adalékokat szol-
gáltatok a harmincévesek nemzedékének szellemtörténeti
fejlődéséhez, mert a magyar életben sok a hazugság és
sok a ferdítés. Fontos, hogy az utánunk jövők jól lássák
szerepünket és tapasztalatainkon okulva lássanak hozzá
a maguk hivatásának teljesítéséhez. A mi sorsunk úgy
hozta magával, hogy az élet alapvető kérdései váljanak
számunkra problematikusokká és előlről kelljen kezdeni

az eszmélkedést a legtöbb fogalomról. Ne felejsük el, hogy a mi ifjúságunkhoz fűződik a legtöbb elméleti vita a társadalom rendjéről, hivatásáról, jövőjéről. A kapitalizmus és szocializmus elméleti vitája nagyrészt e tíz-húsz évben dőlt el (legalább is in teória!), a nemzet és faj fogalmát ezekben az években állították serpenyőre és sok zavaros nézet forgott közkézen velük kapcsolatban. A nemzetiségi probléma soha ilyen vészterhesen nem csüngött az európai államok feje felett, mint most. A tudományok fejlődése olyan szakaszba lépett, ahol magának a tudománynak az alapjait kellett újból átvizsgálni és a legtöbb fogalmat újjáértelmezni. A szociális kérdés megoldása terén is ez a néhány évtized mutatta a legellentétebb próbálkozásokat. A válság nevelt bennünket, a háború és forradalmak voltak szülőink és ráadásul meg kellett barátkoznunk a kisebbségi lét ezernyi ezer kérdésével. Nem, nem volt könnyű a mi korunkban fiataloknak lenni!

Nem volt könnyű, de tanulságos volt. Százféle tudományos elmélettel a tarsolyunkban végül mégis csak el-érkeztünk oda, hogy bizalmatlanul kezdtünk tekintgetni minden olyan frázisra, amely alól elsikkadt a lényeg. Ha valaki nemzedékünk legjellegzetesebb tulajdonságát kérné tőlünk számon, erre az egyre kellene utalnom: félünk a frázisoktól, utáljuk a szólamokat. Utáljuk a társadalmi élet minden terén, a világ és az egyén minden vonatkozásában. Az erkölcsben éppenúgy, mint az anyagi társadalomban. A felszabadulás után nemzedékem nem adta át magát egyetlen szélsőséges világnézeti csoport céljainak sem: a frázisok, a nagy szavak hatástalanul peregtek le rólunk. A kisebbségi sors a frázisokkal szemben immúnissá nevel. Nem ülhetünk fel minden üres szólamnak, multunk tévelygései tartózkodásra intenek. A lényegget keressük: a fogalomban a jelentést, a jelenség mögött a *Ding an sich*-et Pozitivisták vagyunk, nem hunyjuk le a szemünket a tények előtt. A múltban tényekkel volt dolgunk, nem fantomokkal. A magyar életben sok a fantom, a lázas agyak víziója. Nem félünk tőlük.

A kisebbségi sors egyenes öröksége a népi szemlélet. Nevezd demokráciának, nevezd szocializmusnak, vagy ha félsz-e szavaktól, nevezd egyszerűen mai nyelven: népiségnek. Nem a szavakon van a hangsúly, hanem azon, amit jelentenek. A nép minden politikai eszmélkedésünk, minden megmozdulásunk eszmei rugója végső célja s értelme. Megújulásunk csakis a nép segítségével képzelhető el. Ezzel a hitünkkel ma már nem állunk egyedül. A mi népi irányunk azonban nem pusztán politikai felismerés, hanem a néppel való lelki összefonódás eredménye: élmény, melyen nem változtat semmiféle konjunktúra. Ez a népi szemlélet vezet bennünket a társadalmi osztályok közti válaszfalak elítélésére. A kisebbségi sorsban határozottan érezhető volt a nivellálódás. A felszabadulás után ezen a téren sok engedményt tettünk, pedig a jövő nem kis mértékben függ a sokat emlegetett magyar egységtől. Miféle egység az, ha az egyes rétegek között áthatolhatatlan úr tátong! Ez a gondolat is egyre inkább hatja át a magyar jövő felelős munkásait.

10. FEJEZET.

A húsz év alatt vizsgáltunk mi a magyarságtudomány minden ágából. Ellenségünk sem mondhatja ránk, hogy rossz tanulók voltunk. Ha odahaza, vidéken kint „négy-öt magyar összehajol” a régiek közül, magunk is elcsodálkozunk, mennyire szabad szemszögből látjuk a kérdéseket, melyeket az idő feldob előttünk. A hírhedt „benesi” szellem volna? Tapasztalataink azonossága tanított meg erre a látásmódra. Látásmódunk igazságát nem szubjektív érvek támogatják, hanem húsz év keserves tapasztalatai, tények, melyek felett ildomtalan volna vitatkozni. Programunk ezekből a tapasztalatokból folyik, nem nagyképű politizálás, hanem a nemzet fennmaradásának pártokonfölüli eszméje jellemzi. Ha szigorúan vizsgáljuk a helyzetet, úgy látjuk, hogy a köztudatban már axiomatikus rövidséggel élnek és hatnak azok az alapelvek, amelyektől létünk függ, de még sok a sallang és sok az idegen érdek.

Szeretném befejezni ezeket a sorokat. Még van „néhány napom a szabadságomból, az egyéni élet emléképei is körülvesznek még, volna sok individuális mondanivalóm is. Ezeket most már elhessegetem magamtól, jelenlétük megzavarja a növekvő nyugalmat, az egyéni boldogtalanságnak keserű mérget cseppenti italomba. Ugy érzem, óriási szerénytelenség volna könyvet kerekíteni önmagam életéről. Elmondtam a megelőző fejezetekben, mi volt az az egyetlen fix pont, amelybe bele tudtam életem válságos pillanatában kapaszkodni s amely bizonyára mindenki más számára is kiutat jelenthet a vál-

ságból. A népért, vagy tágabban: a nemzetért kell dolgozni. Ez a minden, ezért érdemes lenni, küzdeni, szenvedni és időnkint elkeseredni. Ami egyéni tragédiámat illeti, én sem mondhatok mást, mint amit Jules Romains ír a Jóakarató emberekben: — „Nem akarok a káosz diltánsa lenni.” Nyolc-tíz nappal ezelőtt nem éreztem sürgetőbb feladatot, mint megszabadulni attól a súlyos tehertől, amely bensőmet mázsás súllyal nyomta le, azóta mindent másképp látok. Magam helyett jól esett egy nemzedékről beszélnem, melynek tagja vagyok s amely büszkeséggel tölthet el. A polgári életben tanár vagyok, az ifjúság nevelője, sokat tudnék hát beszélni a mi ifjúságunk és e mai nemzedék közti különbségről. Ez a mai fiatalság nem készül olyan szellemi igényekkel az életre, mint amilyennel mi hagytuk el a gimnázium falait. Mint minden epigon generáció, ez is azzal a lemondással lép az élet asztalához, hogy a nagy lakoma ideje elmúlt s csak a morzsák maradtak meg számára. Elvárásolt körben él ez a mai fiatalság, úgy érzi, mindent elmondtak már előtte, amit el lehetett mondani. A mi ifjúságunk az alkotás forró vágyától feszült, hódítókként indultunk az életbe és tíz éven keresztül kutattuk a legszörnyűbb világnézeti szakadékok gátjain át azt az *actus mysticust*, amely egyszeriben hivatásunk magaslatára emel bennünket és a maradandóság szent bélyegét üti homlokunkra, Nem tudtuk, mit jelent a szabadság boldogító lehelle, sok közöttünk harminc éves koráig csak olvasókönyvekbe tudta, mi a magyar haza, a Tisza, az Alföld, a magyar táj, egy láthatatlan bilincs fogta megkötve tagjainkat és mert *e vinculis et carcere* indultak el belőlünk a nagyság álmai, ezért lehettek olyan gazdagok a tanulságok is. Az imént már majdnem ott tartottam, hogy pontokban tálalom fel ezeket a tanulságokat, de talán ez fölösleges is a mondottak után Az életet feladatnak, műalkotásnak, kemény kötelességnek fogtuk fel s ebben mind egyetértettünk. A mai fiatalságnak az élet gyors érvényesülést nyújt, itt kevesebb kilátás van a tévelygés-

sekre és elbukásokra. Az útkeresés a mi korunkban kötelező volt, mint ahogy egy bizonyos fokig elitté kellett válnia mindenkinek. A harcok edzetteké tettek, az elbukások roppant realitás-érzékeltet belénk. Ezzel a lelki örökséggel állunk itt a korforduló idején s tekintünk vissza a megtett útra. Ne vádoljon bennünket senki azzal, hogy az emlékezés a öregség jellemzője. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy ítélőszéket tartson önmaga felett, szellemi embernek pedig egyenesen elengedhetetlen kötelessége a folytonos kontroll. Hogy ezt az ellenőrzési; a nyilvánosság előtt tettük meg, annak oka az, hogy tanulságot kívántunk szolgáltatni a most felcseperedő nemzedékek számára egy olyan korból, amikor lényegesen nehezebb volt fiatalnak és magyarnak lenni. Lehet, hogy ezzel le is zárul az emlékezések sorozata, talán holnap már cselekvő harcosokként fogjuk aprópénzre váltani elvi reményeinket és talán cselekedhetünk is valamit azért, amiért fiatalabb korunkban csak lelkesedni adatott meg Ezzel a *dernier* m-vel azonban úgy érzem, tartozunk még, hiszen oly keveset tud rólunk a világ. Szeretném, ha ezek után mindazok, akik e rövid kis naplónak figyelmet szenteltek, olyannak látnák nemzedéket, amilyen a valóságban volt s nem amilyennek az utókor téves értesültsége láttatja. Kereső nemzedék voltunk, ez a maximum, amiben lényünk eszenciája összefoglalható. Távol állt tőlünk a meddő esztétizmus épperiúgy, mint a jámbor kvietizmus vagy az indifferenzizmus. Éltünk, szerettünk, lelkesedtünk, harcoltunk. Hiányzott belőlünk az a hagyományos, de üres heroizmus, amely az életre úgy tekint, mint egy metafizikai bűnre, amelyet csak szenvedéssel lehet megváltani. Ettől függetlenül: vállaltuk a szenvedést is. Keményen és férfiasan szenvedtünk. Intellektuéllek voltunk, meg akartuk menteni a világot. Ma már tudjuk, hogy az igazi intellektuél hivatása más: korrektül gondolkozni, az igazságot keresni függetlenül attól, hogy mi származik ebből a planéta részére. Tudjuk jól, hogy ez az igazság nem

valami ködös absztrakció, hanem itt van a közelben, „hasznos” igazság, ahogy a pragmatisták mondanák.

Ezt a hasznos igazságot: a magyar jövő feltételeit akarjuk kutatni a jövőben. Elég hosszú ideig voltunk rezignáltak ahhoz, hogy ezután ismét higgyünk. Higgyünk többek közt abban is, hogy még nem fejeztük be küldetésünket a földön, még maradt egy kis munka számunkra. A *vita coniemplativát* váltsa fel a *vita activa*, mely egyben útmutatás is azoknak, akik utánunk jönnek.